

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASİ VE SOSYAL HAYATTA ETKİN BİR GÜÇ: TİMURLU HANEDAN KADINLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED EMİN KOÇAK

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA, 2020

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASİ VE SOSYAL HAYATTA ETKİN BİR GÜÇ: TİMURLU HANEDAN KADINLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Emin KOÇAK

TARİH ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL

ANKARA, 2020

ONAY SAYFASI

Muhammed Emin KOÇAK tarafından hazırlanan "Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL	AYBÜ/İTBF	
Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	AYBÜ/İTBF	
Doç. Dr. Mustafa UYAR	AÜ/DTCF	

Tez Savunma Tarihi: 18.06.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad
Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Tarih: 18.06.2020

İmza:
Adı SOYADI: Muhammed Emin KOÇAK

TEŞEKKÜR

Tezimin ortaya çıkmasında beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, çalışmamın her aşamasında destek ve önerilerini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel'e teşekkürü bir borç bilirim. Eğer hocam olmasaydı böyle titiz bir çalışma meydana gelmezdi. Lisans eğitiminden itibaren akademik gelişimime katkıda bulunan başta danışman hocam Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel olmak üzere Doç. Dr. Hasan Işık'a, Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya'ya, Dr. Öğr. Ü. Özgür Türker'e ve Araş. Gör. Necmettin Ayan'a şükranlarımı sunarım. Tezim hakkında kıymetli önerilerini bizimle paylaşan muhterem hocamız Prof. Dr. İsmail Aka'ya teşekkür ederim. Tezimde kullandığım kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını gördüğüm Türk Tarih Kurumu kütüphane çalışanlarına teşekkür ederim. Eğitim hayatımda desteklerini hissettiğim değerli dostlarım Bilal Türkmen'e ve Ekrem Akbınar'a; tezim hakkında kıymetli fikir ve önerilerini paylaşan Arazgül Rejepova Hanım'a teşekkür ederim. Türk Tarih Kurumu'na Yüksek Lisans öğrenimim süresince verdiği burstan dolayı şükranlarımı sunarım. Ayrıca her zaman yanımda olan aileme teşekkür ederim. Tezim ile ilgili bütün hatalar ve yetersizlikler şahsıma aittir.

ÖZET

Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları

Kadın bir toplumu oluşturan ve şekillendiren temel yapı taşlarından biridir. Toplumların geçmiş yaşamlarını, kültürlerini, sosyal hayatlarını ve mücadelelerini inceleyen tarih biliminin, bireylerin toplum içerisindeki faaliyetlerini görmezden gelmediği gibi cinsiyetler arası bir ayrım gözetmesi de söz konusu değildir. Bu bağlamda tarihte ağırlıkla her ne kadar büyük zaferler kazanmış hükümdarların rolleri araştırma konusu olsa da siyasi ve sosyal hayatta etkin konumlarıyla yaşadıkları döneme damgasını vurmuş olan hanedan kadınlarının faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Kurucusu Timur'un adıyla anılan Timurlular Devleti'nde (1370-1506) hanedan mensubu kadınların siyasi ve sosyal hayattaki rolleri araştırmanın temel konusudur. Timurlu tarihi araştırmalarında birçok konu ele alınmışken Timurlu hanedan kadınlarına dair müstakil bir tez çalışmasının olmadığı görülmüş ve bu sebeple araştırmaya konu olarak seçilmiştir. Timurlu hükümdarları ve mirzaları Cengiz Han'ın soyundan gelen ve Timurlu hanedanına mensup olan kadınları hükümdarlıklarının kabulü için birer meşruiyet kaynağı olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda güçlü emirlerin kızları ile evlenerek siyasi ittifak kurmuşlardır. Dolayısıyla hanedan kadınlarına verilen önem artmış ve Timurlu Devleti'nin siyasi, sosyal ve kültürel yaşamında etkin olan hanedan kadınları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mâverâünnehir, İran, Timur,Timurlu Hanedanı,Timurlu Kadını.

ABSTRACT

An Effective Power in Political and Social Life: Timurid Dynastic Women

Woman is one of the building blocks that create and form the society. The science of history, which investigates the past lives, cultures and struggles of societies, neither ignores the activities of the individuals within the society, nor it discriminates between genders. In this context, although roles of sovereigns who had won great victories have subjected investigations in weight, female members of dynasties who had put their signatures in political and social life thanks to their effective positions have also been noted. Roles of female members of the dynasty in the Timurid State (1370-1506), named after its founder Timur, constitutes the main subject matter of this study. It was seen that there was no independent study on the women who were members of the Timurid dynasty despite the numerous subjects handled in studies on Timurid history; and therefore, these women were selected as the subject matter of this study. Timurid sovereigns and princes considered the women descending from Cengiz Khan as the sources of their legitimacy for their sovereignty. At the same time, they married to daughters of powerful emirs to establish political alliances. Therefore, importance attached to the dynasty women increased and dynasty women emerged who were effective in political, social and cultural life of the Timurid state.

Keywords: Iran,Tamerlane,Timurid Dynasty,Timurid Women,Transoxania.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI……...i

BEYAN…….....ii

TEŞEKKÜR……..iii

ÖZET……iv

ABSTRACT…….....v

İÇİNDEKİLER…….……vi

KISALTMALAR DİZİNİ…….....……viii

1. GİRİŞ…….……1

2. TİMURLU HANEDAN KADINLARI VE SİYASET……..…….....24

2.1. Timur Döneminde Hanedan Kadınlarının Konumu……..24

2.2. Timur Sonrası Dönemde Hanedan Kadınları ve Siyaset……...32

2.2.1. Şad Mülk Hatun……..……32

2.2.2. Gevherşad Ağa…….....36

2.2.3. Hatice Begim……..45

2.2.4. Diğer Hanedan Kadınları……47

3. TİMURLU HANEDAN KADINLARININ SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATTAKİ FAALİYETLERİ.....50

3.1. İmar Faaliyetleri……50

3.1.1. Cami.……...50

3.1.2. Medrese.…….....53

3.1.3. Hankâh……54

3.1.4. Türbe……...55

3.2. Hanedan Kadınlarının Sosyal, Kültürel ve Dini Hayat Üzerindeki Rolü…..….56

4. TİMURLULARDA HAREM, EVLİLİK VE AİLE…….....59

4.1. Harem.……...59

4.2. Evlenme……64

4.3. Düğün……66

4.4. Boşanma……69

4.5. Evlilik Türleri……69

4.5.1. Siyasi Araç Olarak Yapılan Evlilikler……70

4.5.2. Meşruiyet Aracı Olarak Evlilik…….…….....73

4.5.3. Levirat Evliliği……77

4.6. Kız Çocuklarının Eğitimi…….....78

4.7. Hanedan Kadınlarında Kıyafet ve Süslenme…….……79

4.8. Hanedan Kadınlarının Ölüm ve Cenaze Uygulamaları..……...80

5. SONUÇ.....82

6. KAYNAKLAR...……..85

KISALTMALAR DİZİNİ

AMT	: *Acâibu'l Makdûr fi Nevâib-i Tîmûr*
AT	: *Ahsenü't-Tevârîh*
AYZ	: *Zafernâme (*Şerefeddin Ali Yezdî)
bk.	: bakınız
CS	: *Anadolu Orta Asya ve Timur*
der.	: Derleyen
DİA	: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
DT	: *Devletşah Tezkiresi*
DTR	: *Tarikh-i-Rashidi*
ed.	: Editör
EI^2	: *The Encyclopaedia of Islam*
EIC	: *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*
GH	: *Hümayunnâme*
GT	: *Moğolların Gizli Tarihi 1*
Haz./ haz.	: Hazırlayan
HBS	: *Habibu's-Siyar*
HOI	: *The Cambridge History of Iran*
İA	: *MEB İslâm Ansiklopedisi*
KD	: *Kitab-ı Diyarbekriyye*
NŞZ	: *Zafernâme* (Nizâmeddin-i Şâmî)
ö.	: Ölüm, vefat tarihi
TCG	: *Tarih-i Cihan Güşa*
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TH	: *Tarihnâme*
TK	: *Târîh-i Kebîr*

Trc. / trc. : Tercüme eden

TTK : Türk Tarih Kurumu Yayınları

v.dğr. : ve diğerleri

ZMH : *Baburnâme*

1. GİRİŞ

Bu tezin temel amacı Türk ve dünya tarihini derinden etkileyen Timurlu Devleti'ndeki (1370-1506) Timurlu hanedan kadınlarının siyasi, sosyal ve kültürel hayatta nasıl bir rol oynadıkları, ne tür faaliyetlerde bulundukları ve dönemin kaynaklarında kendilerinin niçin sıklıkla mevzubahis edildikleridir. Osmanlı tarih yazımından dolayı Türkiye'de Timur ve devletine karşı olumsuz bir bakış açısı mevcuttur. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında olumlu bir yönde değişim gösterse de Atatürk'ün ölümünden sonra Timurlulara dair eski olumsuz bakış açısı tekrar hâkim olmuştur. Tezin esas gayelerinden biri de söz konusu olumsuz imajın değişimine katkıda bulunmak ve Timurluların da Türk-İslâm tarihinde büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektir. Bilindiği üzere kadın tarihi çalışmaları feminizim hareketi ile ortaya çıkmıştır.[1] Tez de feminist tarih yazımının kadını ötekileştiren amaçlarına yer verilmemiş; elde edilen kaynaklar doğrultusunda Timurlu hanedan kadınlarının Timurlu Devleti içerisindeki faaliyetleri kronolojik bir şekilde aktarılmıştır. Tez çalışmasında Türkçe ve İngilizce'ye çevrilen Timurlular tarihinin ana kaynaklarına başvurulmuş, yerli ve yabancı yazarların araştırma eserlerinden faydalanılmıştır. Çalışma nitel bir araştırma olup; bilimsel araştırma metotlarından tarama-derleme yöntemi kullanılmıştır. Tez yazım sürecinde elde edilen kaynaklar okunup fişlenerek malzemeye göre yazılmıştır.

Önsöz

Timurlular bir Türk-İslâm devleti olduğundan bünyelerinde hem siyasi hem de sosyal alanda öne çıkan hanedana mensup seçkin kadınlar olmuştur. Tez de bütünlüğü sağlamak adına kronolojik bir anlatı tercih edilmiştir. Araştırmanın temel konusu olan Timurlu hanedan kadınlarının siyasi, sosyal ve kültürel hayattaki faaliyetleri giriş bölümü dâhil olmak üzere dört başlık halinde ele alınmıştır. Konuya giriş bölümünde İslâm öncesi Türklerde ve Türk-İslâm devletlerinde hanedan kadınlarının önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Timurlular, Moğol gelenek ve göreneklerini de devam ettirdiklerinden dolayı bu bölümde Timurlu hanedan kadınını daha iyi anlamlandırabilmek adına Moğollarda hanedan

[1] Detaylı bilgi için bk. Serpil Çakır, "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, ed. Serpil Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 505-533.

kadınlarının devlet ve toplum içerisindeki rolünden genel bir şekilde bahsedilmiştir. İkinci bölümde, devletin kurucusu Timur dönemi başta olmak üzere çeşitli Timurlu hükümdarları zamanında siyasi faaliyetleri ile adından söz ettiren Timurlu hanedan kadınları incelenmiştir. Üçüncü bölümde hanedana mensup olan kadınların imar faaliyetleri ve söz konusu faaliyetlerin sosyal hayata ne şekilde yansıdığı araştırılmıştır. Dördüncü bölümde ise Timurlularda harem, evlilik ve aile kurumlarına değinilerek bu konulardaki çeşitli uygulamalardan bahsedilmiştir.

Kaynaklara Dair

Tez de Timurlular döneminin ana kaynaklarından olan ve Timur (ö.1405) döneminde yazılmış olan Nizâmeddin-i Şâmî'nin, *Zafernâme* adlı eseri kullanılmıştır. Nizâmeddin-i Şâmî (ö.1411) eserini 1401-1402 yılında bizzat Timur'un emriyle kaleme almıştır. Şâmî, eserini iki yılda tamamlamış ve kitabın ismini Timur vermiştir. Şâmî'nin 1404 yılı Mart ayına kadar meydana gelen olayları kapsayan söz konusu eserinin[2] Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır.[3] Şâmî, eserini Timur'un emriyle yazdığı için hanedan kadınlarının siyasi, sosyal ve kültürel hayattaki faaliyetlerinden büyük bir saygı ile bahsetmiştir. Eserden, tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde faydalanılmıştır.

Tez de kullanılan bir diğer ana kaynak, Şahruh (ö.1447) döneminde kaleme alınan Şerefeddin Ali-i Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eseridir. Eser, Timur dönemi olaylarının tamamını ve Halil Sultan (ö.1411) dönemini anlatmaktadır. Şerefeddin Ali-i Yezdî (ö.1454), Şahruh'un oğlu İbrahim Sultan'dan (ö. 1435) destek ve himaye görmüş ve eserini İbrahim Sultan'ın hamiliğinde kaleme almıştır. Yezdî, eserini yazarken çoğunlukla Şâmî'nin, *Zafernâme* adlı eserinden faydalanmakla birlikte onun eserinde bulunmayan birçok konuyu izah ederek eserini 1424 yılında tamamlamıştır.[4] Yezdî, Şahruh'un ailesi tarafından himaye gördüğü için eserinde Şahruh'u ile evli olan hanımların ve onun soyundan gelen hanedan kadınlarının faaliyetlerinden bahsederken daha olumlu ifadeler

[2] Charles Ambrose Storey, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey* (London: Luzac & Company, 1936), 2/2: 278-279; Walter Hinz, "Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki", trc. Mehmet Altay Köymen, *Belleten* 6/21-22 (1942): 87-88; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", trc. Ahmet Ateş, *Belleten* 29/113-116 (Ocak 1965:) 50-52; John E. Woods, "The Rise of Tīmūrid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies* 46/2 (Nisan 1987): 85-87.
[3] Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafernâme*, trc. Necati Lugal (Ankara: TTK, 1987). (Bundan sonra *NŞZ*).
[4] Storey, *Persian Literature*, 283-284; Tauer, "Tarihçilik", 59-60; Woods, "Historiography", 100.

kullanmıştır. Eserin D. Ahsen Batur tarafından Türkçe'ye çevirisinden istifade edilmiştir.[5] Eserden, tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde faydalanılmıştır.

Şahruh zamanında kaleme alınan bir diğer ana kaynak ise Tacü's-Selmânî'nin *Tarihnâme* adlı eseridir. Tacü's-Selmânî, Şahruh'un divanında bulunmuş ve bizzat onun emri ile 1410 yılında eserini yazmakla görevlendirilmiştir. Selmânî'nin eseri Timur'un son yıllarından başlayıp, Halil Sultan'ın 1409'da esir alınmasıyla bitmektedir. Barthold (ö.1930) bu seri "Şahruh Anonimi" olarak değerlendirmiş, Woods ise "Şams al-Husn" olarak zikretmiştir.[6] İsmail Aka ise esere "Tarihnâme" ismi vererek yayımlamış ve tez de bu çeviri kullanılmıştır.[7] Tacü's-Selmânî, Şahruh'un sarayında bulunduğu için eserinde Şahruh'un düşmanları olan hanedan üyelerinin hanımlardan bahsederken olumsuz ifadeler kullanmıştır.

Tez de istifade edilen bir diğer ana kaynak da Ca'feri b. Muhammed el-Hüseynî'nin, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)* adlı eseridir. Eserin, Şahruh'un ölümünden sonra yazıldığı düşünülmektedir.[8] Eserde, Yezdî'nin, *Zafernâme* adlı eserinden faydalanılarak Timur dönemi özet bir şekilde verilmiş olup Şahruh dönemi olayları hakkında kıymetli bilgiler mevcuttur. Eser, Timur'un 1395-1396 yıllarındaki faaliyetleri ile başlamakta ve Şahruh'un 1446 senesindeki faaliyetleri ile bitmektedir. Tez de İsmail Aka'nın çevirisi kullanılmış[9] ve tezin ikinci bölümünde faydalanılmıştır.

Tez de faydalanılan Timurlu müelliflerinden bir diğeri ise Sultan Hüseyin Baykara (ö.1506) dönemi tarihçilerinden Hândmîr (ö.1535)'in *Habibü's- Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer* adlı eseridir. Bir dünya tarihi niteliğinde olan eser, Hândmîr'in tezimiz açısından önemli olan Sultan Hüseyin Baykara ve oğulları döneminde meydana gelen olayların bir kısmına katılması ve şahit olması nedeniyle önem arz etmektedir.[10] Eserden, tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde istifade edilmiştir. *Habibü's- Siyer*'in Timurlu tarihi ile

[5] Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, trc. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019). (Bundan sonra *AYZ*).
[6] Storey, *Persian Literature*, 290-291; Hinz, "Timuriler Tarihi", 95; Woods, "Historiography", 88-89.
[7] Tacü's-Selmânî, *Tarihnâme*, trc. İsmail Aka (Ankara: TTK, 1999). (Bundan sonra *TH*).
[8] Tauer, "Tarihçilik", 58.
[9] Ca'feri b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, trc. İsmail Aka (Ankara: TTK, 2011). (Bundan sonra *TK*).
[10] İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1987), 15: 552.

ilgili olan ve tez de kullanılan III. cildi Wheeler M. Thackston tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır.[11]

Bir diğer ana kaynağımız ise İbn Arabşah'ın (ö.1450) *Acâibü'l-Makdûr fî Nevâib-i Tîmûr* adlı eseridir. Eserin 1435 yılından tamamlandığı bilinmektedir. Müellif, Timur'un iktidara gelişini, faaliyetlerini ve savaşlarını anlatmakla beraber Timur'un ölümünden Halil Sultan'ın hâkimiyetinin sonlarına kadar (1409) gelen dönem hakkında bilgiler vermektedir.[12] Eser Timur'un ailesi, çocukları ve hanımları hakkında da bilgiler vermesi açısından önem arz etmektedir. İbn Arabşah'ın Timur hakkında ağır ve olumsuz ifadeler kullanmasından dolayı eserin karşılaştırılmalı bir şekilde okunması ve dikkatle kullanılması gerekmektedir. Eserin D. Ahsen Batur tarafından Türkçe'ye çevirisi kullanılmıştır.[13] Eserden, tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde faydalanılmıştır.

Tez de faydalanılan kaynaklardan bir diğeri ise Timurlular ile akrabalığı bulunan, asker ve devlet adamı olan Muhammed Haydar Mirza Duğlat'ın (ö.1551) *Tarikh-i-Rashidi*[14] adlı eseridir. Eser, Timurluların son dönem hükümdarları ve mirzaların faaliyetleri hakkında bilgiler vererek aile hayatlarından ve evliliklerinden bahsetmiştir. Muhammed Haydar Mirza Duğlat, Timur'un beşinci kuşaktan torunu Zahirüddin Muhammed Babür'ün (ö.1530) yeğeni olduğundan dolayı eserinde Timurlu hanedan kadınlarından olumlu bir şekilde bahsetmiştir. Eserden, tezin ikinci ve dördüncü bölümlerinde istifade edilmiştir.

Tez de tezkire[15] türünde eser de kullanılmıştır. Bunlardan en meşhuru Devletşâh Semerkandî (ö.1495)'nin *Tezkiretü'ş-Şuarâ* adlı eseridir. Müellif, Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâi (ö.1501) tarafından destek görmüş ve eserini 1491 yılında Ali Şir Nevâî'ye sunmuştur. Eser, 10'u Arapça ve 143'ü Farsça olmak üzere toplamda 153 adet şairin biyografisini ele almaktadır. *Tezkiretü'ş-Şuarâ* Timurlu mirza ve hükümdarları hakkında bilgi vermesi ve dönemin olaylarını aktarması bakımından önemlidir.[16] Eserin

[11] Khwandamir, *Habibu's-Siyar Tom Three* trc.- haz. Wheeler M. Thackston (Cambridge: Sources of Oriental Languages and Literatures 24, Harvard University, 1994), 3. (Bundan sonra *HBS*.)
[12] İsmail Aka, "Acâibü'l-Makdûr", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 318.
[13] İbn Arabşah, *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Tîmûr*, trc. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012). (Bundan sonra *AMT*).
[14] Mirza Muhammed Haidar Duglath, *Tarikh-i-Rashidi*, trc. E. Denison Ross, ed. (yorumlar-notlar-harita) N. Elias (London: Curzon Press, 1972). (Bundan sonra *DTR*).
[15] Tezkire genel anlamıyla Türk ve Fars edebiyatlarında şairlerin biyografilerine dair yazılan eserlerin adıdır. Detaylı bilgi için bk. Yusuf Öz, "Tezkire", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 68-69.
[16] Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet İlişkisi* (Ankara: TTK, 2009), xxx.

Necati Lugal tarafından Türkçe'ye çevirisi kullanılmıştır.[17] Eserden, hanedan kadınlarının siyasi faaliyetlerini analiz etme hususunda tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde kullanılmıştır.

Tez de hatırat türünde eserlerden de istifade edilmiştir. Bunlardan en önemlisi Zahirüddin Muhammed Babür'ün (ö.1530) *Baburnâme* adlı eseridir. Babür, Timurlu hükümdarlarından Sultan Ebû Said'in (ö.1469) torunudur. Kendi hayat hikâyesini anlattığı eser, 12 yaşında Fergana tahtına oturmasıyla (1494) başlar ve ölümüne yakın sona erer. Müellifin, son dönem Timurlu hükümdarları ve mirzaların eşleri ve aile hayatı hakkında bilgi vermesi tez açısından önemlidir. Eserin, Reşit Rahmeti Arat tarafından Türkçe'ye yapılan çevirisi daha çok tezimizin ikinci ve dördücü bölümlerinde kullanılmıştır.[18]

Tez de seyahatnâme türünden eser de kullanılmıştır. Kastilya Kralı III. Enrique'nin 1402'den sonra, Timur'a yollamış olduğu elçilik heyetinin içerisinde olan Ruy Gonzales de Clavijo'nun kaleme aldığı seyahâtnâme, 1403 yılında başlayıp ve 1406 yılında bitmektedir. Clavijo'nun eseri, Timur başta olmak üzere çeşitli hanedan üyeleri ve hanedan kadınları hakkında bilgi vermesi; Timurlu saraylarında ve düğünlerinde bizzat bulunarak hanedan kadınlarının sosyal ve fiziki durumları hakkında çeşitli açıklamalarda bulunması sebebiyle tez açısından önem arz etmektedir. Eserin Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye çevirisinden faydalanılmış tezin ikinci ve dördüncü bölümlerinde kullanılmıştır.[19]

Tez de araştırma eserlerden de istifade edilmiştir. Eserlerinden sıklıkla faydalanılan araştırmacılardan biri İsmail Aka'dır. Yazarın, *Timur ve Devleti*[20] adlı eseri Timurluların siyasi, sosyal ve ekonomik tarihini bir bütün olarak ele almış ve hanedan kadınlarının siyasi ve sosyal faaliyetlerine değinmiştir. Aka'nın, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*[21] adlı çalışması da Şahruh'un hükümdarlık döneminin öncesi ve sonrası hakkında kıymetli bilgiler vererek, başta Şahruh'un kudretli eşi Gevherşad Ağa[22] olmak üzere hanedan kadınların faaliyetlerine de değinmiştir.

---

[17] Devletşâh Semerkandî, *Devletşâh Tezkiresi (Tezkire-i Devletşâh)*, trc. Necati Lugal (İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1977), 3-4. (Bundan sonra *DT*).
[18] Zahirüddin Muhammed Babür, *Baburnâme, (Babur'un Hatıratı)*, trc. Reşit Rahmeti Arat (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 1-2. (Bundan sonra *ZMH*).
[19] Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, trc. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Ses Yayınları, 1993). (Bundan sonra *CS*).
[20] İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, 3. Baskı (Ankara: TTK, 2014).
[21] İsmail Aka, Mirza *Şahruh ve Zamanı (1405-1447)* (Ankara: TTK, 1994).
[22] Timurlular döneminde hanedan kadınları, Ağa, Bike, Begim ve Hanım gibi sıfatlar kullanmışlardır.

Musa Şamil Yüksel'in çalışmaları da tezimize ışık tutmuştur. Yazarın, *Timurlularda Din ve Devlet İlişkisi*[23] adlı çalışmasından Timurlu hanedan kadınlarının dini alandaki faaliyetleri olmak üzere metot ve yöntem bakımından faydalanılmıştır. Yazarın, "Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan"[24], "Meşruiyet Kaynağı Olarak Timurlu Kadını"[25], "Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti"[26], "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı"[27] ve "Timurlularda Kadın"[28] adlı çalışmaları tez de sıklıkla kullanılmıştır.

Rus araştırmacı Vasiliy Vladimiroviç Barthold'un *Uluğ Beg ve Zamanı*[29] adlı çalışması Uluğ Bey'in evliliği ve ailesi hakkında değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca Şahruh'un ölümünden sonra meydana gelen iç karışıklıkları ve hanedan kadınlarından olan Gevherşad Ağa'nın siyasi faaliyetlerine dair de muhtelif bilgiler içermesinden dolayı önem arz etmektedir.

Timurlular tarihi hakkında çeşitli eserleri bulunan araştırmacılardan biri de Hayrunnisa Alan'dır. Yazarın, *Sultân Ebû Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*[30], "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhanî Emîrler"[31], "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi"[32] ve *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*[33] adlı çalışmalarından tezin muhtelif bölümlerinde faydalanılmıştır.

Eserlerinden istifa edilen araştırmacılardan bir diğeri de Beatrice Forbes Manz'dır. Yazarın, "Family and Ruler in Timurid Historiography"[34], "Women in Timurid Dynastic

---

[23] Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet İlişkisi* (Ankara: TTK, 2009).
[24] Musa Şamil Yüksel, "Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009): 240-243.
[25] Musa Şamil Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı Olarak Timurlu Kadını", *Ekev Akademi Dergisi* 14/45 (Güz 2010): 237-246.
[26] Musa Şamil Yüksel, "Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti", *Tarih Okulu* 5 (Sonbahar 2009): 95-110.
[27] Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (Yaz 2010): 2027-2058.
[28] Musa Şamil Yüksel, "Timurlularda Kadın", *Ortaçağda Kadın,* ed. Altan Çetin (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 569-592.
[29] V.V. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, trc. İsmail Aka (Ankara: TTK, 2015).
[30] Hayrunnisa Alan, *Sultân Ebû Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)* (Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1996).
[31] Hayrunnisa Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhanî Emîrler", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı (İzmir 1999),* ed. M. Ersan v.dğr. (İzmir: Beta Yayıncılık, 1999), 231-248.
[32] Hayrunnisa Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı: Bildiriler (23 Mayıs 2005)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, (İstanbul: "Globus" Dünya Basımevi, 2006), 63-77.
[33] Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 2. Baskı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015).
[34] Beatrice Forbes Manz, "Family and Ruler in Timurid Historiography", *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel,* ed. Devin DeWeese (Bloomington: Indiana University, 2001), 57-78.

Politics"[35], *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*[36] ve *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatihi)*[37] adlı çalışmaları hanedan kadınlarının devlet içerisindeki konumu anlamak açısından önemli olup tez de kullanılmıştır.

Tez de eserinden sıkça istifa edilen bir diğer araştırmacı ise John E. Woods'dur. Woods'un, Timurların şeceresi niteliğinde olan "Muizzü'l- Ensab'a"[38] dayanarak meydana getirdiği *The Timurid Dynasty*[39]adlı eseri, Timur'dan başlayarak Timurlu hükümdarlarının ve mirzaların aileleri, evlilikleri ve çocukları hakkında bilgiler vermiş ve tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde kullanılmıştır.

Tez de Bernard O'Kane'nin, *Timurid Architecture in Khurasan*[40], Terry Allen'in *Timurid Herat*[41], Lisa Golombek ve Donald Wilber'in *The Timurid Architecture of Iran and Turan*[42] adlı eserlerinden Timurlu hanedan mensubu kadınların sosyal ve kültürel hayata katımlarını ve etkilerini meydana çıkarmak konusunda faydalanılmıştır.

Tez de Nazmiye Togan'ın, "Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını"[43], Nilgün Dalkesen'in, *Gender Roles and Women's Status in Central Asia and Anatolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries*[44], Nushin Arbabzadah'ın, "Women and Religious Patronage in the Timurid Empire"[45] ve Maria Eva Subtelny'nin *Timurids in Transition (Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran)*[46] adlı çalışmalarından Timurlu hanedan kadınlarının siyasi ve sosyokültürel faaliyetlerini ortaya çıkarmak konusunda istifa edilmiştir.

---

[35] Beatrice Forbes Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", *Women in Iran From the Rise of Islam to 1800*, ed. Guity Nashat- Lois Beck (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2003), 121-139.
[36] Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, trc. Dilek Şendil (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013).
[37] Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatihi)*, trc. Zuhal Bilgin (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017).
[38] Detaylı bilgi için bk: Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten* 78/ 282 (Ağustos 2014): 527-549.
[39] John E. Woods, *The Timurid Dynasty* (Bloomington: Indiana University, 1990).
[40] Bernard O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan* (Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1982).
[41] Terry Allen, *Timurid Herat* (Wiesbaden: Dr. Ludwıg Reıchert Verlag, 1983).
[42] Lisa Golombek- Donald Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan* (Princeton: Princeton University Press, 1988), 1.
[43] Nazmiye Togan, "Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 5/1-4 (1973): 3-14.
[44] Nilgün Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status in Central Asia and Anatolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries* (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2007).
[45] Nushin Arbabzadah, "Women and Religious Patronage in the Timurid Empire", *Afghanistan's Islam: From Conversion to the Taliban*, ed. Nile Green (California: University of California Press, 2017), 56-70.
[46] Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition (Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran)* (Leiden: Brill, 2007).

Konuya Giriş

Tarihi dönemlerden günümüze kadar kadın, toplumlarda önemli bir yere sahip olmuştur. Kadının doğurganlığı ve bereketi temsil etmesi, gündelik hayatta üstlendiği sorumluluklar ve içerisinde bulunduğu toplumun siyasi ve sosyokültürel hayatına etkide bulunması tarihte kadınların yüksek bir konuma oturtulmasına olanak sağlamıştır. Köklü bir millet olan Türk toplumunda da kadın önemli bir yerde olmuştur. Özellikle devleti yöneten aileye mensup olan kadınlar, elçilerin karşılanması ve naiplik görevinin icrası ile devlet yönetiminde de söz sahibi olmuşlardır.[47] Bu durumun en güzel örneği Göktürklere[48] (542-745) ait olup, Türk adının geçtiği ilk Türkçe metin olan Orhun Abidelerin'de açıkça belirtilmektedir. Burada geçen, *"Türk Tanrısı, Türk milleti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile annem İl-Bilge Hatunu göğün tepesinden tutup Türk milletinin üzerine kağan olarak yukarı kaldırdı"*[49] ifadeleri ve Göktürklere ait olan paralarda hatunların resimlerinin yer alması Türk toplumunda kadının sahip olduğu değeri anlamak açısından önem arz etmektedir.[50] Hanedan kadınlarının çeşitli Türk destanlarında da kendilerine bir kutsiyet atfedildiği de görülmektedir.[51] Dolayısıyla eski Türklerde devleti yöneten hükümdarın eşinin yani hatunun gerektiğinde devlet işlerine karışabileceği ve toplum nezdinde büyük bir saygı gördüğü düşünülebilir.

Türklerin İslâm dinine girmesiyle beraber hanedan kadınlarının devlet ve toplum hayatında etkisi kısıtlanmamış bilakis artarak devam etmiştir. Mesela, Selçuklular (1040-1308) döneminde öne çıkan hanedan kadınlarından biri Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın (ö.1092) eşi Karahanlı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun'dur.[52] Terken Hatun (ö.1094) dönemin siyasi olaylarına aktif olarak katılmış, eşi Melikşah'ın 1092'de ölümünden sonra meydana gelen taht kavgalarında oğlu Mahmud'u hükümdar yapmak için uzun bir uğraş vermiştir. Bu uğraşların sonucunda Terken Hatun, oğlu Mahmud'un hükümdarlığı için Halife Muktedî'nin 1092'de hutbe okutmasını sağlamıştır.[53] Terken Hatun, Mahmud'un iktidarını sağlama almak için mücadele ederken hastalanarak

[47] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 36. Baskı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 259.
[48] Detaylı bilgi için bk: Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, 2. Baskı (Ankara: TTK, 2014), 1-2-3.
[49] Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 47. Baskı (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013), 45; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 45.
[50] Gaybullah Babayar, *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu* (Ankara: TİKA, 2007), 77-78-162-164.
[51] Saadettin Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 12.
[52] Muhammed bin Hâvenşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-safâ fî Sîreti'l- Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, trc. Erkan Göksu (Ankara, TTK, 2018), 104-105.
[53] Gülay Öğün Bezer, "Terken Hatun", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 510; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, 153; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK, 2018), 352-353.

İsfahan'da 1094'de ölmüştür.Terken Hatun'un faaliyetlerine bakıldığında dirayetli hanedan kadınlarının devlet içerisinde fazlaca siyasi faaliyet gösterdiği, taht mücadelelerinde taraf olduğu ve amaçlarını gerçekleştirmek için olabildiğince özgür bir şekilde mücadele ettiği görülmektedir.

Selçuklular gibi bir Türk-İslâm devleti olan Hârizmşahlar (1097-1231) döneminde de öne çıkan hanedan kadınları görülmektedir. Bunlardan en meşhuru Sultan Alâeddin Tekiş'in (ö.1200) eşi Terken Hatun'dur. Sultan Alâeddin'in, Türk ileri gelenlerinden birisinin kızı olan Terken Hatun (ö.1232) ile evlenmesi onun siyasi amaçlarına da hizmet etmiştir. Nitekim bu evlilikten sonra Hârizmşah topraklarına muhtelif Türk kabileleri gelmiş ancak Terken Hatun'un etkisiyle gelen kabileler ordu ve devlet idaresinde söz sahibi olmuşlardır.[54] Terken Hatun'un çok katı yürekli ve sert bir mizaca sahip olduğu; yeni bir ülke ele geçirildiğinde oranın hâkim zümresini rehin alarak hepsini Hârizm'e getirip, Dicle Nehrine attırdığı kaynaklarda yer almaktadır.[55] Terken Hatun'un, Cengiz Han'ın (ö.1227) Mâverâünnehir'i istilası sırasında (1219-1220) ele geçirildiği ve kısa bir süre sonra da öldüğü bilinmektedir.

Türk-İslâm devletlerinde "Sultan" unvanını alarak bizzat devlet yöneten hanedan kadınları da olmuştur. Bunlardan bir tanesi de Delhi Türk Sultanı Şemseddin İltutmuş'un (ö.1236) kızı Raziye Sultan'dır. Raziye Sultan (ö.1240) Şemseddin İltutmuş'un ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgalarında rakiplerini bertaraf etmesini bilmiş ve 1236 yılında devletin başına geçmiştir.[56] Raziye Sultan'ın hükümdarlık dönemi (1236-1240) iç ve dış mücadeleler ile geçmesine rağmen adaletli bir yönetim sergilemiş ve halka karşı cömert davranmıştır. Sultan Raziye'nin saltanatının başlarında kendi adına sikke kestirdiği de görülmektedir.[57] Tarihi süreç içerisinde Türk hanedan kadınlarının devlet işlerine müdahil olduğunu hatta bizzat tahta oturarak devlet yönettiği görülmektedir.

Daha önce bahsedildiği üzere Moğollarda hanedan kadınları konumuz açısından önem arz etmektedir. Cengiz Han (ö.1227) Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu olmakla birlikte ölümünden sonra Moğol tahtına geçen oğullarının ve torunlarının örnek aldığı bir liderdir. Hanedan kurucusu olması nedeniyle Cengiz Han döneminde (1206-1227) Moğol

[54] Meryem Gürbüz, "Tekiş Alâeddin", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 364-365; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK, 2013), 148. (Bundan sonra *TCG*).
[55] *TCG*, 388-390.
[56] Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar* (Ankara: TTK, 1965), 26-28.
[57] Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, 29; Saim Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)* (Ankara: TTK, 2006), 36.

hanedanına mensup olup siyasi ve sosyal alanda önemli bir etkiye sahip kadınlar olmuştur. Ancak bu kadınlara yer vermeden önce Cengiz hanedanının koruyucusu durumunda olan efsanevi kadın kahraman Alan Ko'a'dan bahsetmek doğru olacaktır.

Moğol tarihinin en önemli kadın kahramanlarından olan Alan Ko'a**,** Cengiz Han'ın kurduğu hanedanın adeta koruyucusu durumunda olup hanedana kutsallık ve ruhani bir güç vermektedir. Alan Ko'a sayesinde Cengiz hanedanı asırlar boyunca önemini korumuş ve toplum nezdinde kutsal bir hanedan olarak kalmıştır. Bunun en temel sebebi Cengiz hanedanının Alan Ko'a'ya dayandırılmasıdır.[58] Alan Ko'a'nın kökeni kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir: "Cengiz'in büyük büyük ceddi tanrının takdiriyle yaratılmış dişi bir bozkurt ve eşi de beyaz bir dişi geyiktir. Onlar Burhan Haldun dağına yerleşmişler ve Bataçi Han adlı bir oğulları olmuştur. Batiçi Han neslinden olan iki kardeş Duva Sokor ve Dobun Mergen, Burhan Haldun dağındayken Duva Sokor, bir grup insanın hareket halinde olduğunu görmüş ve bu insanlar arasında siyah bir arabanın önünde genç ve güzel bir kızın oturduğunu fark etmiştir. Daha sonra Duva Sokor, eğer oturan bu kız bekârsa onu küçük kardeşi Dobun Mergen'e isteyeceğini ifade ederek Dobun Mergen'i kızın yanına göndermiştir. Dobun Mergen, bu insanların yanına gittiğinde kızın bekâr olduğunu öğrenmiş ve ismi Alan Ko'a olan bu kız ile evlenmiştir. Alan Ko'a'nın Dobun Mergen'den, Bugunotai ve Belgunotai isimli iki oğlu olmuştur."[59]

Dobun Mergen'in ölümünden sonra Alan Ko'a kocası olmadan üç çocuk doğurmuştur. Alan Ko'anın diğer çocukları ve içindeki bulundukları toplum muhtelif dedikodular çıkartarak Alan Ko'a'yı suçlamışlardır. Bu durum karşısında Alan Ko'a çocukların kimden olduğu hususundaki: "Her gece sarışın bir adam çadırın penceresinden veya kapısından gelen ışık ile içeri giriyor, karnımı okşuyor ve onun kutsal ışığı karnımın içine giriyordu. Dışarı çıktığımda ise kaybolup gidiyordu. Akıllı bir insan için bu üç çocuk göğün oğullarıdır ve tüm mahlukata hükümdarlık yapacaklardır."[60] sözleri çocuklarını rahatlatmıştır. Alan Ko'a'nın, kocası Dobun Mergen'in ölümünden sonra doğan üç erkek

[58] Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh, Compendium of Chroniclers: A History of the Mongols*, trc. Wheeler M. Thackston, ed. Şinasi Tekin- Gönül Alpay Tekin (Boston: Harvard University Press, 1999), 1: 81; Nilgün Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status in Central Asia and Anatolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries* (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2007), 103.
[59] *Moğolların Gizli Tarihi 1*, trc. Ahmet Temir (Ankara: TTK, 2016), 3-5. (Bundan Sonra *GT*); Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, trc. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 68.
[60] *GT*, 8; Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, trc. Mustafa Uyar (Ankara: TTK, 2018), 114.

çocuktan biri olan Bodançar, Cengiz Han'ın büyük atasıdır ve bu şekilde Cengiz hanedanı Alan Ko'a'ya dayandırılmaktadır.[61]

Alan Ko'a'nın doğa üstü olan kutsal bir ışık ile birlikte olması Cengiz hanedanına büyük bir kutsiyet atfederek anne tarafından gelen soya hayati bir öneme atfedilmesine sebep olmuştur. Alan Ko'a sayesinde, Cengiz Han'ın soyu "*altın uruk (soy)*" olarak görülmüş, bu soydan gelen kadınlar toplum nezdinde büyük bir prestije sahip olmuşlar ve bu soya mensup bulunanlar Moğol İmparatorluğu'nun sahibi olarak değerlendirilmiştir.[62] Dolayısıyla bu durum Cengiz Han'ın soyunun, Moğol İmparatorluğu'nun hüküm sorduğu coğrafyalarda hayati bir değere sahip olduğunu göstermektedir. Alan Ko'a hakkında zikredilenlerden yola çıkarak Alan Ko'a'nın, Cengiz hanedanının hükmetme yetkisinin halk tarafından kabulü konusunda meşruiyetinin kaynağı olduğu açıkça görülmektedir.

Cengiz'in Han dönemindeki hanedan kadınlarına dönülecek olursa onun hayatında fazlaca öneme sahip olan ve iktidar mücadelesinin her aşamasında yanında olan annesi Höelün Hatun'dur. Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır (ö.1164) kardeşleri ile birlikte avlanırken Merkit boyundan olan bir adamın eşi ile beraber yolculuk ettiklerini görmüş ve onlara doğru ilerleyerek Merkitli adamın eşini ele geçirmişlerdir. Yesügey Bahadır, Höelün adındaki bu hatun ile evlenmiş ve 1155 yılında doğan Temuçin (Cengiz Han) dâhil olmak üzere dört oğlu ve bir kızı olmuştur.[63] Yesügey Bahadır'ın 1164'te ki ölümüyle beraber Temuçin, annesi Höelün ve kardeşleri korumasız kalmışlardır. Bu olaydan sonra Höelün Hatun'un başına "boktak" adı verilen evli kadınların taktığı ucu sivri ve uzun olan başlığı takıp atına binerek çocuklarının bakımını üstlenmiştir.[64] Höelün Hatun çocuklarının eğitimi ile ilgilenerek onlara birçok konuda danışmanlık yapmıştır. Temuçin, 1206 yılındaki kurultayda "Büyük Han" ilan edilerek, "Cengiz" ismini almıştır. Cengiz Han, tüm Moğol ulusunun başına geçtiği zamandan sonra dahi Höelün Hatun'un oğlu üzerindeki etkisi devam etmiştir. Cengiz Han'ın da devlet yönetimi konusunda annesinin görüşlerini aldığı

---

[61] *GT*, 7; Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh, Compendium of Chroniclers*, 1: 117; Saadettin Gömeç, "Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 42/26 (Eylül 2007): 3; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 116; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu (Attilâ, Cengiz Han, Timur)*, trc. Halil İnalcık, haz. Ertuğrul Tokdemir- Mustafa Dönmez (Ankara: TTK, 2015), 203.

[62] Paul D Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, ed. Jon Woronoff (Oxford: The Scarecrow Press, 2003), 105; Nilgün Dalkesen, "Cult of Alan-Gho'a and the Unique Position of Women in the Chinggisid Dynasties", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 5/ 10 (Ocak 2017): 192.

[63] *GT*, 16-19.

[64] *GT*, 24-25; George Lane, *Daily life in the Mongol Empire*, (London: The Greenwood Press, 2006), 44-45; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, trc. Erendiz Özbayoğlu (Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006), 29.

ve hanedan üyeleri arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda Höelün'ün araya girerek çocukları arasında ihtilafların çıkmasını engellediği de bilinmektedir.[65]

Cengiz Han'ın hayatında ve Moğol İmparatorluğu'nda önemli bir konuma sahip olan bir diğer kadın ise Börte'dir. Yesügey Bahadır, oğluna bir eş bulmak için onunla yola çıkmış ve Kongirat kabilelerinden Day Seçen'e rastlamıştır. Day Seçen, onları evine davet ederek kızı Börte ile tanıştırmış ve ertesi gün Yesügey, "yüzünde parıltı, gözlerinde ateş" olan Börte'yi oğluna istemiştir. Day Seçen kızını vermiş ve nişan yapılarak Temuçin (Cengiz Han)'ın Day Seçen'in evinde damat sıfatıyla bir süre kalmasına karar verilmiştir.[66] Moğol adetlerine göre erkeğin babası, oğluna düğün öncesinde bir hediye vermek zorunda olduğu için Yesügey Bahadır oğluna bir binek at vererek evine doğru hareket etmiştir. Yolda karşılaştığı Tatarlar tarafından zehirlenen Yesügey Bahadır üç gün sonra evinde ölmüştür.[67]

Babasının ölüm haberini alan Temuçin, tekrar ailesinin yanına dönmüş ve bir müddet bozkır yaşamında ailesi ile muhtelif zorluklarla karşılaşmıştır. İlerleyen süreçte Temuçin, babasının kabilesi başta olmak üzere çeşitli Moğol boylarını etrafında toplamaya çalışmış ve nişanlısı ile evlenmek üzere harekete geçmiştir. Börte ile Temuçin, 1180-1181 yılları arasında evlenmiş ve Day Seçen, Temuçin'e Moğol adetleri gereğince siyah bir kürk hediye etmiştir.[68] Temuçin'in, Börte ile evlenmesinin ona hem maddi olarak katkı sağladığı hem de Kongiratlar ile akrabalık kurmak suretiyle ilişkilerini geliştirdiği görülmektedir.

Börte ve Temuçin'in evliliklerinden bir müddet sonra Merkitler intikam almak için tıpkı Yesügey Bahadır'ın Höelün Hatun'u kaçırdığı gibi onlarda Temuçin'in eşi Börte'yi kaçırmışlardır.[69] Temuçin'in bu durumdan fazlasıyla olumsuz etkilendiği ve bir müddet eşini kurtarmak için bir hami bulmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu noktada babası Yesügey'in "andası" (kan kardeşi) olan Keraitlerin hükümdarı Tuğrul Han'dan (Ong Han) ve kendi "andası" Cacirat boyundan Camuka'dan yardım istemiştir. Camuka'nın ve Tuğrul'un yardımıyla Merkitlere yapılan bir baskın ile Börte kurtarılmıştır. Merkitlerden

---

[65] *GT*, 54-164; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 149; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 227; Beyânî, *Moğol Dönemi*, 117.
[66] Boris Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı (Moğol Göçebe Feodalizmi)*, trc. Abdülkadir İnan (Ankara: TTK, 1995), 78; Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh, Compendium of Chroniclers*, 1: 81; Buell, *Historical Dictionary*, 105; 124; *GT*, 21; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 30;
[67] Ekrem Kalan, "Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollarda Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler", Y*alım Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, ed. Hatice Şirin User- Bülent Gül (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013), 374; *GT, 22-23*; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 72.
[68] *GT*, 36-37; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 83
[69] *GT*, 39-40.

Çilger-bökü'ye verilen ve esarette dokuz ay geçiren Börte, esarette kurtarılmasından hemen sonra da oğlu Cuci'yi (ö.1227) doğurmuştur.[70] Cuci'den başka Börte ve Temuçin'in Ögedey (ö.1241), Çağatay (ö.1241) ve Tuluy (ö.1232) adında üç oğlu daha olmuştur.[71] Börte, çoğunlukla savaşlarda kocasının yanında bulunmuş ve devlet idaresinde söz sahibi olarak kocasına rehberlik etmiştir. Mesela, Temuçin ile kan kardeşi olan Camuka, Merkitleri yenilgiye uğrattıktan sonra birlikte bir müddet vakit geçirmişler ve bu sırada Camuka, Temuçin'e olumsuz sözler söylemiştir. Temuçin'de bu sözleri anlamlandıramamış ve annesi Höelün Hatun'a sormuştur. Höelün cevap vermeden Börte konuşmaya müdahil olarak "Camuka'nın yanından ayrılmayı" tavsiye etmiş ve Börte'nin fikrini uygun bularak oradan ayrılmışlardır.[72] Nitekim az bir zaman sonra da Camuka ile Temuçin arasında iktidar kavgası baş göstermiştir.

Börte'nin devlet işlerine karışmasının bir diğer örneği ise şaman Köküçü meselesidir. Cengiz Han, 1206'daki kurultaydan sonra devlet işlerini düzenlemiş ve fetih hareketlerine başlamıştır. Bu süreç içerisinde saygın bir şaman olan Köküçü, Cengiz hanedanı arasına ihtilaf sokmak istemiş ve Cengiz Han'ı, kardeşi Cuci Kasar'a karşı kışkırtmıştır. Cengiz de kardeşinin yerini almak istediği düşüncesine kapılmış ve onu hapsetmiştir. Bu sırada Höelün Hatun araya girerek kardeşler arasında bir ayrılığın çıkmasını önlemiştir.[73] Amacına ulaşmada başarısız olan Köküçü, Cengiz'in bir diğer kardeşi Temüge'yi, Moğol toplumu nezdinde aşağılamıştır. Temüge'de durumu, Cengiz Han'a bildirmiştir. Börte bu olaydan sonra Cengiz Han'a "sen hayattayken ailenden olan insanlara bu şekilde davrananlar sen öldükten sonra çocuklarımın yönetime nasıl izin verecekler?" şeklinde serzenişte bulunmuştur. Sonrasında ise Cengiz Han'ın onayı ile şaman Köküçü öldürülmüştür.[74] Cengiz Han'ın hayatında annesi Höelün başta olmak üzere ilk eşi olan Börte'nin fazlaca bir nüfuza sahip olduğu ve söz konusu iki hanedan kadınının Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş ve idare edilişinde büyük katkıları olduğu söylenebilir.

Cengiz Han'ın hanedan kadınlarına verdiği önem onun tarafından oluşturulan "Cengiz Yasalarında" da kendine yer bulmuştur. Mesela, bir kadının başındaki püsküle zarar verenin ağır bir şekilde cezalandırılması öngörülmüş,[75] bakireye tecavüz edenin, zina

[70] *GT*, 43-44-49; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 87-89; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 209-210.
[71] *TCG*, 94; Beyânî, *Moğol Dönemi*, 127.
[72] *GT*, 54.
[73] *GT*, 163-164; Beyânî, *Moğol Dönemi*, 127.
[74] *GT*, 165-166; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 150; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 203.
[75] Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, trc. Coşkun Üçok (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1967), 113.

yapan kadın ve erkeğin öldürülmesi emredilmiştir.[76] Cengiz'in koyduğu yasalar şüphesiz Moğol toplumunda kadına verilen değeri arttırmış ve kadını saygın bir yere konumlandırmıştır.

Alan Ko'a efsanesi ve "Cengiz Yasaları" sayesinde Cengiz hanedanına mensup olan kadınlara toplum ve ileri gelen devlet adamları tarafından da bir kutsiyet atfedilmiştir. Dalkesen'e göre Cengiz Han'ın yasaları, Cengiz Han'ı ve ailesini evrenin merkezine koymuş ve bu hanedana kutsal bir hükmetme yetkisi vermiştir.[77]

Cengiz Han'dan sonra hanedan kadınlarının durumuna bakıldığında Töregene (ö.1249)'nin ön plana çıktığı görülür. Töregene, Cengiz Han'ın ardından Moğol İmparatorluğu'nun başına geçen Ögedey'in büyük oğullarının annesi ve Nayman boyundan olan en saygın hanımıdır. Töregene, muhtemelen Cengiz Han'ın düşmanlarından Merkitli Toktoabeki'nin oğluyla evlenmiş, Merkitlerin Cengiz Han'a boyun eğmesinden sonra da Ögedey'e verilmiştir. Ögedey'in 1241'de ölümünden sonra yeni Han seçilene kadar Töregene, 1242'den 1246'ya kadar naiplik görevinde bulunmuştur.[78] Ögedey'in ölümünden sonra Töregene, eşinin ölüm haberini oğullarına, kardeşlerine ve Moğol hanedanın ileri gelenlerine bildirmiş, Çağatay Han olmak üzere tüm şehzadeler yeni bir "Han" seçilene kadar Töregene'nin naip olarak devlet işlerini eline almasını onaylamışlardır. Nitekim Moğol imparatorlarının eşlerinin, göçebe hayatın şartlarından ötürü kocası öldüğü takdirde naiplik görevine getirilmesi yaygın bir durum olmuştur.[79]

Töregene'nin çok kudretli bir naip olduğu kaynaklarda açıkça zikredilmektedir. Onun siyasi çıkarları için kendisine ve daha sonra Han olarak seçilecek oğlu Güyük'e (ö.1248) zorluk çıkartabilecek imparatorluktaki birçok görevliyi öldürdüğü veya işlerini yapamayacak konuma getirdiği bilinmektedir. Mesela, Doğu İran'ın sorumlusu olan Uygur Körgüz'ü 1242 yılında idam ettirmiş ve yerine Oryat boyundan olan Argun Aka'yı (1243-1255)[80] atamıştır. Daha sonra Cengiz Han'ın güvendiği Kitan bakan Ye-liu Çu-tsay'ı (ö.1242) gözden düşürmüştür. İmparatorlukta mühürdarlık görevini icra eden Çinkay'da,

---

[76] *TCG*, 93; Valentin A. Riasanovsky, *Fundamental Principles of Mongol Law* (Bloomington: Indiana University, 1965), 35; Alinge, *Moğol Kanunları*, 66; Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk 1245-1247)*, trc. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 65.

[77] Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 114.

[78] V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: TTK, 1990), 507-508; Jean-Paul Roux, *Orta Asya (Tarih ve Uygarlık)*, trc. Lale Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006), 304; Buell, *Historical Dictionary*, 149; Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, trc. Mustafa Uyar (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 123.

[79] *TCG*, 228; Rashid al-Din Tabib, *The Successors of Genghis Khan*, trc. John A. Boyle (New York, London: Columbia University Press, 1971), 120; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, 88.

[80] Argun Aka'nın faaliyetleri için bk. George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", *Iranian Studies* 32/4 (Eylül 1999): 459-482.

Töregene tarafından azledilmiştir. Mâverâünnehir'de vali olarak bulunan Mahmut Yalavaç da korkusundan Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin oğlu olan Batu Han'a (ö.1256) sığınmıştır.[81] Töregene'nin Moğol İmparatorluğu'nun yönetiminde ve bürokrasisinde büyük bir pay sahibi olduğu görülmektedir.

Töregene'nin faaliyetleri sadece siyasi alanda sınırlı kalmamış, Moğol İmparatorluğu'nda tarım ile alakalı muhtelif vergilendirmeler yaparak ekonomi alanında düzenlemelerde de bulunmuştur. Fakat bu durum onun Moğol elitleri ve halk arasındaki saygınlığına ve popülaritesine zarar vermiştir.[82]

Töregene'nin naiplik süresi boyunca (1242-1246) imparatorlukta en önemli mesele veraset sorunu olmuştur. Batu Han, Moğol tahtına hâkim olmak için mücadeleye girişmiştir. Diğer taraftan Ögedey'in ikinci oğlu Köten ve torunu Şiremun taht mücadelesine katılmıştır. Töregene ise kendi oğlu Güyük'ü destekleyerek diğer tüm rakipleri elemek için büyük bir çaba göstermiştir. Töregene, imparatorluktaki kilit mevkilere kendi yakınlarını yerleştirmiş, ekonomik imkânları kullanarak yeni Han'ın seçileceği kurultayda güç kazanmak istemiştir. Neticede Töregene'nin çabaları sonuç vermiş ve onun otağında (çadırında) 1246'da toplanan kurultayda oğlu Güyük "Han" seçilmiştir.[83]

Töregene'nin Hristiyan olması ve çocuklarının eğitiminin de Hristiyan esirler tarafından verilmesi Moğol İmparatorluğun'da Hristiyanlığın yayılmasına olanak sağlamıştır. Güyük Han'ın saltanatı sırasında (1246-1248) Hristiyanların devlet kademelerindeki nüfuzları artmış ve adetleri Moğol saraylarına girmiştir. Onun zamanında "hiçbir Müslüman'ın bir Hristiyan aleyhinde konuşamadığı" zikredilmektedir.[84] Güyük'ün, Moğol İmparatorluğu'nun başına geçmesinden sonra da Töregene'nin etkinliği 1249 yılındaki ölümüne kadar devam etmiştir.

Töregene'nin Moğol İmparatorluğu'ndaki siyasi, ekonomik ve dini etkisi gerek Moğol elitleri gerekse toplum nezdinde kabul görmüştür. Onun sert tabiatlı oluşu ve radikal kararlar verişi bazı Moğol asillerini kızdırdıysa da Cengiz Han'ın kardeşi Temüge

---

[81] Bertold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, trc. Cemal Köprülü (Ankara: TTK, 1957), 49-50; Rashid al-Din Tabib, *The Successors of Genghis Khan*, 189-190; *TCG*, 229-230; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 510; Michael Hope, *Power, Politics and Tradition in the Mongol Empire and the Īlkhānate of Iran* (New York: Oxford University Press, 2016), 63-64.

[82] Donna Hamil, "Toregene Khatun", *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, ed. Timothy May (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017), 1: 51.

[83] Rashid al-Din Tabib, *The Successors of Genghis Khan*, 170; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 129; Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 142-143-147; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 303.

[84] *TCG*, 240; Zekeriya Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2005), 72; Özgür Türker- S. Serkan Ükten, "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54/1 (2014): 338.

haricinde kimse ona karşı doğrudan bir harekette bulunamamıştır. Nitekim Güyük tahta geçtiğinde Temüge'nin bu davranışından ötürü onun yanındaki yöneticileri sert bir şekilde cezalandırmıştır. Dolayısıyla Töregene'nin bir hanedan kadını olarak Moğollar arasında mutlak bir iktidara sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Töregene'den sonra bir diğer Moğol hanedan kadını Sorgaktani Beki (ö.1252)' dir. Nasturi bir Hristiyan olan Sorgaktani Beki[85] Moğol aristokrasisinin önde gelenlerinden birisi olan Tuğrul Han'ın erkek kardeşi Caka Gambu'nun kızıdır. Sorgaktani Beki, Börte tarafından Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy (ö.1232) ile evlendirilmiştir. Bu evlilikten, Mengü (ö.1259), Kubilay (ö.1294), Hülagu (ö.1265) ve Arık-Buka (ö.1266) adlı çocukları olmuştur. Sorgaktani'nin hayatının ilk dönemlerine dair pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte onun eşi Tuluy ile bizzat seferlere katıldığı ve eşinin idari anlamdaki kararlarına etki ederek yönetimde söz sahibi olduğu bilinmektedir. Tuluy'un 1232'deki ölümünden sonra ise kocasının yerini almış ve Tuluy ailesinin etkili bir yöneticisi olmuştur. [86]

Sorgaktani Beki, kocası Tuluy'un ölümünden bir müddet sonra çocukları ile Ögedey'in yanına giderek onun hükümdarlık süresince (1229-1241) Ögedey'in yanında bulunduğu bilinmektedir. Sorgaktani'nin liyakatli bir kimse oluşu ve Moğol yasalarına bağlı kalması, Ögedey'in dikkatini çekmiş ve Ögedey onu oğlu Güyük ile evlendirmek istemiştir. Sorgaktani, Ögedey'in bu isteğini kibarca ve diplomatik yollarla reddetmiştir. Sorgaktani, Ögedey ve Güyük'e verdiği ret cevabından doğan olumsuz havayı da kaldırmayı bilmiş ve söz konusu ikilinin kendisine karşı olumsuz bir harekette bulunmalarının da önüne geçmiştir.[87] Onun kocası Tuluy zamanında devlet yönetimine karıştığı gibi Tuluy'un ölümünden sonra da Büyük Han olan Ögedey'in yanında himaye bulması ve burada da takdir edilmesi onun siyasi zekâya sahip akıllı bir hanedan kadını olduğunu göstermektedir.

Ögedey'in ölümünden Güyük'ün Han seçilmesine kadar geçen süreçte Sorgaktani'nin pasif bir politika izlediği, siyasi ve idari işlere karışmadığı ve bu süreçte meydana gelen karışıklıklarda rol almadığı da bilinmektedir. Bu zaman zarfında Sorgaktani çocuklarının eğitimi ile ilgilenmiştir. Bu durum onun Moğol önde gelenleri

[85] Beki kelimesi, Moğollarda kadın yöneticilere verilen bir unvandır. Detaylı bilgi için bk. Coşkun Erdoğan, "Moğollarda Kullanılan Beki/Begi Unvanı Üzerine Notlar", *Mavi Atlas* 7/1 (2019): 255-273.
[86] *TCG*, 454; Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları 1: Sorgaktani Beki", *Turkish Studies* 3/1 (Kış 2008): 253; Hope, *Power, Politics and Tradition*, 58; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't- Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, trc. İsmail Aka- Mehmet Ersan- A. Hesamipour Khelejani (Ankara: TTK, 2013), 3; Donna Hamil, "Sorqoqtani-Beki", *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, ed. Timothy May (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017), 1: 183; Rashid al-Din Tabib, *The Successors of Genghis Khan*, 197; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 130.
[87] *TCG*, 454; Durak, "Sorgaktani Beki", 253.

tarafından takdir edilmesine ve Moğol toplumunda ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Güyük 1246'daki kurultayda "Han" seçildiğinde, hanedan üyelerine ve önde gelen komutanlara hediyelerin dağıtılması işini kurultayda kendisini destekleyen Sorgaktani'ye vermiştir.[88] Güyük'ün bu tutumu, Sorgaktani'nin Moğol hanedanı ve toplumu arasındaki önemini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Güyük'ün Moğol İmparatorluğun'da kontrolü sağladıktan sonra Batu Han üzerine yürüyeceğini anlayan Sorgaktani, Batu Han'a gizlice haber göndererek dikkatli olmasını söylemiştir. Sorgaktani, hem büyük itibar gördüğü Güyük ile bir çatışma yaşamadan Güyük'ün Batu Han'ı ortadan kaldırdıktan sonra güçlenmesi engellemek hem de ileride oğulları için Batu Han'ın desteğini almak adına bu şekilde hareket etmiştir. Nitekim Güyük'ün 1248'de ölümünden sonra meydana gelen taht kavgalarında Batu Han, Sorgaktani'nin oğlu Mengü'nün 1251'de Moğol tahtına geçmesi için destek vermiştir.[89] Sorgaktani'nin ileri görüşlülüğe ve diplomatik beceriye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Mengü, 1251'deki kurultayda Han seçilmesinden kısa bir sonra kendisine karşı hareket edeceklerinden şüphelendiği ve Han seçilmeden önceki rakipleri olan Moğol hanedan üyelerinin büyük bir kısmını öldürmüştür. Bunlar arasında Ögedey'in torunu Şiremun ve Güyük'ün eşi Oğul Kaymış olmak üzere birçok Moğol ileri geleni mevcuttur. Burada dikkat çeken husus Moğol hanedan kadınlarından olan Oğul Kaymış'ın yargılanması Sorgaktani Beki'nin otağında olmuş ve suçlu bulunarak ölüme mahkûm edilmiştir.[90] Sorgaktani'nin, oğlu Mengü'nün hükümdarlık zamanında da (1251-1259) etkin konumunu sürdürdüğü görülmektedir.

Sorgaktani Beki, Moğol İmparatorluğun'da sadece siyasi ve idari işlerle ilgilenmemiş toplumsal hayatta da öne çıkan bir hanedan kadını olmuştur. O, her ne kadar Hristiyan olsa da imparatorluktaki farklı dinleri ve inanışları desteklemiştir. Mesela, Buhara'da bulunan bir medrese için bin gümüş bâliş[91] harcanması emrini vermiş ve dönemin önde gelen âlimlerinden Seyfeddin Bâherzî'yi (ö.1261) buraya yönetici olarak

---

[88] *TCG*, 230-235-237; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 512; Durak, "Sorgaktani Beki", 255.

[89] *TCG*, 455-459-461; Thomas Theodore Allsen, *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands 1251-1259*, (California: University of California Press, 1987), 22; Durak, "Sorgaktani Beki", 255-256; Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, trc. Ergin Ayan (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012), 79; Hamil, "Sorqoqtani-Beki", 1: 185.

[90] *TCG*, 478-479-482; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 283; Allsen, *Mongol Imperialism*,35; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, 79-80.

[91] Moğol para birimi. Detaylı bilgi için bk: Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* 1 (1931): 1-42; V.V. Barthold, "Bâliş", *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 280.

tayin etmiştir. Ayrıca bu medresede ders verecek olan müderrislere ve öğrencilere aktarılacak paranın temini için birçok köyün buraya vakfedilmesini istemiştir.[92] Sorgaktani'nin Müslüman âlim ve ulemayı himaye ettiği söylenebilir.

Sorgaktani, Müslümanlara karşı sergilediği hoşgörülü tutumu Budistlere ve Taoistlere de göstermiş, Moğol İmparatorluğu'ndaki tüm toplumun adalet ile yönetilmesini sağlamış ve bu durum oğlu Mengü tarafından da devam ettirilmiştir. Ancak Sorgaktani Beki'nin Nasturi bir Hristiyan olmasından dolayı Mengü'nün hükümdarlık süresince Nasturi Hristiyanların devlet kademesinde fazlaca rol alarak etkinliklerini arttırdıkları da görülmektedir. Ayrıca Sorgaktani, 1252'de öldüğünde Hristiyan adetlerince bir kiliseye gömülmüştür.[93] Anlatılanlara dayanarak Sorgaktani Beki hakkında şunlar söylenebilir. Sorgaktani Beki, Cengiz Han'ın oğlu olan Tuluy'un soyunun "Moğol Büyük Hanı" olmasının baş aktörü olmuştur. Onun Moğol yasalarına karşı hassasiyeti, Moğol aristokrasisine karşı uyguladığı olumlu politikalar, uygun zamanda risk alarak siyasi manevralarda bulunması ve bunların sonuncunda ciddi kazanımlar elde etmesiyle çocuklarına Han olma yolunu açtığı açmıştır.

Timurlu Devleti, Çağatay Hanlığı'nın (1227-1370) mirası üzerine kurulduğundan dolayı Çağatay Hanlığın'daki hanedan kadınların konumu tez açısından önem arz etmektedir. Çağatay Hanlığı ismini Cengiz Han'ın ikinci oğlu olan Çağatay Han'dan (ö.1241) almıştır. Moğollar tarafından Mâverâünnehir ve Türkistan'ın fethinden (1219-1220) sonra Çağatay'ın bu coğrafyalarda hâkim olduğu görülmektedir. Cengiz Han ölmeden önce de söz konusu coğrafyayı Çağatay'a bırakmıştır. Çağatay Han'ın ülkesinin sınırları doğuda Beş-Balık bölgesi dâhil olmak üzere batıda Ceyhun (Amu-Derya) Irmağı'na kadar, kuzeyde ise İli Havzası ve Yedi-Su bölgeleri Çağatay Han'ın hâkimiyeti altında olmuştur.[94] Çağatay hayatta iken Çağatay Hanlığın'da hanedan kadınlarının etkisi kaynaklara çok yansımamıştır. Ölümünden sonra ise büyük eşi Yesülün'ün emri ile Çağatay'ın ölmeden önce devlet işlerini yürüten veziri Hucir ve ailesi öldürülmüştür. Hucir'in yerine de Emir Habeş Amid getirilmiştir. Yesülün'ün sayesinde vezirlik rütbesine çıkan Emir Habeş Amid, Çağatay'ın torunu Kara Hülagu'nun (ö.1251) Çağatay Han'ın

---

[92] *TCG*, 455; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 133; Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion*, (New Haven: Yale University Press, 2017), 344; Lane, *Daily life in the Mongol Empire*, 240.

[93] Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 284; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları*, 83-85; Lane, *Daily life in the Mongol Empire*, 240; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 341; Peter Jackson, *The Mongols and the West: 1221-1410*, (New York: Routledge, 2005), 101.

[94] *GT*, 248; Kazvinî, *Güzide*, 475; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 33-34.

yerine geçmesi hususunda da Yesülün'e yardımcı olmuştur.[95] Çağatay Han'ın hanımı Yesülün, gerek tahta oturacak veliahtın belirlenmesinde gerekse devlet işlerine müdahalesiyle kaynaklarda adından söz ettiren bir hanedan kadını olmuştur.

Yesülün'den sonra Çağatay Hanlığın'da devlet işlerinde önemli bir etkiye sahip olan bir diğer hanedan kadını ise Çağatay Han'ın beşinci oğlu Yesü Mangu'nun (ö.1251) eşi Tayşi Hatun'dur. Güyük'ün (ö.1248) "Büyük Han" seçilmesiyle onun hükümdarlık zamanında (1246-1248) Çağatay Han'ın torunu Kara Hülagu, Çağatay Hanlığı tahtından azledilmiş ve yerine 1247'de Çağatay Han'ın oğlu Yesü Mangu geçmiştir. Yesü, sürekli içki içen ve ayık gezmeyen biri olduğu için devlet işlerini karısı Tayşi Hatun ve veziri Emir Bahaeddin yürütmüş ve hatta Moğollar için büyük bir öneme haiz olan av tertip etme ve bunun idaresini Tayşi Hatun üzerine almıştır.[96] Tayşi Hatun örneğinden yola çıkarak Çağatay Hanlığın'da dirayetsiz hükümdarların tahta olduğu dönemlerde hanedan kadınlarının devlet idaresinde etkinliğini artırdığını söylemek mümkündür.

Güyük'ün 1248'de ölümünden sonra "Büyük Han" olarak Moğol tahtına Mengü (ö.1259) geçmiştir. Mengü'nün hükümdarlık zamanında (1251-1259) Yesü Mengü, Çağatay Hanlığı'nın idaresinden uzaklaştırılmış ve tekrar Kara Hülagu tahta geçirilmiştir. Kara Hülagu'nun 1251'de yolda ölümü üzerine onun karısı olan Organa Hatun Çağatay Hanlığı'nın başına getirilmiştir. Organa Hatun, Büyük Han Mengü'nün emriyle Yesü Mangu'yu ve eşi Tayşi Hatun'u idam ettirmiştir.[97] Bundan sonra Organa Hatun'un, oğlu Mübarek Şah'a niyabeten Çağatay Hanlığı'nın idaresinde pay sahibi olduğu görülmektedir. Organa Hatun'un yönetiminde Çağatay Hanlığı'na dair sınırlı bilgiler mevcuttur. Organa'nın yaklaşık dokuz yıllık iktidarı olmuş ve bu süre zarfında hâkim olduğu coğrafyada iç karışıklıklar meydana gelmemiştir. Bu durum onun adaletli bir şekilde yönetim sergilediğinin bir kanıtıdır. Organa Hatun'un bu denli sağlam bir yönetim sergilemesinde onun Çağatay hanedanı içerisindeki konumunun da etkili olduğu açıkça görülmektedir. O, Çağatay Han'ın da çok değer verdiği bir hanedan üyesi olmuştur. Çünkü Çağatay Han'ın kız kardeşi Çiçakin Hatun ile Oryat Turalçi Küregen'in kızıdır. Dolayısıyla Çağatay Han, Organa Hatun'un dayısı olmaktadır.[98]

---

[95] *TCG*, 249.

[96] Rashid al-Din Tabib, *The Successors of Genghis* Khan, 182; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 513-514; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 91; Buell, *Historical Dictionary*, 220.

[97] *TCG*, 488; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar*, 519; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, trc. Râgıp Hulûsi Özdem, haz. Kâzım Yaşar Kopraman- İsmail Aka (Ankara: TTK, 2017), 153; Bruno De Nicola, "Orghina Khatun", *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, ed. Timothy May (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017), 1:176; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 93; Buell, *Historical Dictionary*, 2.

[98] Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 90-94; Nicola, "Orghina Khatun, 1: 176.

Organa Hatun'un, hanedan üyelerini karşılama ve herhangi bir yere sefere giden ordulara da ev sahipliği yaptığı kaynaklarda zikredilmektedir. Büyük Han Mengü'nün kardeşi olan Hülagu Han (ö.1265), 1255 yılında İran, Mısır ve Suriye'yi ele geçirmek için çıktığı seferde Çağatay Hanlığı'nın sınırlarına dâhil olan İli Irmağı'ndan geçmiştir. Organa Hatun'da Almalık yakınlarındaki Kuyas mevkinde, Hülagu Han ve ordusunu karşılamış, onların onuruna toylar düzenleyerek muhtelif hediyeler takdim etmiştir.[99] Yukarıda zikredilen örnek Çağatay Hanlığın'da hanedan kadınlarının devlet idaresinde ve toplum nezdinde sahip oldukları gücün bir örneğini teşkil etmektedir.

Mengü Han'ın 1259 yılında ölümüyle kardeşleri Arık-Buka (ö.1266) ve Kubilay (ö.1294) arasında başlayan mücadele Çağatay Hanlığı'nın istikrarını da etkilemiştir. Arık-Buka ve Kubilay, Çağatay Hanlığı'nın tahtında sadece Organa Hatun bulunduğu için hanlığı kendi kontrolleri altına almak istemişlerdir. Arık-Buka'nın desteklediği Çağatay Han'ın torunlarından Algu (ö.1266) Çağatay Hanlığın'da kontrolü ele geçirerek 1260'ta tahta oturmuştur. Ayrıca Algu, siyasi kazanım elde etmek için Organa Hatun ile de evlenmiştir.[100] Algu'nun 1266'da ölümünden sonra Organa Hatun'un, ilk eşi Kara Hülagu'dan olan oğlu Mübarek Şah tahta çıksa da Kubilay'ın gönderdiği Barak (ö.1271) tarafından tahtan indirilmiştir. Organa Hatun'un, oğlu Mübarek Şah'ın 1266'da tahta çıkışından önce öldüğü bilinmektedir. Organa'nın İslâmiyet'e karşı büyük bir hoşgörüye sahip olduğu ve Müslümanları himaye ettiği çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir.[101] Nitekim Organa'nın oğlu Mübarek Şah'ın, Çağataylılar arasında İslâmiyet'i kabul eden ilk hükümdar olması bu görüşleri desteklemektedir. Organa Hatun'dan sonra Çağatay Hanlığın'da onun kadar etkin bir hanedan kadını olmasa da kadınların saygınlığının devam ettiği görülmektedir.

Çağatay Hanlığının içerisinde hanedan kadınları için cinayetler işlendiği de kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin; Çağatay hanlarından Tarmaşir'in 1334'te ölümünden sonra büyük iç mücadeleler yaşanmış ve Çağatay Hanlığı, Mâverâünnehir ve Moğolistan merkezli ikiye bölünmüştür. Timur'unda ileride ortaya çıkacağı Mâverâünnehir kolunun idaresinde Cengiz Han soyundan olmayan büyük emirlerin etkinliği artmıştır. Bu emirlerden bir tanesi olan Emir Kazagan (1345-1358) göstermelik olarak Cengiz Han soyundan Bayan Kulu Han'ı tahta oturtarak idareyi kendi eline almıştır. Emir Kazagan'ın

[99] *TCG*, 501; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't- Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 16; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 154; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 96.
[100] Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State In Central Asia*, (The Quadrant, Richmond: Curzon Press, 1997), 22; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 538; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 99-100; Roux, *Orta Asya* 320.
[101] Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 525; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları*, 123.

ölümünde sonra ise yerini oğlu Emir Abdullah geçmiştir. Emir Abdullah (1358-1359) ise hanedan kadını olan Bayan Kulu Han'ın eşine göz dikerek Bayan Kulu Han'ı öldürmüştür.[102] Çağatay Hanlığı'nın Mâverâünnehir kolundaki emirlerin, kadınları da seferlerde eşlerine eşlik etmişlerdir. Mesela, Emir Kazagan'ın torunu ve Timur'unda selefi olan Emir Hüseyin'in (1359-1370) eşi Dilşad Ağa kocasının mücadelelerinde onun yanında olmuştur.[103]

Çağatay Hanlığın'da hanedan kadınlarının konumu hakkında şu sonuçlara varılabilir. Çağatay'ın 1241'de ölümünden sonra hanlık içerisinde kadınların siyasi ve toplumsal alandaki faaliyetleri başlamıştır. Hanedan kadınları, veliahdın belirlenmesi ve tahta oturması, vezirliklerin dağılımı ve Moğol kültüründe önemli bir yer tutan av merasimleri ve idaresi gibi sosyal ve siyasi hayatın hemen hemen her alanında boy göstermişleridir. Dolayısıyla Çağatay Hanlığın'da hanedan kadının, Moğol İmparatorluğu'nun "Büyük Hanı'na" karşı gelmemek şartıyla olabildiğince özgür ve bağımsız olduğunu söylemek mümkündür. Çağatay Hanlığı'nın ikiye bölünüp "Emirlerin" hâkim olduğu dönemde de hanedan kadınının pasif bir pozisyonda olmadığı aksine eşi ile iktidar mücadelelerinde yer aldığı görülmektedir. Bu durumun, devletini Çağatay Hanlığı'nın mirası üzerine kuran Timur ve ardılları zamanında hanedan kadının konumunu etkilemiştir.

Bir Moğol hanlığı olan İlhanlılar (1256-1353) döneminde de öne çıkan hanedan kadınları olmuştur. Bunlar arasında Dokuz Hatun (ö.1265) tez açısından önem arz etmektedir. Nasturi bir Hristiyan olan Dokuz Hatun Moğol ileri gelenlerinden Tuğrul Han'ın oğlunun kızıdır. Aynı zamanda Sorgaktani Beki'nin yeğenidir. Dokuz Hatun ilk önce Cengiz Han'ın oğlu Tuluy ile evlenmiş, onun ölümünden sonra ise Tuluy'un oğlu Hülagu Han ile evlenerek babasının hatunu olmasından dolayı Hülagu Han'ın hareminde büyük öneme sahip olmuştur. Dokuz Hatun, Hülagu'nun en kıdemli eşlerinden birisi olup ondan çocuğu olmamasına rağmen Hülagu Han'ın askeri seferlerine katılmış ve onun kararlarını etkileyerek devlet idaresinde söz sahibi olmuştur.[104] Dokuz Hatun örneği Moğollarda normal şartlarda evlenilen ilk kadının saygın bir konumda olması geleneğinin bazı durumlarda değiştiğinin bir kanıtıdır.

---

[102] *AYZ*, 27-31-32.
[103] *NŞZ*, 23; *AYZ*, 43.
[104] Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*), 3. Baskı (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981), 1: 261; Donna Hamil, "Doquz Khatun", *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, ed. Timothy May (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017), 1: 146; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 126; Bruno De Nicola, *Women in Mongol Iran (The Khatuns, 1206-1335)* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 91.

Hülagu'nun kardeşi Moğol Han'ı Mengü, 1253'teki kurultayda kardeşini İran, Mısır ve Suriye'yi ele geçirmek için görevlendirmiştir. Mengü bu görevlendirmeden sonra Hülagu'ya "Yapacağın işlerde Dokuz Hatun'a danış ve onunla meşveret et" şeklinde öneride de bulunmuştur. Hülagu 1254 yılında yukarıda zikredilen ülkeleri ele geçirmek için Karakorum'dan yola çıkmış ve Dokuz Hatun'da onun yanında bulunmuştur. Dokuz Hatun, Hülagu'nun akıl danıştığı ve tavsiyeleri uyduğu bir eş olmuştur.[105] Mengü'nün Dokuz Hatun hakkındaki ifadeleri bu hanedan kadınının sadece Hülagu'nun hareminde değil Moğol Han'ı ve soyluları arasında da öne çıkan ve takdir edilen bir hanım olduğunu göstermektedir.

Dokuz Hatun'un Nasturi bir Hristiyan olması, Budist olan Hülagu Han'ın Hristiyanları karşı bir empati duymasına ve onlara muhtelif ayrıcalıklar vermesine neden olmuştur. Hülagu'nun 1258'de Bağdat'ı ele geçirip Abbasi Halifesi Müsta'sım-Billâh (ö.1258) öldürmesi[106] üzerine şehirde yaşayan Hristiyanlara zarar verilmemiştir. Hülagu Han, Bağdat başta olmak üzere muhtelif yerlerde kiliseler yaptırmış, Hristiyan rahipleri ve yapıları koruma altına almıştır. Hatta Ermeni Başpiskoposlarından Vartan, Dokuz Hatun'un özel danışmanı olmuş, Patrik Makiha'ya ise halife saraylarından biri verilmiştir. İran başta olmak üzere bölgedeki Hristiyanlara tanınan bu ayrıcalığın samimi bir Hristiyan olup çadırının önünde kilise bulunduran Dokuz Hatun'un etkisiyle meydana gelmiştir. Nitekim devrin Hristiyan tarihçileri Dokuz Hatun'un "gerçek bir Hristiyan olduğunu ve yeryüzündeki tüm Hristiyanların onun sayesinde aziz olduğunu" ifade etmiştir.[107] Böylece Hülagu'nun kurucusu olduğu İlhanlılara (1256-1353) hâkim oldukları coğrafyalardaki Hristiyan toplumlar tarafından sempati ile bakıldığı ve Moğol hâkimiyetini olumlu bir şekilde değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Dokuz Hatun ve Hülagu tarafından Hristiyanlara gösterilen bu hoşgörülü tutumu Hülagu Han'dan sonra gelen İlhanlı hükümdarları siyasi arenada kullanmış ve Müslümanlara karşı Hristiyan Avrupa ile ittifak kurmak adına bir vasıta olarak

---

[105] *TCG*, 497-498; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't- Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 13-15-16; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 153; Spuler, *İran Moğolları*, 59; John Masson Smith Jr, "Hülegü Moves West: High Living and Heartbreak on the Road to Baghdad", *Beyond the legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff (Leiden: Brill, 2006), 132; Bruno De Nicola, "Women's Role and Participation in Warfare in the Mongol Empire", *Soldatinnen: Gewalt und Geschlecht im Krieg vom Mittelalter bis Heute*. ed. K. Latzel v.dğr. (Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2010), 108.

[106] Bu süreç hakkında detaylı bilgi için bk. John A. Boyle, "The Death of the Last Abbasid Caliph: A Contemporary Muslim Account", *Journal of Semitic Studies* 6/2 (Ekim 1961):145-161.

[107] Gregory Abûl-Farac, *Abûl Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK, 1987), 2: 556-557; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't- Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 4-42; Spuler, *İran Moğolları*, 230-231; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi,* 128; Jackson, *The Mongols and the West*, 120; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 52-53; Nicola, *Women in Mongol Iran*, 193; Lane, *Daily life in the Mongol Empire*, 243.

görmüşlerdir. Mesela Hülagu'nun büyük oğlu Abaka Han (ö.1282) döneminde Müslümanlara karşı ittifak kurmak amacıyla Avrupa'ya gönderilen elçilik heyetlerinde, Hülagu ve Dokuz Hatun'un Hristiyanlara karşı gösterdiği himaye ve bu hoşgörülü yaklaşım vurgulanmıştır.[108]

Dokuz Hatun'un dini, siyasi ve toplumsal olarak İlhanlı Devleti'nin oluşum süresinde aktif bir şekilde yer aldığı ve İlhanlılar ile Hristiyan gruplar arasındaki ilişkilerde kilit bir rol oynadığı söylenilebilir. Dokuz Hatun, eşi Hülagu'nun 1265'te ölümünden kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

Bu bilgiler ışığında Moğollarda hanedan kadınları hakkında şu sonuçlara varılabilir. Hanedan kurucusu olarak Cengiz Han ile büyük bir merkezi imparatorluk kuran Moğollarda hanedan kadınları büyük bir saygı görmüş ve devlet idaresine bazen direk bazen de perde arkasından müdahalelerde bulunmuşlardır. Cengiz Han, devletinin kuruluş sürecinde daima annesi Höelün ile fikir alışverişinde bulunmuş, Moğol Devleti'nin temelinin atılmasında Höelün'ün büyük katkıları olmuştur. Cengiz Han'ın karısı Börte'de siyasi olaylara aktif olarak katılmış ve birçok konuda Cengiz Han'ın danışıp fikir aldığı kimse olmuştur. Töregene gibi kadın naipler güçlerini toplumun hemen hemen bütün kesimine hissettirerek kudretli ve sert bir yönetim sergilemişlerdir. Naip olmayan ama Moğol önde gelenleri ve toplum arasında büyük bir saygıya sahip olan Sorgaktani Beki, kendi akıllılığı ve oğullarının Han olması sayesinde Moğol devlet siyasetinin bütününde etkili olmuştur. Özellikle diplomatik alandaki başarıları hem kendisinin hem de oğullarının hayatını olumlu yönde değiştirmiştir. Efsanevi Alan Ko'a sayesinde Cengiz Han'ın soyu toplum nezdinde kutsal bir yapıya bürünmüş doğal olarak hanedan kadınları da sahip oldukları otoritelerini kullanarak bu kutsallıktan faydalanmıştır. Timur'un hâkim olduğu Çağatay Hanlığın'da da öne çıkan hanedan kadınları olmuştur. Özellikle Organa Hatun'un naipliğinin büyük bir bölümünde yaşanan toplumsal düzen ve adaletli yönetim hanedan kadınların devlet idaresindeki başarılarının bir göstergesidir.

[108] Jackson, *The Mongols and the West*, 173-175. Abaka'nın Hristiyanlar ile ilişkileri için bk. George Lane, *Early Mongol rule in thirteenth-century Iran: A Persian renaissance*, (London; RoutledgeCurzon, 2003), 42-58; Jackson, *The Mongols and the West*, 167-168.

II. BÖLÜM

TİMURLU HANEDAN KADINLARI VE SİYASET

2.1. Timur Döneminde Hanedan Kadınlarının Konumu

Timur (ö.1405) tarafından Mâverâünnehir'de kurulan Timurlu Devleti (1370-1506), Türk-Moğol geleneğinin mirası üzerine kurulmakla birlikte kendisinden sonra gelen hanlıklar ve devletler tarafından örnek alınan model bir devlet olmuştur. Timurlular, Mâverâünnehir ve İran coğrafyaları başta olmak üzere hâkim oldukları bölgelerde siyasi, sosyal ve kültürel bağlamda büyük bir miras bırakmışlardır. Söz konusu miras Timurlulardan sonra bu coğrafyalarda hâkimiyeti ele geçirilen devletler ve hanlıklar tarafından kullanılmıştır. Bu bağlamda karşımıza çıkan miraslardan bir tanesi kurucu hanedana mensup olan kadınların devlet idaresindeki etkili konumlarıdır.

Hanedan kurucusu olan Timur'un hayatında (1336-1405) siyasi meselelere doğrudan nüfuz eden hanedan kadınları bulunmasa da Timur'un kontrolünde siyasi olaylar ile ilgilenen ve Timurlu Devleti'nin kuruluş ve yükseliş aşamalarına katılan hanedan kadınlarını görmek mümkündür. Timur'un hayatında önem bakımından öne çıkan ilk hanımı ve iktidar mücadelesinin büyük bir kısmında yanında olan eşi, Emir Kazagan'ın (ö.1358) torunu ve Timur'un selefi olan Emir Hüseyin'in (ö.1370) kız kardeşi Olcay Terken Ağa (ö.1366)'dır. Olcay Terken Ağa'nın, Emir Kazagan tarafından Timur'a verildiği bilinmekle beraber söz konusu evlilikle Timur'un bozkır aristokrasisinde önemli bir prestij kazandığı ve daha sonra da bu ayrıcalığı kullanarak dönemin diğer önde gelen Emir ve ileri gelenleri ile akrabalık kurduğu görülmektedir.[109] Timur'u iktidara taşıyan parametrelerden birisi olan siyasi evliliklerin Olcay Terken Ağa ile başladığını söylemek mümkündür. Olcay Terken Ağa'nın, Timur'un 1370 yılında Çağatay Hanlığı'nın bir kısmını ele geçirip tahta oturmasından önce onun iktidar mücadelelerinde yer aldığı

[109] *NŞZ,* 23; *AYZ,* 43-44; Zeki Velidi Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", trc. İsmail Aka, *Tarih Dergisi* 26 (1972): 81; Nazmiye Togan, "Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 5/1-4 (1973): 4; Syed Jamaluddin, "The Political Significance of the Matrimonial Alliances of Amir Timur", *Proceedings of the Indian History Congress* 39/2 (1978): 915; Hans Robert Roemer, "Tîmûr in Iran", *HOI,* ed. P. Jackson-L. Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 6: 45; John E. Woods, *The Timurid Dynasty* (Bloomington: Indiana University, 1990), 17; Musa Şamil Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı Olarak Timurlu Kadını", *Ekev Akademi Dergisi* 14/45 (Güz 2010): 240-241; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, 3. Baskı (Ankara: TTK, 2014), 8.

görülmektedir. Mesela, Çağatay Hanlığı'nın Moğolistan koluna hükmeden Tuğluk Timur Han'ın (ö.1363), Mâverâünnehir'i birinci istilası sırasında (1360) Timur, ona bağlılık bildirmiş ve bundan dolayı doğduğu yer olan Keş ve çevresi Timur'a bırakılmıştır. Tuğluk Timur'un, Mâverâünnehir'i ikinci istilasında (1361-1362) Timur'u, oğlu İlyas Hoca'nın hizmetine vermiş ve Mâverâünnehir'i oğlunun idaresine bırakmıştır. Tuğluk Timur Han'ın oğlu İlyas Hoca'nın halka zulmetmesinden ve başarısız bir yönetim sergilemesinden dolayı Timur, Emir Hüseyin'in yanına giderek İlyas Hoca'ya karşı birlikte mücadeleye başlamışlardır. Bu mücadeleler esnasında Olcay Terken Ağa'nın, Timur'un yanında olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.[110] Dolayısıyla Çağatay Hanlığı'nın mirası olan hanedan kadınlarının siyasetteki rolü Timurlu Devleti'nin kuruluş sürecinde de karşımıza çıkmaktadır.

Çağatay Hanlığı'nın Moğolistan'daki kolunun, Mâverâünnehir'deki hâkimiyetine son veren Emir Hüseyin ve Timur'un arasında bir müddet sonra iktidar kavgası baş göstermiştir. Bu sürecin başlarında Emir Hüseyin, Timur'un adamlarından olan Emir Cakü, Emir Seyfeddin ve Ak Boğa'dan muhtelif vergiler istemiştir. Zikredilen isimler Timur'un yakın adamları olduğu için Timur, eşi Olcay Terken Ağa'nın takılarını vererek adamlarını Emir Hüseyin'in baskısından kurtarmıştır. Bu sırada Olcay Terken Ağa'nın 1366'da ölümü üzerine Timur ve Emir Hüseyin arasındaki akrabalık bağı da kalmamış ve Emir Hüseyin'in 1370'te ölümüne denk sürecek iktidar mücadeleleri başlamıştır. Timur'un, Olcay Terken Ağa'dan Sultan Baht Ağa ve Saadet Sultan adlı iki kızı olmuş ve Saadet Sultan çocukken ölmüştür.[111] Olcay Terken Ağa, Timur'un iktidar mücadelelerinde yanında olmuş ve görüldüğü üzere Timur'un adamlarını kurtarmasında büyük bir pay sahibi olmuştur. Timur, Olcay Terken Ağa ile olan evliliği sayesinde bozkır aristokrasisine giriş yapmış eşinin ölümü üzerine ise Emir Hüseyin ile olan akrabalık bağının ortadan kalkmasıyla beraber iktidar mücadelesine başlamıştır. Dolayısıyla Olcay Terken Ağa'nın, Timur'un hayatında büyük öneme sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Timur'un ablası olan Kutluk Terken Ağa'nın (ö.1383) da devletin kuruluş aşamasında mühim rol oynadığı bilinmektedir. Kutluk Terken Ağa, öncelikle Duğlat emirlerinden olan Sultan Duğlat ile evlenmiş kocasının ölümünden sonra ise aynı kabileden olan ve Timur'un iktidar mücadelesinin büyük bir bölümünde yanında olan Emir

[110] *NŞZ*, 23; *AYZ*, 41-44; *DTR*, 22; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 337-338; Aka, *Timur ve Devleti*, 8.

[111] *NŞZ*, 39; *AYZ*, 62; Togan,"Aristokrat Türk Kadını", 4; Woods, *The Timurid Dynasty*, 17; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 241; V.V. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, trc. İsmail Aka (Ankara: TTK, 2015), 21; Aka, *Timur ve Devleti*, 9-10.

Davut ile evlenmiştir. Timur 1362'de Emir Hüseyin ile beraber Mahan'da (Merv) Türkmenlere esir düşmüş daha sonra oradan kurtularak kırk sekiz gün boyunca Semerkant'ta Kutluk Terken Ağa'nın evinde kalarak himaye görmüştür. Kutluk Terken Ağa'nın devletin kuruluşundan sonra da Timur'un politikalarında etkili olduğu ve Timur'un seferlerinin dönüşünde onu karşılamaya giden hanımlar arasında olduğu bilinmektedir.[112] Kutluk Terken Ağa'nın Timurlu Devleti'nin kuruluşunun öncesinde ve sonrasında etkin bir pozisyonda olduğunu söylemek mümkündür.

Timurlu Devleti'nin kuruluş süreci Timur'un, 1370'te Emir Hüseyin'in öldürüp, kendisinden önce hâkimiyeti ele geçiren emirlerin yaptığı gibi Cengiz Han soyundan gelen Suyurgatmış'ı kukla Han olarak tahta oturtulmasıyla tamamlanmıştır. Timur'un hâkim olduğu Çağatay Hanlığın'da hak iddia edebilmek ve hüküm sürebilmek için Cengiz Han soyundan gelmek şartı aranmaktaydı. Her ne kadar bazı Timurlu tarihçilerinin eserlerinde[113] ve Timurlu şecerelerinde[114] onun soyu Cengiz Han'ın efsanevi atası Alan Ko'a'ya bağlansa da Timur'un, Cengiz Han soyundan gelmediği bilinmektedir. Timur'da bu sebepten dolayı hâkimiyetinin meşruiyetini temellendirecek dini himaye etme[115] gibi muhtelif yollara başvurmuştur. Bu yollardan birisi de Cengiz Han'ın hanedanına mensup olan hanımlar ile evlenmek olmuştur. Bu hanımlardan ilki önce Emir Hüseyin'in hareminde bulunan ve onun ölümünden sonra Timur ile evlenen Saray Mülk Hanım'dır. Saray Mülk Hanım, Çağatay Han'ı Kazan Han'ın (1343-1346) soyundan geldiği için Cengiz Han soyu ile bağlantılıdır. Timur bu evliliğin ardından "Han damadı" anlamında olan "Küregen (Gürgân)" unvanını alarak meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Saray Mülk Hanım Timur'dan bir çocuğu olmamasına rağmen onun hareminde "Büyük Hanım" veya "Baş Hatun" olarak adlandırılmış ve bu evlilik sayesinde Timur, diğer Çağatay Emirlerine karşı büyük bir üstünlük kazanmıştır.[116] Saray Mülk Hanım'a Cengiz Han

---

[112] *NŞZ*, 24-25-84; *AYZ*, 46-70; Woods, *The Timurid Dynasty*, 17; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 19-20; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 218; Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatihi)*, trc. Zuhal Bilgin (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 89-90.

[113] *HBS*, 3: 227; Wheeler M. Thackston, *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art* (Cambridge Massachusetts: The Aga Khan Program for Islamic Architeture, 1989), 15-101

[114] Timurlu şecereleri hakkında detaylı bilgi için bk: Osman Fikri Sertkaya, "Timurlu Şeceresi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı* 9/10 (1979-1980): 241-258; John E. Woods, "Timur's Geneaology", *Intellectual Studies on Islam: Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*, ed. Michel M. Mazzooui - Vera B. Moreen (Salt Lake City: University of Utah Press, 1990), 85-126.

[115] Musa Şamil Yüksel, "Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009): 240-243.

[116] *NŞZ*, 69; *CS*, 136-163; *AMT*, 49-50-442; *AYZ*, 95-97; *HBS*, 3: 240; V.V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia*, trans. V. and T. Minorsky (Leiden: Brill, 1956), 1: 58; Togan, "Aristokrat Türk Kadını", 5; Mansura Haider, "Timurlular Devletinde Hâkimiyet Anlayışı (XIV.-XV. Yüzyıllar)", trc. Ekrem Memiş, *Türk Kültürü-Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü* 22/25 (Ekim 1984): 622; Woods, *The Timurid*

soyundan gelmesi nedeniyle devlet adamları ve halk tarafından da büyük saygı duyulduğu bilinmektedir.

Saray Mülk Hanım Timur'un askeri seferlerinin büyük bir bölümüne katılmıştır. Mesela Timur'un Beş Yıllık Sefer (1392-1397) olarak bilinen Ortadoğu'yu ele geçirmek için çıktığı sefere, 1394'teki Gürcülere karşı çıkılan sefere ve Anadolu, İran, Irak ve Suriye coğrafyalarını içine alan Yedi Yıllık Sefer'e (1399-1404) katılmıştır. Bu seferlere sadece Saray Mülk Hanım iştirak etmemiş Timur'un hareminden ve diğer hanedan kadınlarından birçok hatun da hazır bulunmuştur. Saray Mülk Hanım'ın katılmadığı seferlerde ise Timur'u sefer dönüşünde karşıladığı ve şenlikler düzenlediği bilinmektedir. Timur'un seferlerde hanımların ve ağırlıkların güvenliği için onları genellikle Sultaniye'ye veya Cürcan'da (Mâzenderan'ın doğusu) Sasman denilen yerde yaptırdığı saraya gönderdiği ve sefer tamamlandığında onları yanına tekrar çağırdığı görülmektedir.[117] Hanedan kadınlarının Türklerde ve Moğollarda da seferlere bu şekilde iştirak ettiği göz önüne alındığında Timur döneminde hanımların daha çok Türk-Moğol gelenek ve görenekleri uygun bir şekilde hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Saray Mülk Hanım'ın, Timur'a gelen elçilerin karşılanma törenlerine, elçiler için verilen ziyafetlere katıldığı ve hatta bizzat elçiler için ziyafetler tertiplediği kaynaklarda yer almıştır. Bu durum en güzel örneği Kastilya Kralı III. Enrique'nin elçisi olarak 1404'te Timur'un huzuruna gelen Clavijo'nun ziyareti sırasında görülmektedir. Clavijo, Saray Mülk Hanım'ın birçok hanedan üyesi ile birlikte ziyafetlere katıldığını, bu ziyafetlerde kadınların kendisine ait muhteşem çadırlarının olduğunu, şarap içtiklerini ve elçilerin şerefine ziyafet düzenlendiklerini aktarmaktadır.[118] Böylece Saray Mülk Hanım'ın gerektiğinde devlet işlerine müdahale edebilecek derecede siyasetin içinde olduğunu söylenebilir.

Dynasty, 18; İsmail Aka, "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı", *Türk Kültürü* 37/430 (Şubat 1999): 85; Beatrice Forbes Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", *Women in Iran From the Rise of Islam to 1800,* ed. Guity Nashat- Lois Beck (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2003), 123; Beatrice Forbes Manz, "Temür and the early Timurids to c.1450", *The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age,* ed. Nicola Di Cosmo v.dğr. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 184. İsmail Aka, "Timurlular", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41: 178; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet,* 44. Sultaniyeli Johannes, Saray Mülk Hanım'ı imparatorun kızı olarak ve Caron adı ile zikretmiştir. Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında (Fransa'ya Gönderdiği Elçinin Kaleminden Emir Timur'un Hayatı, Devleti ve Halkı)*, trc. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 58.

[117] *NŞZ*,154-157-158-192-202-207; *AYZ,* 198-199-201-202-246-269-286- 321-371; *HBS*, 3: 263-269; Togan, "Aristokrat Türk Kadını", 5-6-7; Aka, *Timur ve Devleti,* 159-160.

[118] *CS*, 152-166; Aka, *Timur ve Devleti*, 159; Hayrunnisa Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı: Bildiriler (23 Mayıs 2005)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, (İstanbul: "Globus" Dünya Basımevi, 2006), 67.

İbn Arabşah'ın kullandığı şu ifadeler Saray Mülk Hanım'ın siyasi meseleler ile de ilgilendiğini düşündürmektedir. "Timur, 1394'te Mardin hükümdarı Melik Zahir'i kendisine itaat etmediği için esir alarak Sultaniye'ye göndermiş, bir müddet sonra Sultaniye'ye gelen Saray Mülk Hanım, Melik Zahir'in ailesine mektup yazmasına izin vermiş ve ona çeşitli nasihatlerde bulunarak Timur'a itaat etmesini gerektiğini söylemiştir. Ardından Timur 1396'da Melik Zahir'i affederek kendisine itaat edeceğinin sözünü almış ve onu ülkesine göndermiştir ki tüm bu süreç Timur'un onayı ile gerçekleşmiştir.[119] Bu durum Saray Mülk Hanım'ın, Timur'un izni ile doğrudan devlet işlerine müdahil olduğunu göstermektedir.

Saray Mülk Hanım'ın, Timur'un nezdinde büyük bir nüfuzu olduğu verilen örneklerde açıkça görülmektedir. Ayrıca onun bu nüfuzunu kullanarak Timur'un emirlerine karşı gelen kimseleri Timur'un gazabından kurtardığı da bilinmektedir. Bunlardan ilki Saray Mülk Hanım'da akrabası olan ve 1361'de Timur'a karşı hareket eden Emir Musa'dır. Timur, Emir Musa'yı Saray Mülk Hanım'ın ricasından ötürü affetmiştir.[120] Timur'un torunu Halil Sultan'ın dedesinden gizli Şad Mülk Hatun[121] adında bir kuma ile evlenmesi olayında aldığı rol de bir diğer örnek olarak burada zikredilebilir. Timur, Şad Mülk'ün hemen öldürülmesini emretmiş ama Saray Mülk Hanım kadının hamile olduğunu ifade ederek öldürülmesinin önüne geçmiştir.[122] Bu da Timur gibi kudretli ve otoriter bir hükümdarın emirlerine makul ölçüde karşı gelip kendi istediğini yaptırabilen Saray Mülk Hanım'ın, Timurlu Devleti'nde büyük bir kudrete sahip olduğunu göstermektedir.

Timur'un 1405'te Otrar'da ölümünden hemen önce yanındaki emirlerine ve hanımlarına vasiyet olarak "hanımlarıma saygılı olun ve Saray Mülk'ün sözünden dışarı çıkmayın" demesi de konumuz açısından oldukça önemlidir.[123] Saray Mülk Hanım sahip oduğu bu nüfuzu Timur'un ölümünden sonra da korumuş ve 1409 yılında ölmüştür.

Saray Mülk Hanım gibi Cengiz Han soyuna mensup olan Hızır Hace'nin kızı Tükel Hanım da Timur döneminin önde gelen hanedan kadınlarından birisidir. Timur Tükel Hanım ile 1397'de evlenmiştir. Bu kadın Timur'un hareminde "Küçük Hanım" olarak bilinmektedir. Tükel Hanım, Saray Mülk Hanım'dan sonra en çok saygı gören hanım olmasına rağmen Timur'un ondan da çocuğu olmamıştır. Tükel Hanım da Timur ile birçok

---

[119] *AMT*, 125-127.
[120] *AYZ*, 103; *DTR*, 40; *HBS*, 3: 241; Togan, "Aristokrat Türk Kadını", 5.
[121] Şad Mülk ve Halil Sultan hakkında ileride detaylı bilgi verileceğinden ötürü burada sadece ismen zikredilmişlerdir.
[122] *AYZ*, 443.
[123] *TK*, 48; Manz, "Family and Ruler in Timurid Historiography", *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel*, ed. Devin DeWeese (Bloomington: Indiana University, 2001), 61.

sefere katılmış veya sefer dönüşünde Timur'u karşılamaya giden hanedan kadınları arasında yer almış, elçilerin kabul törenlerine ve onlar adına verilen ziyafetlere de iştirak etmiştir.[124] Dolayısıyla Tükel Hanım'ın da Timur nezdinde değer verilen bir hanedan kadını olduğunu söylenebilir.

Timur döneminde öne çıkan hanedan kadınlarından bir diğeri ise dönemin güçlü emirlerinden olan Emir Musa Taycut'un kızı Tuman Ağa'dır. Timur, Tuman Ağa ile 1378'de evlenmiştir. Timur'un, Tuman Ağa'dan da çocuğu olmamasına rağmen, Tuman Ağa da Timur ile seferle katılmış, Timur tarafından verilen ziyafetlerde hazır bulunmuş hatta Saray Mülk Hanım ile birlikte Timur ve ordusuna ziyafetler düzenlediği de kaynaklarda zikredilmiştir.[125] Timur ve ardılları döneminde bazı topraklar hanedan kadınlarına "suyurgal" olarak tahsis edilmiştir. Timur'da eşi Tuman Ağa'ya, Kusiye kasabasını suyurgal olarak vermiştir.[126] Tuman Ağa'nın büyük emirlerden Musa Taycut'un kızı olmasının kendisine bir saygınlık kazandırmış ve Timur'un nezdinde önemli hanedan kadınlarından biri olmuştur.

Timur'un Cengiz Han soyuna mensup olan Saray Mülk Hanım ve Tükel Hanım'dan çocuğu olmamıştır. Muhtemelen bundan dolayı Timur, dört büyük oğlunu ve bazı torunlarını bu soya mensup kadınlar ile evlendirerek onların da "Küregen (Gürgân)" unvanını taşımasını ve Cengiz Han'ın soyuna mensup çocuklarının olmasını istemiştir. Bu amaçla Timur, 1374'te oğlu Cihangir'i, Özbek Han soyundan gelen Sevin Beg Hanzade ile bir diğer oğlu Ömer Şeyh'i soyu Çağatay Han'a uluşan Hızır Hoca'nın kızı Mülket Ağa ile evlendirmiştir. Daha sonra oğlu Miranşah'ı, 1376'da Cihangir'in ölümünden sonra onun dul eşi Hanzade (Sevin Beg) ve Han olarak atadığı Ögedey soyundan gelen Suyurgatmış'ın kızı Uran Sultan Hanike ile evlendirmiştir. Oğullarından Şahruh'a ise 1394'de ölen Ömer Şeyh'in hanımlarından Mülket Ağa'yı, torunlarından olan Şahruh'un oğlu Uluğ Bey'e (ö.1449) Özbek Hanlarının soyuna mensup Aka Bike'yi, Cihangir'in oğlu Muhammed Sultan'a (ö.1403) ise Çağatay Han'ın soyuna mensup Muhammed Oğlan'ın kızı Hanike'yi ve son olarak Ömer Şeyh'in oğlu Baykara'ya (ö.1423) Çağatay Han'ın soyuna mensup

---

[124] *NŞZ*, 205; *AYZ*, 435; *CS*, 152-162; *AMT*, 442; *DTR*, 52; Togan, "Aristokrat Türk Kadını", 8; Woods, *The Timurid Dynasty*, 18; Musa Şamil Yüksel, "Timurlularda Kadın", ed. Altan Çetin (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 572; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 239-240.

[125] *NŞZ*, 167-192- 202- 329; *AYZ*, 216-369-367-386; *HBS*, 3: 263; Woods, *The Timurid Dynasty*, 18; Aka, *Timur ve Devleti*, 159-160; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 49.

[126] Suyurgal, devlet hizmetinde bulunan büyük devlet memurlarına ve savaşta başarılar kazanmış askerlere verilen bir emlak veya arazi anlamında kullanılmıştır. Timurlularda Suyurgal verilen kişi bir nevi dokunulmazlık kazanmış olup vergilerden muaf olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilig* 39 (Güz 2006): 195-218; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 573; Aka, *Timur ve Devleti*, 164-174.

İskender İlçigiday'ın torunu Kutluk Terken Hanım'ı almıştır.[127] Timur zamanında Cengiz Han soyuna mensup hanedan kadınlarının diğer kadınlara göre daha fazla öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Timur tarafından uygulanan bu evlilik politikası dördüncü bölümde ifade edileceği üzere onun ardılları tarafından da devam ettirilmiştir.

Timur'un, Cengiz Han soyuna mensup gelinlerinden olan Hanzade'nin diğer gelinlere nazaran devlet hayatında daha aktif bir rol izlediğini görmekteyiz. Hanzade'nin ilk eşi Cihangir'den Timur'un kendisine veliaht olarak atadığı Muhammed Sultan (ö.1403) olmuştur. Hanzade, Cihangir'in ölümünden sonra 1376'da Miranşah ile evlenmiş ve bu evlilikten Halil Sultan (ö.1411) ve Muhammed Kasım (ö.?) adlı iki oğlu olmuştur. Hanzade Timur'un seferlerine katılmış, Timur'un ordusuna iki kez ziyafet vermiş ve Timur'a hediyeler takdim etmiştir. Ayrıca 1404'te Semerkant'ta bulunan meşhur İspanyol elçisi Clavijo için de ziyafet tertip ettiği bilinmektedir. Hanzade'nin Clavijo için verdiği ziyafete hanedan kadınları da yüzlerini kapatmadan katılmışlardır. Ayrıca Timurlu müelliflerinden Devletşâh'ın da "Timur'un, Hanzade'ye karşı büyük sevgisi olduğunu" zikretmiş[128] olmasına bakarak Hanzade'nin Timur nezdinde önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür.

Hanzade'nin devlet işlerine direk müdahalesi şeklinde değerlendirebilecek bir hadise de kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: Timur, 1380'de Miranşah'ı "Hülagu Tahtı" olarak bilinen Horasan bölgesine vali olarak atamıştır. Miranşah, 1396'da Hoy civarında attan düşmüş, hekimlerin çabasına rağmen akli melikelerinin bir kısmını kaybetmiştir. Bu olaydan sonra Miranşah vali olarak atandığı bölgesindeki tarihi yapıları tahrip etmiş, devlet hazinesini yanındakilere kontrolsüzce dağıtmış ve eşi Hanzade'ye kendisine ihanet ettiği suçlamasıyla ağır hakareteler bulunmuştur. Bunun üzerine Hanzade, Hindistan Seferi'nden (1398-1399) dönmüş olan Timur'un huzuruna çıkarak "Şehzade Miranşah size ait olan malların hepsini yanındaki beylerini dağıttı size düşman olabilir" demiş ve Timur Yedi

---

[127] *NŞZ*, 81-82; *AYZ*, 108-109; *AMT*, 59-73; *DTR*, 48; Kafalı, "Timur", 12/1: 340; Woods, *The Timurid Dynasty*, 20-24-29-33-43; Aka, *Timur ve Devleti*, 11; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 44; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 240; Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (Yaz 2010): 2047-2048; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 2. Baskı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 33; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 227.

[128] *NŞZ*, 114; *AYZ*, 274-218-342-376-435; *CS*, 153-154; *DT*, 3: 396; Togan, "Aristokrat Türk Kadını", 11-12; Aka, *Timur ve Devleti*, 159; Woods, *The Timurid Dynasty*, 29- 33-34; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 574-576; Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat", 2047; Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, 54-56.

Yıllık Sefer (1399-1404) olarak bilenen seferine çıkarak Miranşah'ı valilikten azletmiş, onun yanındaki beylerin büyük bir kısmını da idam ettirmiştir. Woods'a göre Miranşah'ın bu davranışları bağımsızlık istediğidir.[129] Bu olay iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi Cengiz soyuna mensup olan hanedan kadını Hanzade'nin kocasının olumsuz faaliyetlerini rahatlıkla Timur'a şikâyet edecek hakka veya konuma sahip olduğunu göstermektedir. İkincisi ise Timur'un haklı olarak bu durumu ciddiye alıp Miranşah'ı valilik görevinden alarak 1404'te yerine Miraşah'ın, Cengiz soylu eşi Urun Sultan Hanike'den doğan oğlu Mirza Ömer'i (ö.1407) ataması ve Miranşah'ı da kendi oğlunun hizmetine vermesidir.[130] Bu durum Hanzade'nin, Timur dönemi siyasi hayatında etkili olduğunu göstermektedir.

Timur'un kız çocukları ve kız torunlarına da gerek Timurlu elitleri ve gerekse halk tarafından büyük saygı gösterilmiştir. Söz konusu kız çocuklar ve torunlar dördüncü bölümde ifade edileceği üzere daha çok yaptıkları siyasi evlilikler vasıtasıyla kaynaklarda yer almışlardır. Timur'un kız torunları da dâhil olmak üzere hanedan kadınlarına verdiği değerden ötürü onlar için çeşitli yapılar inşa ettirmiştir. Örneğin 1378'de eşi Tuman Ağa için Cennet Bahçesi, 1397'de Tükel Hanım için Dilguşa Bahçesi, torunu Miranşah'ın kızı Bike Sultan için de Şimal Bahçesi, Saray Mülk Hanım için Çınar Bahçesi adında çeşitli bağ ve bahçeler yaptırmıştır. Aynı zamanda Timur'un Saray Mülk Hanım için Hindistan Seferi'nden döndükten sonra "Bibi Hanım Cami" adı verilen büyük bir yapı meydana getirdiği de görülmektedir.[131]

Timur döneminde hanedan kadınları hakkında şu sonuçları ulaşılabilir. Hanedan kadınları Timur'un iktidar mücadeleleri sırasında ve sonrasında saygınlık sahibi olmuşlardır. Timur'un eşi, Olcay Terken Ağa ve ablası Kutluk Terken Ağa'nın devletin kuruluş sürecinde büyük katkıları olmuştur. Bu iki hanımın Timur'un en zor zamanlarında bile onun yanında olarak iktidar mücadelesine ortak oldukları açıkça görülmektedir. Timur'un diğer eşlerinden olan Saray Mülk Hanım, Tükel Hanım ve Tuman Ağa'nın siyasi faaliyetleri az olsa da Timur'un nezdinde yaptırım güçleri olmuş ve zamanı geldiğinde bu söz konusu gücü kullanmışlardır. Timur'un gelinlerden olan Hanzade ise kayınbabasının

---

[129] *NŞZ*, 98; *AYZ*, 217-322-323-324; *HBS*, 3: 270; *DT*, 3: 395-396; Aka, *Timur ve Devleti*, 32; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 129; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 36; John E. Woods, "Turco-Iranica II: Notes on a Timurid Decree of 1396/798", *Journal of Near Eastern Studies* 43/4 (Ekim 1984): 334-335.

[130] *AYZ*, 426; *HBS*, 3: 310; Aka, *Timur ve Devleti*, 57; Woods, *The Timurid Dynasty*, 33-35.

[131] *NŞZ*, 203-205-253; *AYZ*, 270-274-275-306; *CS*, 145-146; *AMT*, 356; Togan, "Aristokrat Türk Kadını", 8-10; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 572-573; Lisa Golombek - Donald Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan* (Princeton: Princeton University Press, 1988), 1: 255-260; Lisa Golombek, "The Gardens of Timur: New Perspectives", *Muqarnas* 12 (1995): 140; Muhammed Emin Koçak, "Timurlu Medeniyetine Örnek Bir Şehir: Semerkant (1370-1405)", *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (Aralık 2020): 71-73.

yanında kayda değer bir nüfuza sahip olup yeri geldiğinde bu nüfuzu kullanarak Timur'u siyasi anlamda muhtelif önlemler almaya itmiştir. Sonuç olarak Timur döneminde hanedan kadınlarının devletin kuruluş sürecinden itibaren etkin ve saygın bir pozisyonda olduklarını söylemek mümkündür.

2.2. Timur Sonrası Dönemde Hanedan Kadınları ve Siyaset

2.2.1. Şad Mülk Hatun

Şad Mülk Hatun, Timur'un nüfuzlu beylerinden olan Emir Seyfeddin'in hareminde bir kuma konumundaydı. Timur'un oğlu Miranşah ile gelini Hanzade'den olan torunu Halil Sultan (ö.1411), Şad Mülk Hatun'a (ö.1411?) âşık olmuş ve dedesinden gizlice onunla evlenmiştir. Halil Sultan'ın 1397'de evlendiği Timur'un kız kardeşi Sevinç Kutluk Ağa'nın oğlu Şehzade Ali'nin kızı Cihan Sultan, bu durumu haber aldığında o sırada Çin Seferine (1404) çıkmış olan Timur'un yanına gelerek eşini şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Timur Şad Mülk'ün öldürülmesini emretse de Saray Mülk Hanım araya girerek Şad Mülk'ün, Halil Sultan'dan hamile olması dolayısıyla idam edilmesini engellemiş, Timur da Şad Mülk'ün Tuman Ağa'ya teslim edilmesini ve doğum yaptıktan sonra bir köleye verilmesini emretmiştir. Ancak Timur'un 18 Şubat 1405'te ölümüyle Şad Mülk Hatun'un kaderi değişmiştir. Kocası Halil Sultan, dedesi Timur öldüğü zaman başkente yakın olması ve annesi tarafından soyunun Cengiz Han ulaşması avantajını kullanarak emirlerin de yardımıyla 18 Mart 1405'te Semerkant'ı ele geçirmiştir. Kocasının Semerkant'ta iktidarı ele geçirmesiyle Şad Mülk Hatun'un hayatı bütünüyle değişmiş ve devlet idaresine tamamıyla hâkim olmuştur.[132] Halil Sultan'ın, Semerkant'ı ele geçirmesiyle birlikte Timurlu Devleti'nde ilk defa bir hanedan kadını doğrudan ve kocasının etkisinde kalmadan devlet idaresine katılmış ve dönemin siyasi olaylarına yön vermiştir.

Halil Sultan'ın hükümdarlık döneminde (1405-1409) Şad Mülk'ün her istediğini yaptığını biliyoruz ki bu durum kaynaklarda "Halil Sultan ona âşık oldu, kalbini tümüyle ona kaptırdı ve sonunda Halil Sultan'ın kadın diliyle, Şad Mülk'ün ise Halil Sultan'ın diliyle konuşmaya başladığı" şeklinde zikredilmektedir.[133] Şad Mülk, Timur döneminde

---

[132] *AYZ*, 443-460; TK, 47; *AMT*, 413; *TH*, 35; Woods, *The Timurid Dynasty*, 17-34**;** Hans Robert Roemer, "The Successors of Tîmûr", *HOI*, ed. P. Jackson-L. Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 6: 100; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)* (Ankara: TTK, 1994), 81; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 581-582; Manz, "Temür and the early Timurids", 189; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 60; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK, 2006), 30. (Bundan sonra *AT*); Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, trc. Dilek Şendil (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013). 22.

[133] *AYZ*, 463; *AMT*, 414.

öne çıkan Allahdad ve Argunşah gibi emirlerin gözden düşürülmesini sağlamış ve hak etmeyen kişileri önemli görevlere getirmiştir. Mesela, Şad Mülk'ün hizmetkârlarından biri olan Baba Turmuş (Durmuş) soylu bir aileye mensup olmayan, kumaş satan biri olarak en yüksek vezirlik makamına getirilmiştir. Halil Sultan'ın gündelik hayatta eşini görmeden önce bu adamın yanına gittiği ve ondan sonra eşi ile görüştüğü kaynaklarda yer almıştır.[134] Baba Turmuş'un gücü günden güne artmış, divan mahkemeleri kurmaya ve valileri atayıp azletmeye başlamıştır. Şad Mülk'ün himayesiyle ülkede kimse ona karşı çıkmaya cesaret edememiştir. Baba Turmuş'un ülkede kendisine danışılmadan hiçbir devlet işinin yapılmaması emrini verdiği de kaynaklarda zikredilmektedir.[135] Şad Mülk'ün devlet idaresinde bu kadar etkili olması başlarda Halil Sultan'a meyleden nüfuzlu emirlerin ondan ayrılmasına ve güç kaybetmesine de sebebiyet vermiştir.

Şad Mülk'ün devlet idaresine karışması yukarıdaki faaliyetlerinden ibaret olmamıştır. Halil Sultan, Semerkant'ı ele geçirdikten sonra Timur'un biriktirdiği hazinelerin hepsini yanındaki beylere kendisine sadık kalmaları için dağıtmıştır. Halil Sultan'ın devlet idaresindeki eksikliği, dışarıda kendisine karşı hareket edenler karşısında aldığı yenilgiler ve 1407-1408 tarihinde Semerkant'ta meydana gelen kıtlık askerlerin kendisine muhalefet etmesine neden olmuştur. Halil Sultan bunun üzerine karısı Şad Mülk Hatun'un önerisiyle Timur'un eşleri dâhil olmak üzere muhtelif hanedan kadınlarını, yanındaki beylere ve aşağı tabakadan insanlara kendisini terk etmemeleri ve desteklemeleri karşılığında vermiştir. Şüphesiz Halil Sultan'ın bu tutumu Timurlu hanedan kadınları açısından kötü bir uygulama olmuştur. Bu durum Timurlu kaynaklarında "Halil Sultan kendisinin annesi ve yengesi konumunda olan dedesi Timur'un ve ağabeyi sayılan Muhammed Sultan'ın[136] bütün kumalarını para ile satın alınmış askerler ve kötü işler yapan hizmetçiler ile evlendirip her baş kaldıranın iffetli güzel bir kadın ile yaşamasını uygun gördü" şeklinde yer almakta ve ciddi olarak eleştirilmektedir.[137]

Dönemin tarihçilerinden Tacü's Selmâni, Halil Sultan'ın Timur'un eşlerinden 16 tanesi ile Muhammed Sultan'ın eşlerinden dört tanesinin dağıtılmasını şu şekilde dile getirmektedir: "Emirzade Halil Sultan Timur'un eşlerinden üç tanesini Allahdad'a, bir

[134] *AMT*, 414-415.
[135] *TH*, 106; *DT*, 3: 423; Aka, *Timur ve Devleti*, 76; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 81; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 582; Roemer, "The Successors of Tîmûr", 6: 100
[136] Cihangir Mirza'nın 1403'te ölen büyük oğlu. Woods, *The Timurid Dynasty*, 29.
[137] *AYZ*, 466; *TH*, 34-102; *AT*, 78-79; İsmail Aka, "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı", *Türk Kültürü*, 37/430 (Şubat 1999): 85; Manz, *Timurlu İran'ında*, 26; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 131-132.

tanesini para ile satın alınmış olan Kuçek'e, Burunduk'a üç tanesini, Şeyh Nureddin'e[138] Tuman Ağa ve bir diğerini, bir tanesini Emirzade Ahmet Bahadır'a, aşağı tabakadan olan Musa Toybuka'ya iki tanesini, bir tanesini Canbaz Kuçi'ye, Hudaydad Çehre'ye bir tanesini, Devlet Bey'e bir tanesini ve Yunus Samnani'ye bir tanesini verdi. Muhammed Sultan'ın kumalarından birer tanesini Şeyh Nasır'a, Ahmet Çehre'ye, Ali Kavçin'e ve Melik Muhammed'e verdi."[139] Ayrıca Tacü's Selmâni, Halil Sultan'ın tüm bunları Şad Mülk'ün önermesiyle yaptığını da açıkça zikretmiştir. İbn Arabşah'a göre ise Şad Mülk Hatun, Timur'un hareminde en yüksek konumda olan Saray Mülk Hanım'ı ve Tükel Hanım'ı zehirletmiştir.[140] Şad Mülk'ün tüm bunları kendisini aşağı tabakadan görüp öldürmek isteyen Timur'dan intikam alabilmek adına yaptığı ortadadır.

Timurlu kaynaklarında hanedan kadınlarına dair yer alan bu ifadelerden yola çıkarak Timur'un ölümünden sonra da hanedan kadınlarının önemini ve saygınlığını koruduğunu ancak Halil Sultan'ın politikaları sonucunda kötü bir dönem yaşadıkları görülmektedir.

Halil Sultan iktidara gelince Timur'un torunu Muhammed Sultan'ın (ö.1403) eşi olan ve Cengiz soyundan gelen Muhammed Oğlan'ın kızı Hanike'nin de zor bir duruma düştüğü kaynaklar ifade edilmektedir.[141] Timur'un kendisine veliaht tayin ettiği Cihangir'in bir diğer oğlu Pir Muhammed (ö.1407), Halil Sultan ile anlaşarak 100 Tuman para mehir vermiş ve ölen abisinin eşi Hanike'yi (Muhammed Oğlan'ın kızı) kendi nikâhına almayı istemiştir.[142] Halil Sultan bunun üzerine Hanike'yi Sultan Hüseyin'e[143] vererek onu Pir Muhammed'e götürmesini emretmiştir. Semerkant'tan yola çıktıktan kısa bir süre sonra Pir Muhammed'in emirlerinden olan Pir Ali Taz[144], Sultan Hüseyin'i saltanat hevesi ile kandırmış bunun üzerine Sultan Hüseyin, Halil Sultan'ın üzerine yürüyerek Hanike'yi kendi nikâhını almıştır. Fakat Sultan Hüseyin, Halil Sultan ile yaptığı

---

[138] Şeyh Nureddin, Timur'un büyük emirlerindendir. *NŞZ*, 281; *AMT*, 280. Timur'un ölümünden sonra 1405'te Halil Sultan, Tuman Ağa'yı ona vermiştir. Woods, *The Timurid Dynasty*, 18.

[139] *TH*, 102-103-104.

[140] *TH*, 105; *AMT*, 443; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 80; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 583. Dalksen, Saray Mülk Hanım'ın ve Tuman Ağa'nın Halil Sultan'ın Şad Mülk Hatun ile evlenmesini onaylamadıklarını ifade etmiştir bk. Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 234.

[141] *TH*, 45-46

[142] *TH*, 45-50; *TK*, 55-56.

[143] Sultan Hüseyin, Timur'un kızı Aka Bike'nin oğludur. O, Timur'un Şam'ı kuşatmasından (1401) önce dedesinin ordugâhından kaçarak Memlüklere sığınmış savaş esnasında ise esir alınarak Timur'un huzuruna çıkartılmıştır. Timur, onun zindana atılmasını emrettiyse de Şahruh'un araya girmesiyle kurtulmuştur. *NŞZ*, 275-276-279; *HBS*, 3: 299; *AMT*, 236-369; Woods, *The Timurid Dynasty*, 17.

[144] Pir Ali Taz'ın babası, Emir Hüseyin (ö.1370) tarafından öldürülen Munglu Timur'dur. Timur, 12 yaşından itibaren Pir Ali Taz'ı yanına almış ve eğitmiş, en düşük mertebeden beyliğe kadar yükselmesine olanak sağlamış ve babasının askerlerini ona bağışlamıştır. Pir Ali Taz, Timur'un ölümünden sonra Timur'un torunu Pir Muhammed'in yanına sığınmış ve 1407'de Halil Sultan tarafından kandırılarak Pir Muhammed'i öldürmüş daha sonra da kendi adamları tarafından katledilmiştir. *TH*, 85-86; *AMT*, 406; *TK*, 58 *AT*, 60-68; *HBS*, 3: 313.

savaşta yenilmiş ve Hanike tekrardan Halil Sultan'ın eline geçmiştir. Sultan Hüseyin bu kötü davranışlarından dolayı Şahruh'un emriyle 1405'te öldürülmüştür. Kesilen ve saman ile doldurulan başı Pir Muhammed'e gönderilmiş ve vücudunun geri kalan tüm parçaları ibret olması için bir pazarın başına asılmıştır.[145] Sultan Hüseyin'in bu denli kötü bir şekilde öldürülmesinde daha önceki olumsuz faaliyetlerinin de büyük katkısı olsa da Hanike'ye karşı sergilediği tutumun da etkili olduğu şüphesizdir.

Halil Sultan eşi Şad Mülk Hatun ile birlikte 1409 yılında Emir Hudaydad Hüseyini'ye[146] karşı çıktığı seferde yenilmiş ve Emir Hudaydad Hüseyni tarafından karısı ile beraber esir alınmış ve bir çadırda hapsedilmişlerdir. Emir Hudaydad daha sonra Semerkant'a giderek Şad Mülk'ü ve Baba Turmuş'u şehirde bırakmış ve Semerkant'tan ayrılmıştır. Semerkant'ın savunmasız olduğu gören Şahruh şehri 13 Mayıs 1409'da ele geçirmiştir. Şahruh Semerkant'ı ele geçirdiğinde şehrin eski sahiplerini cezalandırmıştır. Bunlardan Baba Turmuş uzun süre işkence görmüş ve derin bir havuzun yanından geçerken askerlerin elinden kurtulup kendisini havuza atarak boğulmuştur. Şad Mülk Hatun'un ise muhtelif eziyetlere uğradığı, mallarının yağmalandığı ve elleri bağlı bir şekilde pazarda dolaştırılmak suretiyle teşhir edildiği kaynaklarda zikredilmektedir.[147] Şahruh daha sonra Emir Hudaydad Hüseyni'nin üzerine asker yollamış ve Şahruh'un askerleri bir hile ile Hudaydad'ı öldürmüşlerdir. Halil Sultan ise bu arada kurtulmuş ve Semerkant'a gelip, Şahruh'un huzuruna çıkarak onunla anlaşmış ve eşi Şad Mülk Hatun'da kendisine verilmek suretiyle Rey tarafına vali olarak gönderilmiştir. Böylece Halil Sultan ve Şad Mülk'ün 3 yıl 9 ay süren saltanatları son bulmuştur. Halil Sultan 1411'de hastalanıp öldükten sonra Şad Mülk Hatun'a ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Devletşâh, "Şad Mülk devlet işlerine çok karıştı, bunu kabul etmeyen beyler Halil Sultan'ı yakalayıp altın zincirle bağladılar ve Şad Mülk Hatun'un kulak ve burnunu kestiler" derken, İbn Arabşah ise "Halil Sultan'ın 1411'de ölümünden sonra Şad Mülk Hatun'un Halil Sultan'ın acısından dolayı intihar ettiğini" aktarmaktadır.[148]

Sonuç olarak Şad Mülk Hatun, soylu bir aileye mensup olmamasına rağmen 1405-1409 tarihleri arasında Timurlu Devleti'nin siyasetinde büyük bir pay sahibi olmuştur. Devrin siyasi olaylarının hemen hemen hepsine müdahil olmuş, eşi Halil Sultan ile seferlere katılmış ve devlet bürokrasisinde himaye ettiği kimseler sayesinde etkin bir güce

[145] *AT*, 43; *HBS*, 3: 308; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 65-66.
[146] Emir Hudaydad Hüseyni, Timur döneminin öne çıkan beylerindendir. *AYZ*, 148; *TH*, 78.
[147] *TK*, 69-70; AMT, 419-420; *HBS*, 3: 321; *TH*, 111-112; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 84-86; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 78-79.
[148] *TK;* 70-71; *DT*, 3: 423; *AMT*, 423; *HBS*, 3: 322; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 100; Roemer,"The Successors of Tîmûr", 6: 101; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 583.

ulaşmıştır. Timur zamanında büyük değer gören hanedan kadınlarına göre siyasete daha çok müdahil olmuş hatta Timur'dan intikam almak duygusuyla onun eşlerinin büyük bir kısmını aşağı tabakadan kimseler ile evlendirmiştir. Bu hususun dönemin kaynaklarında ve sonraki diğer kaynaklarda sıklıkla vurgulanması Timurlularda hanedan kadınlarına ve hanedan kadının mensup olduğu soya verilen önemin de bir göstergesidir.

2.2.2. Gevherşad Ağa

Şahruh'un (ö.1447) haremindeki altı hanımdan birisi olan Gevherşad Ağa (ö.1457), Şahruh'un hükümdarlık dönemi (1405-1447) olmak üzere kendi ölümüne kadar geçen sürede Timurlu Devleti'nin siyasi hayatında aktif bir şekilde yer alan hanedan kadınlarından biridir. Onun Şahruh'dan üç erkek üç kız çocuğu olmuştur. Erkekler, Mirza Uluğ Bey (ö.1449), Mirza Baysungur (ö.1434) ve Mirza Muhammed Cuki (ö.1444)'dir. Kız çocuklarından olan Saadet Sultan ve Kutluk Terken Ağa daha çocukken ölmüş Meryem Sultan Ağa ise 1441'de vefat etmiştir. Gevherşad Ağa'nın babası Gıyaseddin Tarhan'ın[149] atası Kişlik, Cengiz Han döneminde "tarhan" yapılmış ve sonraları da Çağatay Emirleri arasında yer almıştır. Söz konusu durum Kişlik'in ailesinde nesilden nesile aktarılmış ve bu aileye büyük bir itibar kazandırmıştır. Gıyaseddin'in kızlarından Gevherşad Ağa, muhtemelen 1392'de Şahruh ile evlendirilmiştir. Diğer iki kızından birisi olan Nigâr Ağa 1392 yılında Timur'un oğlu Ömer Şeyh'in (ö.1394) çocuklarından Pir Muhammed (ö.1409) ile, Saadet Sultan ise aynı yıl Mirza Rüstem (ö.1424-1425) ile evlendirilmiştir.[150] Gıyaseddin Tarhan, Timur zamanında[151] (1370-1405) öne çıkan beylerden olup onun oğulları Ali, Muhammed Sufi ve Hasan Sufi Tarhan'da Şahruh zamanında (1405-1447) devlet işlerinde son derece etkili olup önemli makamlara gelmiştir.

---

[149] Tarhanlık, Hunlardan itibaren Türklerde ve Moğollarda yüksek rütbeli devlet görevlilerinin taşıdığı bir unvandır. Bu unvana sahip olanlar vergilerden muaf olup, işlediği dokuza kadar suçtan ceza almayan ve hükümdarın büyük ölçüde güvenini kazanmış kimselerdir. Timurlularda ise tarhanlar, askeri ve ticari imtiyaz sahibi kişilerdir. Söz konusu kişiler vergilerden muaf tutulmuş ve işlediği dokuza kadar suçtan sorumlu değillerdir. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı* 175; Aka, *Timur ve Devleti*, 164-165. Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988), 40-41. Tarhanlık hakkında detaylı bilgi için bk. Abdülkadir Donuk, "Eski Türk Devlet Teşkilatında Tarhan Unvanı ve Tarihi Gelişmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 34 (1984): 81-90; Marie Favereau, "Tarkhan: A Nomad Institution in an Islamic Context", *REMMM* 143 (2018): 165-189;

[150] *GT*, 109, 148 *TCG*, 92; Zeki Velidi Togan, "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/3-4 (1949): 522; Hayrunnisa Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhanî Emîrler", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı (İzmir 1999)*, Ed. M. Ersan v.dğr. (İzmir: Beta Yayıncılık, 1999), 231-233. Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 87; Beatrice Forbes Manz, "Gowhar-šād Āgā", *The Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater (New York: The Encyclopaedia Iranica Foundation, 2003), 11: 180; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 132; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 48; Manz, *Timurlenk*, 141-142; Woods, *The Timurid Dynasty*, 20-21-43.

[151] Gıyaseddin'in Timur zamanındaki faaliyetleri için bk. *NŞZ*, 79-93-140-176-177-205-207-294-230.

Bunların çocukları da babalarının ölümünden sonra aynı makamlara atanmışlardır.[152] Dolayısıyla Gevherşad Ağa'nın, Timurlu Devleti'ndeki siyasi faaliyetleri ile kaynaklarda adının sıkça zikredilmesinin nedenlerinden biri onun güçlü emirlerinden Gıyaseddin Tarhan'ın kızı olması ve kardeşlerinin de Şahruh zamanında devlet idaresindeki etkin konumlarıdır.

Timur döneminde kaleme alınan kaynaklarda Gevherşad Ağa'nın faaliyetlerine yer verilmemiştir. Bunun nedeni söz konusu dönemin Gevherşad'ın gençlik yılları olmasıdır. Ancak Timur'un ölümünden başlayarak kendi ölümüne kadar geçen süre zarfında Gevherşad'ın kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Şahruh dönemi tarihçilerinden Tacü's Selmâni'de geçen bir olay Gevherşad'ın zekâsına örnek teşkil etmektedir. Timur'un 1405'te ölümünden sonra Halil Sultan, Semerkant'ı ele geçirerek Mâverâünnehir bölgesinin bir kısmını hâkimiyeti altına almıştır. Şahruh da Horasan'da kendi bölgesi olan Herat'ta adına sikke kestirmiştir. "Halil Sultan, Şahruh'un güçlenmesini önlemek adına onun güvenilir beylerinden olan Şeyh Ali Bahadır'ın oğlu Said Hoca'ya kıymetli hediyeler gönderip kendi tarafına çekerek Şahruh'a karşı kullanmak istemiştir. Said Hoca da Timur'un büyük emirlerinden olan ve Şahruh'a hizmet eden Emir Şah Melik'i, onun hizmetinden uzaklaştırmak istemiş ve bundan dolayı Şahruh'un ağzından Emir Şah Melik'e ülkeyi terk etmesi gerektiği bildiren bir mektup yazıp kendisinde bulunan Şahruh'un mührünü de basarak göndermiştir. Emir Şah Melik mektubu aldığında Şahruh'un 1394'te Gevherşad Ağa'dan olan oğlu "Uluğ Bey'in yanına gitmek üzere Semerkant'ta doğru hareket edeceğim" der. Bu sırada Gevherşad Ağa, Herat'tan ayrılarak oğlu Uluğ Bey'in yanına gelmiştir. Emir Şah Melik'in ülkeyi terk edeceği öğrenilince Şahruh'un güvenilir beylerinden Cihan Melik, Emir Şah Melik'in arkasından adamlarından birini göndererek bunun bir hile olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Emir Şah Melik geri dönerek yolda Keytu'da Gevherşad Ağa'nın elini öperek huzura çıkar. Gevherşad Ağa, Emir Şah Melik'in elindeki mektubu alıp okumuş ve hayretle "Senin hakkında böyle bir şeyi Şahruh'un davranışlarından sezmezdik. Yazılanların hepsi iftira ve yalandır" der. Ancak Emir Şah Melik bu sözlere inanmamış olacak ki Timur'un veliahdı Mirza Pir Muhammed'in ordusuna katılmak için Belh tarafına gider. Gevherşad Ağa, yaşananları bir ulak göndererek Şahruh'a hayretler içinde "böylesine sadık bir kimseyi neden yanından

[152] *AYZ*, 271; *TH*, 65; *AT*, 124; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 77-87-90-113-114-117; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 584; Alan, "Gevherşad Ağa", 234; Manz, "Temür and the early Timurids", 190-191; Manz, *Timurlu İran'ında*, 46-53.

uzaklaştırdığını sorar ve yapılanın akla uygun bir şey olmadığını ifade eder."[153] Bu olaya bakarak Şahruh'un daha Halil Sultan'ı 1409'da bertaraf edip başkent Semerkant'ı ele geçirerek Timurlu ülkesinde hâkimiyetini kurmadan önce Gevherşad'ın kocası nezdinde ne kadar etkin bir pozisyonda olduğu görülebilir.

Şahruh'un Timurlu ülkesinde birliği sağlamasından sonra yaşanan olaylara bakıldığında Gevherşad Ağa'nın siyaset de daha etkin bir konumu yükseldiği görülmektedir. Örneğin Şahruh 1411 yılında İsfahan'da ele geçirdiğinde yeğeni ve üvey oğlu Mirza İskender'i (ö.1415)[154] İskender'in kardeşi Mirza Rüstem'in yanına göndermiş ve Mirza İskender'in gözlerine mil çekilmesini istemiştir ki bu kararı almasında eşi Gevherşad'ın büyük etkisi olmuştur.[155] Şahruh soyu Cengiz Han'a uzanan eşi Mülket Ağa'dan olan oğlu Suyurgatmış'ı (ö.1426) devletin merkezinden uzak bir coğrafyayada bulunan Kabil'e idareci olarak atamıştır. Bu kararı almasında muhtemelen eşi Gevherşad Ağa'nın etkisi büyüktür ki Mülket Ağa da Gevherşad'ın baskısı sonucunda başkent Herat'ı terkedip Belh'e gitmek zorunda kalmıştır.[156] Görüldüğü üzere Gevherşad Ağa, Şahruh'un Cengiz Han soyuna mensup olan hanımından daha düşük bir soya ait olmasına rağmen devlet idaresinde daha fazla söz sahibi olmuş ve bir nevi Mülket Ağa'yı etkisizleştirmiştir.

Gevherşad Ağa'nın, Şahruh'un kendisinden sonra tahta oturacak adayı belirleme noktasında da etkisinin olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Timurlularda da devlet hanedan üyelerinin ortak malı olarak görülmüş ve bir veliaht belirlense bile hanedan kurucusu Timur'un ölümünden sonra yaşandığı gibi belirlenen velihat her zama hakimiyeti ele geçirememiş ve iktidar mücadelelerinden galip çıkan tahta oturmuştur. Şahruh'un kendisine halef belirleme noktasında kararsız kaldığını görmekteyiz ki, bunda da Gevherşad Ağa'nın rolü büyüktür. Çünkü Gevherşad Ağa, oğlu Baysungur Mirza'nın (ö.1434) büyük oğlu Mirza Alâüddevle'ye (ö.1460) büyük bir sevgi duymuş ve Şahruh'tan sonra tahta onun geçmesi için gayret etmiştir. Hatta 1402 yılında doğan ve Şahruh tarafından da iktidara aday gözü ile bakılan oğlu Muhammed Cuki'nin (ö.1444) de devlet idaresinden uzakta kalmasını sağlamıştır. Bu bağlamda bir diğer oğlu

---

[153] *TH*, 60-62.

[154] Mirza İskender 1384 yılında Timur'un oğlu Ömer Şeyh'in Cengiz Soylu olan hanımı Mülket Ağa'nın oğludur. Ancak Ömer Şeyh'in 1394'te ölmesi üzerine Timur, Mülket Ağa'yı bir diğer oğlu olan Şahruh'a vermiştir. Mülket Ağa'nın, Ömer Şeyh'ten Pir Muhammed (ö.1409), İskender (ö.1415), Ahmet (ö.1425) ve Baykara (ö.1423) adlı dört erkek çocuğu olmuştur. Şahruh ile evliliğinden ise bebek iken ölen Cihanşah ve Suyurgatmış (ö.1426) adlı erkek çocukları olmuştur. Woods, *The Timurid Dynasty*, 20-24-43; Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat", 2047-2048; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 128.

[155] Yüksel, "Timurlularda Kadın", 584; Alan, "Gevherşad Ağa", 235.

[156] Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 229-232; Manz, *Timurlu İran'ında*, 36; Manz, "Gowhar-šād Āgā", 11: 180-181.

Uluğ Bey'in çocuğu olan ve küçük yaşından itibaren babaannesi Gevherşad'ın yanında bulunan Mirza Abdüllatif (ö.1450), Gevherşad'ın Mirza Alâüddevle'ye gösterdiği bu yakınlıktan rahatsız olmuştur. Bu duruma daha fazla dayanamayan Mirza Abdüllatif 1441 yılında babaannesi Gevherşad'a kızarak babası Uluğ Bey'in yanına Semerkant'a gitmiş ve Şahruh da bundan rahatsız olup "oğullarımı benden ayırdılar" demek suretiyle Gevherşad'ın bu taraflı tutumundan dolayı kendisini azarlamıştır. Bunun üzerine Gevherşad Ağa Semerkant'a gitmiş ve Mirza Abdüllatif'i de alarak tekrar Herat'a dönmüştür.[157] Buradan yola çıkarak Gevherşad'ın, Şahruh son dönemlerine doğru devlet idaresindeki etkisini arttığı açıkça görülmektedir.

Şahruh, 1444'te Herat'ta ağır bir şekilde hastalığa yakalandığı ve başkentte hükümdarın ölebileceği konuşulmaya başlandığı zaman Gevherşad Ağa bu durumdan istifade ederek Şahruh döneminin en önemli beylerinden olan Celalüddin Firuzşah'ı, Mirza Alâuddevle'ye veliaht olarak biat ettirmiştir. Bu sırada babasının emriyle Belh'de bir yolsuzluk soruşturması yapan Muhammed Cuki, Herat'a döndüğünde Celalüddin Firuzşah'ın, Alâuddevle'ye biat ettiğini öğrenmiştir. Fakat beklenilenin aksine Şahruh sağlığına geri kavuşmakla birlikte Muhammed Cuki öz annesinin kendisine karşı olan bu olumsuz tutumunun da etkisiyle rahatsızlanmış ve aynı yıl içinde vefat etmiştir.[158]

Şahruh'un son dönemlerinde devletin merkezinde bu şekilde iktidar mücadelelerinin yaşanması diğer hanedan üyelerini de cesaretlendirmiş ve Şahruh'a karşı harekete geçmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda Gevherşad Ağa'nın, iktidar merkezinden uzaklaştırıp Irak'a tayin ettirdiği Mirza Alâüddevle'nin kardeşi Mirza Sultan Muhammed (ö.1452), 1446'da İsfahan'ı alıp Şiraz üzerine yürümüştür. Şahruh'un durum değerlendirmesi için bölgeye gönderdiği beyleri durumun ciddi olduğunu kendisine bildirmişlerdir. Beyler, Şahruh'a Mirza Sultan Muhammed'in isyanını yumşak bir şekilde bastırmayı önermişseler de karısı Gevherşad Ağa, Şahruh'u kışkırtarak "Derhal Muhammed Sultan'ın üzerine gidip bu fitne ateşini söndürmeli öyle bir kulağını çekip cezalandırmalıyız ki başkalarına da ibret olsun" diyerek zaten hasta olan Şahruh'u sefere çıkmaya teşvik etmiştir. Şahruh bunun üzerine sefer hazırlıklarına başlamış ve başkent Herat'ı, Gevherşad Ağa'nın desteklediği torunu Mirza Alâüddevle'ye bırakmıştır. Mirza

[157] *AT*, 251; *HBS*, 3: 348; Zeki Velidi Togan, "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", 523; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 162; Aka, *Timur ve Devleti*, 161; Aka, "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı", 88; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 146; Recep Uslu, "Gevher Şad", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 42; Manz, *Timurlu İran'ında*, 295; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 133; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 585; Alan, "Gevherşad Ağa", 237.

[158] *HBS*, 3: 348; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 163; Aka, *Timur ve Devleti*, 100-101; Manz, *Timurlu İran'ında*, 58-115-296; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 585; Alan, "Gevherşad Ağa", 236-237; Manz, "Gowhar-šād Āgā", 11: 181.

Alâüddevle'nin yanında ise Gevherşad Ağa'nın kardeşi Emir Muhammed Sufi Tarhan kalmıştır. Şahruh, hanımı Gevherşad Ağa ve Uluğ Bey'in oğlu Mirza Abdüllatif'i de alarak 1446 yılının Nisan ayında sefere çıkmıştır.[159] Gevherşad Ağa, hasta olan Şahruh'un bu sefer sırasında ölmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak başkent Herat'ı desteklediği Mirza Alâüddevle'ye bıraktırmak ve yanında da kardeşi Emir Muhammed Sufi Tarhan'ı görevlendirmek suretiyle olası bir vefat durumunda Mirza Alâüddevle'nin hükümdar olmasını garanti altına almaya çalışmıştır.

Şahruh, torunu Mirza Sultan Muhammed'in isyanını bastırmış, İsfahan'a gelerek bölgedeki düzeni sağlamış ve Mirza Sultan Muhammed'e destek olan şehrin önde gelen kimselerini tutuklatarak Rey tarafına dönüş yoluna çıkmıştır. Şahruh, Sâve'ye geldiğinde tutuklulardan Kadı İmameddin, Hace Efdaleddin Terke, Şah Alaaddin Muhammed, Kadı İmameddin'in yeğeni Mevlana Abdurrahman ve Emir Ahmed Çoban gibi çoğunluğu ulema sınıfına mensup ve seyyid olan bu kimseleri 12 Aralık 1446'da astırmıştır. Devletşâh, Şahruh'un Gevherşad Ağa'nın ısrarı sonucunda böyle bir karar adlığını zikretmektedir. Ayrıca bazı tarihçilerde kudretli bir hükümdar olan Timur'un veya dedesinin mirasını Semerkant'ta devam ettiren torunu Uluğ Bey'in bile cesaret edemediği böyle bir idam olayını "Timurlu hükümdarları arasında en dindar olarak bilinen" Şahruh'un gerçekleştirmiş olmasını onun soyunun Timurlu Devleti'ndeki hükümdarlığı kaybetmesi yani saltanatın Miranşah koluna geçme nedeni olduğunu ifade etmektedir. Şahruh'un sefer dönüşünde midesindeki rahatsızlık sonucu 12 Mart 1447'de vefat etmesi de Gevherşad'ın ileri görüşlülüğünü ve iktidar üzerindeki etkisini gösteren durumlardan biridir.[160] Timurlu sultanlarından en uzun süre tahta kalan Şahruh'un hükümdarlık döneminde (1405-1447) ülkeyi daha çok Gevherşad Ağa'nın yönlendirmesiyle idare ettiği ortadadır ki, Barthold'un, "Şahruh, Timur'a nazaran sadece isim olarak mutlak bir hükümdardı. Gerçekte ülkeyi baş hatunu Gevherşad Ağa, onun oğulları ve büyük emirler idare idare ediyordu"[161] sözleri Gevherşad'ın devlet siyasetindeki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Roemer'de aynı şekilde Gevherşad Ağa, oğulları ve Şahruh'un büyük emirlerinin devlet işlerindeki etkisine değinmektedir.[162]

---

[159] *DT*, 3: 473; *AT*, 254; *HBS*, 3: 348; Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK, 2014), 187-205-206. (Bundan sonra *KD*). Roemer, "The Successors of Tîmûr", 6: 106-107; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 164-167; Aka, *Timur ve Devleti*, 102; Yüksel,"Timurlularda Kadın", 587; Alan, "Gevherşad Ağa", 238-239; Manz, "Gowhar-šād Āgā", 11: 181.

[160] *AT*, 256; *DT*, 3: 406; *KD*, 187; Aka, *Timur ve Devleti*, 102; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 167-169; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 150; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 587; Alan, "Gevherşad Ağa", 239; Manz, *Timurlu İran'ında*, 306.

[161] Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 88.

[162] Roemer, "The Successors of Tîmûr", 6: 104.

Kocası Şahruh'un ölümünden sonra da Gevherşad Ağa'nın siyasi alandaki faaliyetleri devam etmiştir. Şahruh'un ölümü üzerine Gevherşad o sırada Uluğ Bey'in sağ kalan tek oğul olarak tahtın belirgin varisi olması nedeniyle Uluğ Bey'in oğlu Mirza Abdüllatif'e ordunun idaresini eline almasını söyleyerek onun gönlünü alırken bir taraftan da gizlice Herat'ta bulunan Mirza Alâüddevle'ye de haber göndermiştir. Gevherşad Ağa, Uluğ Bey'in başkent Herat'taki temsilcisi durumunda olan torunu Mirza Abdüllatif'in muhtemelen kendisine karşı bir harekete girişmemesi için onun iradeyi eline alması gerektiğini söylemiştir. Mirza Abdüllatif'de durumu babasına haber vermiş ve ordugâhta kontrolü ele almaya çalışmıştır. Mirza Alâüddevle ise yanındaki beyleri ile istişare ettikten sonra kendi adına hutbe okutmuş ama olayların seyri onun iktidara gelmesini engellemiştir. Çünkü Mirza Abdüllatif, ordugâhta konumu güçlendirdikten sonra babaannesi Gevherşad Ağa'nın Mirza Alâüddevle'ye olan yakınlığını bildiği için onun ve yanında bulunan Gıyaseddin Tarhan'ın soyundan gelen Tarhani Emirlerin mallarını yağmalayarak hepsini tutuklatmıştır. Bu yağmanın sonucunda Gevherşad Ağa'nın üzerine binecek bir hayvanı bile kalmamıştır.[163] Mirza Abdüllatif daha sonra yanındaki tutuklular ile birlikte Nişabur'a gelmiştir. Mirza Abdüllatif'in babaannesine ve yanındakilerine bu kadar sert davranmasının nedeni muhtemelen Gevherşad'ın veraset meselesindeki taraflı tutumudur.

Mirza Abdüllatif'in söz konusu faaliyetleri Herat'ta bulunan Mirza Alâüddevle'nin ona karşı harekete geçmesine neden olmuş ve Mirza Alâüddevle, babaannesi Gevherşad Ağa'yı düştüğü durumdan kurtarmak için Herat'taki devlet hazinesini açarak bir ordu toplamıştır. Bu ordunun başına da Mirza Salih, Emir Üveys Tarhan ve Emir Ahmet Tarhan'ı atayarak Gevherşad Ağa'yı ve Tarhani Emirleri kurtarmak için Mirza Abdüllatif karşı göndermiştir. Hazırlıksız yakalanan Mirza Abdüllatif, Nişabur yakınlarında yenilmiş ve esir alınarak Herat'a getirilmiştir. Mirza Alâüddevle kurtarılan babaannesini karşılamak için Cam şehrine kadar gelmiştir. Şahruh'un cesedi de getirilerek Herat'taki birçok hanedan mensubunun mezarı olan Gevherşad Ağa'nın medresesine gömülmüştür. Bu haberler Uluğ Bey'e ulaşınca o Horasan'a yönelmiş ve Mirza Alâüddevle de amcasına karşı iyi niyet göstergesi olarak Mirza Abdüllatif'i babasının yanına göndermiştir. Daha sonra ise 1448'de Herat yakınlarındaki Tarnab'da yapılan savaşta Mirza Alâüddevle

[163] *AT*, 262; *HBS*, 3: 349-350; *KD*, 190-193; Aka, *Timur ve Devleti*, 107; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 168-171; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 151; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 587-588; Alan, "Gevherşad Ağa", 240-241; Manz, *Timurlu İran'ında*, 296-307.

yenilerek Meşhed'e kaçmış ve oradan da kardeşi Ebu'l Kasım Babür'ün (ö.1457) yanına gitmiştir.[164]

Tarnab savaşını Uluğ Bey'in kazandığı Gevherşad Ağa ve Tarhani Emirlerin bulunduğu Herat'a ulaştığında Gevherşad Ağa ve berberindeki Tarhanlar şehirden ayrılarak Kum civarında bulanan Mirza Sultan Muhammed'in yanına gitmişlerdir. Gevherşad Ağa'nın yanında bulunan kardeşi Emir Muhammed Sufi Tarhan, Gıyaseddin Pir Ahmed, Emir Sultan Ebu Said Daruga, Uluğ Tarhan, Raka Tarhan, Veli Tarhan, Hüseyin b. Ali Tarhan, Mir Hüseyin Tarhan gibi emirler Gevherşad Ağa'nın direktifleriyle, Mirza Sultan Muhammed, Mirza Ebu'l Kasım Babür ve Mirza Sultan İbrahim b. Alaüddevle (ö.1459) gibi Şahruh ve Gevherşad'ın oğlu Mirza Baysungur'un (ö.1434) çocukları ve torunlarının hizmetinde bulunmuşlardır. Adı geçen bu emirler muhtemelen Gevherşad Ağa'nın etkisi ile Şahruh ve Gevherşad Ağa'nın bir diğer oğlu olan Uluğ Bey'e karşı tavır alarak kendisine ciddi şekilde muhalefet etmişlerdir.[165] Görüldüğü üzere Gevherşad Ağa'nın, Timurlu Devleti bünyesindeki siyasi faaliyetleri kocası Şahruh'un ölümünden sonra artarak devam etmiş ve kendisine katılan Tarhanlar ile beraber hanedan içerisindeki ağırlığını korumuştur.

Gevherşad Ağa'nın yanına gittiği torunu Mirza Sultan Muhammed'i Horasan'ı ele geçirmesi için sürekli kışkırtmış ve Mirza Sultan Muhammed de bir zaman sonra kendi iktidar emelleri için Horasan üzerine yürümeye karar vermiştir. O ilk önce İsfahan'a gelmiş ve burada kendisine katılan Gevherşad Ağa ve Tarhani Emirler ile yola devam etmiştir. Bu esnada Karakoyunlu Beyi Cihanşah (ö.1467) ile Mirza Sultan Muhammed arasında Kazvin ve Sultaniye'nin idaresi yüzünden bir anlaşmazlık çıkmış ve taraflar 1448'de karşı karşıya gelmiştir. Bu noktada da Gevherşad Ağa'nın savaş çıkmaması için taraflar arasında arabuluculuk yaptığı görülmektedir. Gevherşad Ağa eşi Şahruh zamanında kendi evlatlarından biri olarak kabul ettiği Cihanşah'a Mevlâna Yakup Pervaneci'yi, elçi olarak göndermiş taraflar arasında akrabalık bağları kurularak barış sağlanmıştır. Bu bağlamda Cihanşah'ın kızı Döndü Bike, Mirza Sultan Muhammed'e ile evlenerek Sultaniye, Kazvin ve Hamedan süt hakkı olarak Cihanşah'a bırakılmıştır. Daha sonra Uluğ Bey'in, oğlu Mirza Abdüllatif tarafından 1449'da öldürülmesi Mirza Sultan Muhammed'e

[164] *AT*, 263-277; *HBS*, 3: 350-362; *KD*, 193-197; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 171; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 152; Roemer,"The Successors of Tîmûr", 6: 107; Alan, "Gevherşad Ağa", 242; Manz, *Timurlu İran'ında*, 308.

[165] *AT*, 275; *DT*, 3: 475; *HBS*, 3: 365; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 154; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 588; Hayrunnisa Alan, *Sultân Ebû Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)* (Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1996), 44; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 112; Alan, "Gevherşad Ağa", 242-243.

büyük bir fırsat yaratmış kayınbabası Cihanşah ve babaannesi Gevherşad Ağa'nın da etkisiyle Horasan'a doğru harekete geçmiştir.[166] Görüldüğü üzere Gevherşad Ağa sadece Timurlu hanedan üyelerinin saygı duyduğu bir şahsiyet değil müstakil bir devlet olan Karakoyunlu hükümdarlarından Cihanşah'ın da hürmet ettiği bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu arada Mirza Muhammed Sultan, Herat'ı elinde tutan kardeşi Ebu'l Kasım Babür ile de bir dizi mücadeleye girişmiş ve 1452'de kardeşi tarafından öldürülmüştür. Ebu'l Kasım Babür ağabeyi olan Mirza Alaüddevle'yi de gözlerine mil çektirmek suretiyle bertaraf ederek Horasan, Irak ve Fars bölgelerini kendisine bağlamıştır. Ebu'l Kasım Babür'ün 1457'de ölümü üzerine oğlu Mirza Şah Mahmud ile Mirza Sultan İbrahim b. Alaüddevle arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Ebu'l Kasım Babür'ün ölümü ile Herat'ta hapishanede bulunan Mirza Sultan İbrahim ortaya çıkan karışıklıktan faydalanarak kaçmış ve Gevherşad Ağa'nın yakınlarından olan Emir Nizameddin Ahmet Tarhan'ın evine sığınmıştır. Mirza Şah Mahmud'un emirlerinden olan Emir Şir Hacı da mirzalar arasındaki bu ikiliğe son vermek adına iki mirzayı barıştırmak istemiştir. Bu bağlamda o Gevherşad Ağa'ya başvurarak durumu izah etmiş ve Gevherşad Ağa yakın adamlarıyla yola çıkmıştır. Emir Şir Hacı, Gevherşad Ağa'nın Mirza Alaüddevle'ye olan düşkünlüğü bildiğinden onun oğlu olan Mirza İbrahim'i destekleyeceğini düşünmüş ve Tarhani Emirlerin de Gevherşad Ağa'ya katılacağından korkarak bir suikast planlamıştır. Bu bağlamda emirler arasında önceden beri gelen iktidar mücadelesinin de etkisiyle Emir Şir Hacı, Tarhani emirlerin bir toplantısını basarak çoğunu öldürmüş ve onların güçlerini kırmakla birlikte kendisi de yaralanmıştır. Mirza Şah Mahmud'u Herat'taki İhtiyareddin Kalesi'ne gönderen Şir Hacı, Gevherşad'ı ise evinden alarak Şahruh Medresesi'ne götürmüştür. Mirza Şah Mahmud kendisini güvende görmeyerek asker toplamak için Meşhed'e gidince Herat'a hâkim olacak Timurlu Mirzası kalmamıştır. Bundan dolayı Herat'ta büyük bir karışıklık ortaya çıkmış ve yağma faaliyetleri meydana gelmiştir. Gevherşad Ağa bu krize müdahalede bulunmuş ve Kadı Kudbeddin Ahmed'e emir vermek suretiyle İhtiyareddin Kale'sini ele geçirtirmiş ve şehirde düzeni bozanların öldürüleceğini ilan ederek asayişi sağlamıştır. Bu olayların neticesinde 1457 tarihinde Herat'a gelen Mirza Sultan İbrahim, Mirza Şah Mahmud'un emirlerinden büyük bir kısmını öldürtmüş,

[166] *KD*, 192-207; *AT*, 275; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 164; Woods, *The Timurid Dynasty*, 46; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 114-131; Alan, "Gevherşad Ağa", 244; Manz, *Timurlu İran'ında*, 312.

Gevherşad Ağa'nın isteğiyle Mirza Şah Mahmud'un emirlerden olan Karaman Türkmen ve Melik Kasım'ı bağışlamış ve aynı yıl tahta oturmuştur.[167]

Horasan coğrafyasında yukarıda ifade edildiği üzere iktidar mücadeleleri yaşanırken Timur'un 1408'de Karakoyunlular ile yapılan savaşta öldürülen oğlu Miranşah'ın soyundan gelen Sultan Ebu Said (ö.1469) Mâverâünnehir'e hâkim olmuştur. Sultan Ebu Said, Emir Şir Hacı'nın kendisine ulaşıp Horasan'daki karışıklığı bildirmesi üzerine 1457 yılında Herat'ı ele geçirmekle birlikte İhtiyareddin Kalesi'ne girememiştir. Sultan Ebu Said'in, Gevherşad Ağa'yı da ziyaret etmesi üzerine Şir Hacı, Ebu Said'in yanına gelerek Gevherşad Ağa'nın Herat'ta bulunmasının tehlikeli olduğunu, o hayatta oldukça Herat'ın kontrolün tam olarak ele alınamayacağını ve Mirza Sultan İbrahim ile iletişim halinde olduğu dedikodularınında bulunduğunu söylemesi üzerine Gevherşad Ağa, Sultan Ebu Said'in emriyle öldürülmüştür. Gevherşad Ağa'nın ölümü ile sarayı da yağmalanarak tüm malları talan edilmiştir. Gevherşad Ağa'nın ölümünden sonra Gıyaseddin Tarhan'ın soyundan gelen Tarhani Emirler, Mirza Sultan İbrahim'i desteklemişlerdir. Daha sonra ise Sultan Ebu Said'e karşı, Herat'ı 1459'de ele geçiren Cihanşah'ın yanında yer almışlardır. Cihanşah'dan sonra da Akkoyunlu Uzun Hasan'ın (ö.1478) kuklası haline gelen Mirza Sultan Muhammed'in oğlu Mirza Yadigâr Muhammed'i desteklemişlerdir. Sultan Ebu Said, 1468 yılında çıktığı Azerbaycan seferi[168] sonrasında esir edilmiş ve Tarhani Emirlerin kışkırtmaları sonucu Mirza Yadiğar Muhammed tarafından öldürülmüştür.[169] Böylece Gevherşad Ağa'nın intikamı da alınmıştır.

Gevherşad Ağa'nın gerek soylu bir haneye mensup olması gerekse hükümdar eşi olması sebebiyle Timur'un ölümünden, 1457 yılında kendi ölümüne kadar geçen süre boyunca hemen hemen tüm siyasi olaylarda etkisini görmek mümkündür. Ayrıca onun zekâsı ve kişisel yetenekleri de siyasi olaylara yön vermesine olanak sağlamıştır. Eşi Şahruh'un ölümünden sonra da tahtı ele geçirmek isteyen Timurlu mirzaların bir dayanak noktası olarak iktidar için bir sembol haline gelmiştir. Gevherşad Ağa, hangi mirzayı desteklerse onu bir lider olarak gören Gıyaseddin Tarhan'ın soyundan gelen Tarhani Emirler de o mirzayı desteklemişlerdir. Dolayısıyla Gevherşad Ağa'nın kişiliği ve desteği iktidara ulaşmak adına büyük bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gevherşad Ağa'nın

[167] Aka, *Timur ve Devleti*, 123-125; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 54-57; Alan, "Gevherşad Ağa", 244-245; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 134.
[168] Bu sefer hakkında detaylı bilgi için bk. Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 120-139.
[169] *DT*, 4: 549; *HBS*, 3: 388-394; *AT*, 361; *KD*, 320; Aka, *Timur ve Devleti*, 125; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 60-61; Alan, "Gevherşad Ağa", 246-247; Manz, "Gowhar-šād Āğā", 11: 181; Stephen Dale "The Later Timurids c.1450-1526", *The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age*, ed. Nicola Di Cosmo v.dğr. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 202.

ölümünden sonra onun bir nevi takipçileri olan Tarhani Emirler, Sultan Ebu Said'e karşı onun düşmanları saflarında yer almışlardır ve en sonunda Sultan Ebu Said'in, Akkoyunlu Uzun Hasan'a esir düştükten sonra öldürülmesinde de etkili olmuşlardır. Bu durum Gevherşad Ağa'nın gerek Timurlu hanedanında gerekse Tarhani Emirler nezdindeki önemine bir örnek teşkil etmektedir.

2.2.3. Hatice Begim

Bir Müslüman Emirin kızı olan Hatice Begim, iki Timurlu hükümdarının hareminde bulunan bir hanımdır. Hatice Begim, önceleri Sultan Ebu Said'in hareminde kuma olarak yer almış ve ondan Ak Begim[170] adlı bir kızı olmuştur. O, Sultan Ebu Said'in 1469'da Irak'ta ölümünden sonra Herat'a gelmiş ve son Timurlu hükümdarı olan Sultan Hüseyin Baykara (ö.1506) onu haremine alıp çok sevdiği için kumalık derecesinden "Begim" seviyesine çıkartmıştır.[171] Sultan Hüseyin Baykara'nın bu şekilde davranması Timurlu hükümdarların hareminde olan kadınların hukuki durumunu değiştirebileceğinin bir örneği olmuştur.

Hatice Begim bir kuma iken nikâhlı eş statüsüne yükselmiş ve Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlık döneminde siyasi alanda etkili bir hanım haline gelmiştir. Hatice Begim'in, Sultan Hüseyin Baykara'dan dört oğlu olmuştur. Bunlardan Sultan Cihangir ve Cihangir Hüseyin bebekiken ölmüş, Şah Garip Mirza (ö.1496) ve Muzaffer Hüseyin Mirza (ö.1507) ise ergenlik çağlarını görmüştür. Hatice Begim, Sultan Hüseyin Baykara ile seferlere katılmış ve hükümdarın üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. Bu bağlamda en büyük örnek Sultan Hüseyin Baykara'nın torunu ve Bedîüzzaman Mirza'nın (ö.1517) oğlu Muhammed Mümin'in 1497'de öldürülmesi meselesidir. Sultan Hüseyin Baykara'nın, Muizüddin Sencer Mirza'nın (ö.1459) kızı Bike Sultan'dan olan oğlu Astarabat (Cürcân) valisi Bedîüzzaman Mirza babasına karşı düşmanca tavırlar sergilemiştir. Bunun nedeni ise babası ile seferde iken Astarabat'da yerine bıraktığı oğlu Muhammed Mümin'in buraya vali olarak tayin edilmemesidir. Sefer sonucunda Bedîüzzaman Mirza, Belh vilayetine vali olarak atanmış ancak Astarabat ise Sultan Hüseyin Baykara'nın Özbek Han soyuna mensup olan Mingli Bi Ageçe'den olan oğlu Muhammed Hüseyin'e (ö.1503) verilmiştir. Bu olaydan sonra baba ile oğul arasında mücadeleler yaşanmış ve Hüseyin Baykara'nın Hatice Begim'den olan oğlu Muzaffer

[170] Woods'un *The Timurid Dynasty* adlı eserinde Ak Begim hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.
[171] *ZMH*, 2: 263; Woods, *The Timurid Dynasty*, 16; Gülbeden, *Hümayunnâme*, trc. Abdürrab Yelger- Eymen Manyas. (Giriş ve tarihi özet) Hikmet Bayur (Ankara: TTK, 1987), 273. (Bundan sonra *GH*).

Hüseyin Mirza, yeğeni Muhammed Mümin'i Astarabat dolaylarında yakalatıp Herat'a göndermiştir. Sultan Hüseyin Baykara da sarhoş olduğu bir sırada hanımı Hatice Begim'in tesiriyle Bedîüzzaman Mirza'nın oğlu olan torunu Muhammed Mümin'i öldürtmüştür. Sultan Hüseyin Baykara verdiği bu karardan pişman olsa da oğlu Bedîüzzaman Mirza'nın intikam almak için başlattığı iktidar mücadelesine engel olamamıştır.[172] Hatice Begim muhtemelen oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza'nın gelecekte hükümdar olabilmesi için Sultan Hüseyin Baykara'nın diğer oğullarının bertaraf edilmesini gerektiğini düşünmüş ve bu sebeple de Sultan Hüseyin Baykara ile oğlu Bedîüzzaman Mirza arasındaki mücadelenin fitilini ateşlemiştir.

Sultan Hüseyin Baykara'nın 1506 yılında ölümünden sonra da Hatice Begim'in siyasi alandaki faaliyetleri devam etmiştir. Hatice Begim ve onun taraftarı olan emirler muhtemelen Bedîüzzaman Mirza'ya karşı koyacak güçleri bulunmadığından Muzaffer Hüseyin Mirza ve Bedîüzzaman Mirza ortak olarak birlikte hükümdar ilan edilmiştir. Zahirüddin Muhammed Babür (ö.1530) ve Gülbeden Begim (ö.1603), Hatice Begim'in muhtelif ziyafetler verdiğini ve Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra da hanedan adına yemekler verdiğini aktarmaktadırlar. Hatice Begim, Özbek Hanı Şeybânî Han'ın (ö.1510) 1507'de Herat'ı ele geçirmesiyle hem konumunu hem de oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza üzerinden devam ettirdiği iktidarını kaybetmiş ve Şeybânî Han tarafından Şah Mansur Bahşı adında bir kimseye verilmiştir. [173]

Hatice Begim, Timurlu hanedanı içerisindeki bir hükümdarın kuması olup daha sonra farklı bir hükümdarın nikâhlı karısı olan ilk hanımdır. Bu yönü fazlaca dikkat çekmekle beraber Sultan Hüseyin Baykara'nın Cengiz Han soyundan gelen hanımının da bulunduğu hareminde ön plana çıkmış ve devlet idaresinde söz sahibi olmuştur. Oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza'nın gelecekteki iktidarı için torunu olarak görülebilecek Muhammed Mümin'in öldürülmesinde pay sahibi olmuştur. Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra ise oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza üzerinden siyasi meseleler ile ilgilenmiştir. Şeybani Han'ın, 1507'de Herat'ı ele geçirmesinden sonra ise kötü bir muameleye maruz kalmış ve aşağılanmıştır.

---

[172] *GH*, 273; *ZMH*, 2: 263-324; *HBS*, 3: 459-460; Aka, *Timur ve Devleti*, 148-160; Woods, *The Timurid Dynasty*, 25-26.
[173] *GH*, 273; *ZMH*, 2: 287-297-326; *HBS*, 3: 532; Aka, *Timur ve Devleti*, 151-152.

2.2.4. Diğer Hanedan Kadınları

Timurlu hanedan kadınları içerisinde yukarıda isimleri zikredilen hanımlar yaşadıkları dönemin siyasi hayatına yön vermişlerdir. Bunların yanında kaynaklarda kısa süreli olsa da etkin konumlarıyla yer almış alan hanedan kadınları mevcuttur. Bu başlık altında kronolojik olarak söz konusu hanedan kadınları hakkında bilgi verilecektir. Etkin bir konumda olan kadınlardan ilki Miranşah ile Hanzade'nin kızı olan ve Timur'un kendisine veliaht tayin ettiği torunu Muhammed Sultan'ın (ö.1403) oğlu Sa'd Vakkas'ın (ö. 1417) eşi Ağa Bike'dir. Sa'd Vakkas, Şahruh tarafından Kum bölgesine vali olarak gönderilmiştir. Karakoyunlu Kara Yusuf'un (ö.1420) beylerinden olan Cakirli Bistam 1415 yılında ondan kaçarak Kum bölgesine gelmiş, Sa'd Vakkas onu tutuklatmış ve Şahruh'a elçi göndererek ne şekilde hareket edilmesi gerektiğini sormuştur. Şahruh da kendisine sığınanlara iyi şekilde davranılması gerektiğini ifade ederek elçiye tekrar Sa'd Vakkas'a göndermiştir. Aka'ya göre, ya Herat'tan haber geç gelmiş veya Sa'd Vakkas, Türkmenlerin desteğini alarak bölgeye hâkim olmak için yanındaki emirlerin de kışkırtmasıyla Kara Yusuf'un yanına gitmiştir. Daha sonra Sa'd Vakkas Kum'da bıraktığı haremini Azerbaycan'a getirmek istemiş ve kendi adamlarından ve bir miktar da Türkmen'den oluşan grubu Azerbaycan'a göndermiştir. Sa'd Vakkas'ın eşi Ağa Bike, babası Miranşah'ın 1408'de Türkmenler tarafından öldürüldüğünden dolayı Türkmenlerden korkarak onlarla gitmeyi kabul etmemiş ve kocasını isyan için kışkırtan Timur Şeyh, Kutluk Hoca, Şeyh Hasan-ı Zinde ve Şeyh Ali-i Zinde gibi beyleri öldürterek kafalarını kestirmiş ve Şahruh'a göndermiştir.[174] Ağa Bike, muhtemelen Cengiz Han soyundan gelen hanedan kadını olması ve babasının intikamının da etkisiyle yukarıda zikredilen şekilde bir faaliyette bulunmuştur. Onun bu hareketinin annesi Hanzade'nin davranışı ile benzer yönleri bulunmaktadır. Her iki kadın da kocasına karşı gelebilecek bir konumda olmuştur.

Kayda değer bir diğer Timurlu kadını ise Memluk ordusunda iken Timurlulara sığınan ve daha sonra Şahruh'un Yezd valisi olan Emir Çakmak'ın eşi Fatma Bibi'dir. Fatma Bibi, Şahruh'un oğlu Baysungur'un kızıdır. Şahruh'un 1434 yılında Karakoyunlular üzerine çıktığı III. Azerbaycan Seferi'nde Karakoyunlu İskender Bey (ö.1438) Şahruh'a karşı koyamayacağını düşünerek Anadolu tarafına kaçmıştır. Şahruh da oğlu Muhammed Cuki (ö.1444)'yi İskender'i yakalaması için peşinden göndermiştir. Bu sırada Şahruh'un ordusu, İskender Bey'in ailesini bıraktığı Alıncak Kalesi'ni kuşatmıştır. Uzun bir kuşatma

[174] *HBS*, 3: 334; *AT*, 110; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan Şah'a Kadar)*, 3. Baskı (Ankara: TTK, 1992), 1: 96; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 105-106; Woods, *The Timurid Dynasty*, 29; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 100; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 223; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 130; Manz, *Timurlu İran'ında*, 159-160.

sürecinden sonra (1435-1436) İskender'in hareminde olan hanımları Şahruh'a haber göndererek ordugâhtan bir hanımın kaleye anlaşmak için gelmesini istemişlerdir. Fatma Bibi, Alıncak Kalesi'ne gönderilmiş ve bir müddet sonra İskender'in hanımları ve çocukları Fatma Bibi ile kaleden inmişlerdir.[175] Bu da bize sadece Timurlu hükümdarlarının hanımlarının seferlere katılmadığı Timurlu hanedanından olup öne çıkan kimseler ile evlenen kadınların da eşleri ile seferlere iştirak ettiği ve arabulucuk görevinde bulunduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda Sultan Ebu Said'in annesi de siyasi faaliyet olarak nitelendirilebilecek davranışları ile dikkat çeken bir diğer Timurlu hanedan kadınıdır. Sultan Ebu Said'in annesinin kimliği net bir şekilde bilinmemekle beraber İzzeddin Şir'in akrabası olan Sohrab Kert'in kızı, Şah İslâm Hanım olduğu düşünülmektedir. Şah İslâm Hanım, oğlunun 1468'de Akkoyunlular üzerine çıktığı ve ölümüne neden olan son seferinde yanında bulunmuş ve Akkoyunlu Uzun Hasan'a elçi olarak gönderilmiştir. Ayrıca Sultan Ebu Said'in 1469'da ölümü üzerine naaşı annesine verilmiş ve istediği yere götürülmesine müsaade edilmiştir.[176] Dolayısıyla Timurlu hanedan kadınları sadece seferlere katılmakla yetinmemiş ve Timurlu hükümdarlarını temsilen elçilik görevinde bulunmuşlardır.

Sultan Hüseyin Baykara'nın annesi Firuze Begim de siyasi alanda etkin bir kadındır. Firuze Begim, Timur'un oğlu Miraşah'ın kızıdır. Sultan Hüseyin Baykara'nın daha 14 yaşlarında iken annesinin onayını alarak Ebu'l Kasım Babür'ün yanına gittiği ve onunla 1452'de Sultan Ebu Said'e karşı Semerkant'ı ele geçirmek için mücadele ettiği görülmektedir. Ebu'l Kasım Babür'ün 1454'te Semerkant'ı ele geçirmek için çıktığı seferde yanında bulunan Sultan Hüseyin Baykara, Sultan Ebu Said tarafından tutuklanıp Semerkant kalesinde alı koyunmuştur. Burada Firuze Begim Semerkant'ta giderek oğlunun serbest bırakılması için Sultan Ebu Said ile görüşmüştür. Sultan Ebu Said yeğeni olan Firuze Begim'in isteğini kırmamış ve Sultan Hüseyin Baykara'yı serbest bırakmıştır. Sultan Hüseyin Baykara daha sonra tekrar Ebu'l Kasım Babür'ün hizmetine girmiştir.[177]

---

[175] *AT*, 221; Sümer, *Kara Koyunlular*, 137; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 154.
[176] *AT*, 466; *KD*, 321; Woods, *The Timurid Dynasty*, 35; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 135-136.
[177] *ZMH*, 2: 254; *HBS*, 3: 412; Aka, *Timur ve Devleti*, 133-138; Woods, *The Timurid Dynasty*, 24-42; Roemer, "The Successors of Tîmûr", 6: 121; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 589; Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition (Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran)* (Leiden: Brill, 2007), 44-49.

Sonuç olarak Timurlu Devleti'ndeki hanedan kadınlarının siyasi hayatta, bir hükümdarı tahtan indirip diğerini iktidara taşıyacak kadar sınırsız bir güçleri olmamıştır. Ancak bazen tahta çıkan hükümdarın gölgesinde siyasi faaliyetlere dolaylı olarak katılmış bazen de iktidar da olan hükümdardan daha fazla siyaset ile içli dışlı olmuş, devlet politikalarını ya bizzat belirlemiş ya da belirlenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Timur'un ilk eşi Olcay Terken Ağa ve ablası Kutluk Terken Ağa onun iktidar mücadelesinde yanında olmuşlardır. Ayrıca Timur döneminde hanedan kadınlarının siyasi faaliyetleri, onun çocukları ve torunları dönemindeki kadar göze çarpmasa da Cengiz Han soyundan gelen hanımlar Timur'un nezdinde büyük itibar görmüştür. Gevherşad Ağa gibi bazı hanedan kadınları mensup olduğu soyun da kendisine verdiği güç ile devlet idaresine doğrudan pay sahibi olmuştur. Gevherşad Ağa'nın sahip olduğu Tarhan soyu ve bu soya mensup olan "Tarhani Emirler" bu hanımın zamanında ve kısmen de olsa ölümünden sonra önemli bir pozisyonda olmuşlardır ki bu durum kurucu hanedanın, başka gruplardan akrabalık yoluyla iktidara destek olacak gücü elde edebileceğini göstermiştir. Şad Mülk Hatun ve Hatice Begim örnekleri önemli bir soydan gelmeyen hanedan kadınlarının da doğrudan devlet idaresine müdahil olabilecek güce ulaşabileceğinin bir göstergesi olmuştur. Hanedana mensup hanımlar, eşleri veya oğulları ile birlikte seferlere katılmışlar, elçilik veya arabuluculuk görevlerinde bulunarak diplomatik anlamda da güvenilen ve saygı duyulan bir figür olarak görülmüşlerdir. Dolayısıyla Timurlu hanedan kadınlarının Türk-İslâm hanedanları içerisindeki birçok hanedan kadınlarından daha fazla siyaset sahnesinde yer aldığı, hanedan kadınlarının devletin kuruluş aşamasından başlayarak çöküş sürecine kadar bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak siyaset sahnesinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

III. BÖLÜM

TİMURLU HANEDAN KADINLARININ SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATTAKİ FAALİYETLERİ

3.1. İmar Faaliyetleri

Orta Çağ Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Timurlularda da hükümdarlar, hanedan üyeleri ve devrin ileri gelenleri tarafından muhtelif imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Başta Mâverâünnehir ve İran olmak üzere çeşitli coğrafyalarda yapılan cami, medrese, hankâh ve türbeler hem İslâm mimarisinin önemli örnekleri olmuş hem de toplumun sosyokültürel hayatını etkilemiştir. Kaynaklarda Timurlu hanedan kadınlarının da bu gibi eserler yaptırdığı ve bu eserlerin hükümdarlar tarafından da himaye edildiği görülmektedir. Bu bağlamda aşağıda Timurlu hanedan kadınlarının inşa ettirdiği yapılara yer verilecektir.

3.1.1. Cami

Timurlular döneminde İslâm dininin ana ibadet merkezi olan camiler himaye edilmiştir. Bu dönemde her şehirde mutlaka *mescid-i cami* veya *mescid-i Cuma* adı verilen ve halkın tamamının Cuma namazlarını kılabildiği geniş ve büyük camiler inşa edilmiştir. Söz konusu camilerden ilki Timur'un, hanımı Saray Mülk Hanım'ın adına Semerkant'ta inşa ettirdiği Bibi Hanım Cami olarak bilinen yapıdır. Caminin yapımına 1399'da başlanmış ve muhtelif düzenlenmelerden sonra 1405 yılında son halini almıştır.[178] Söz konusu camiyi bizzat Saray Mülk Hanım inşa ettirmese de Timur'un hanımı adına mescid-i Cuma yaptırması hanedan kadınlara verilen önemin açık bir göstergesi olmuştur.

Timur'un hanımlardan olan Tuman Ağa'nın da Semerkant'ta Şah-ı Zinde yapıları içerisinde bir cami yaptırdığı, kendisine Şahruh tarafından Suyurgal olarak verilen Kusiye'de 1440-1441 tarihli bir mescit yaptırdığı bilinmektedir. Timur'un ablası Kutluk Terken Ağa da cami inşa ettirmiştir. Ayrıca Timur'un, 1381'de Horasan'da hâkimiyetinde

[178] *NŞZ*, 253; *AYZ*, 322; *AMT*, 356; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 268; Bernard O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan* (Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1982), 163; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 185.

kurduktan sonra Murgab Irmağı'ndan kanallar açılması emrini vermesiyle 20 kanaldan birisinin Kutluk Terken Ağa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır.[179] Yukarıda adı zikredilen hanımların hem Timur'un nezdinde büyük öneme sahip oldukları hem de ekonomik güçlerini kullanarak bu şekilde cami, mescit ve su kanalları inşa ettirmeleri sosyal ve kültürel hayata katılımları konusunda örnek teşkil etmektedir.

Gevherşad Ağa'nın siyasi faaliyetlerdeki etkinliği onun imar faaliyetlerine de yansımıştır. O, hem Herat'ta 1417-1438 yılları arasında hem de Meşhed'de 1416-1418 yılları arasında on iki imamın sekizincisi olan İmam Ali er-Rıza'nın (ö.819) türbesi yanında birer mescid-i Cuma inşa ettirmiştir. Bu camiler içerisinde dönemin bir özelliği olarak medrese, hankâh ve türbe gibi yapılar da barındırmışlardır ki bu yapılara aşağıda yer verilecektir. Gevherşad'ın, Herat'ta Hıyaban caddesinde İncil kanalının kenarında olan Cuma Cami dönemin en görkemli yapılarından olmuştur. Caminin 40 m yükseklikte dört minaresi olup çinileri ile ünlü olduğu ve dıştan 63,50 m x 166 m, iç avlusunun bir kenarının da 50 m ölçüsünde olduğu bilinmektedir. Ayrıca caminin kitabelerini de Gevherşad Ağa'nın oğlu Mirza Baysungur'un yanında çalışan dönemin meşhur hattatı Cafer yazmıştır. Günümüze sadece caminin kalıntıları ulaşabilmiştir. Çünkü Afgan Emiri Abdurrahman Han 1885'te Ruslara karşı Herat'ı savunmak için bu yapıları yıktırmıştır.[180]

Timurlular zamanında Meşhed'de[181] büyük imar faaliyetleri yapılmıştır. Gevherşad Ağa'nın, Meşhed'de (1416-1418) sekizinci İmam Ali er-Rıza'nın türbesinin yanındaki mescid-i Cuması da büyük önem arz etmektedir. Şahruh da Meşhed'i belirli aralıklara ziyaret emiş ve burada bir saray ve mutfak inşa ettirmiştir. Eşi Gevherşad Ağa da Meşhed'in dini açıdan büyük öneme sahip olduğunu anladığından 1426 tarihli vakfiyesi bulunan büyük bir caminin yanında Darü's-siyade ve Darü'l-huffaz da yaptırmıştır. Darü's-siyade, Hz. Peygamberin(sav) soyundan gelen seyyidlerin kaldığı bir yerdir. Seyyidler, Timurlu toplumunda ve şehirlerinde istikrarı sağlayan bir unsur olmuş ve söz

[179] İsmail Aka, "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlularda Ziraî ve Ticarî Faaliyetler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1979/1980): 117; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 46-246-247-325; Engin Beksaç, "Şâh-ı Zinde", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 269; O'Kane, *Timurid Architecture*, 163; Aka, *Timur ve Devleti*, 174-181; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 97; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 187; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 590; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 235; Nushin Arbabzadah, "Women and Religious Patronage in the Timurid Empire", *Afghanistan's Islam: From Conversion to the Taliban*, ed. Nile Green (California: University of California Press, 2017), 66.

[180] *GH*, 280; *HBS*, 3: 388; Terry Allen, *Timurid Herat* (Wiesbaden: Dr. Ludwıg Reıchert Verlag, 1983),73. Ralph Pinder-Wilson,"Timurid Architecture", *HOI*, ed. P. Jackson-L. Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 6: 746-747; Zeki Velidi Togan, "Herat", *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5/1: 436; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 195-196; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 191; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 186; Alan, "Gevherşad Ağa", 248.

[181] Timurlular döneminde Meşhed için bk. May Farhat, *Islamic Piety and Dynastic Legitimacy: The Case of the Shrine of Ali al-Rida in Mashhad (10th-17th Century)* (Doktora Tezi, Harvard University, 2002), 73-120.

konusu istikrar ile kendi ekonomik faaliyetlerini de yürütmüşlerdir. Darü'l-huffaz ise Kur'an'ın öğretildiği ve hafız yetiştirilen bir kurumdur. Bu yapılara vakfedilenler arasında bir hamam, meyve bahçeleri ve koyunların olduğu bilinmektedir. Meşhed Ulu Cami, 95x84 m ebatındaki bir avlunun etrafına tesis edilmiş eyvanlı bir yapıya sahiptir. Caminin en gözde kısmı Eyvân-ı Maksûre denilen derin bir yapı olup burada yoğun süslemeler bulunmaktadır. Caminin mihrabı da fazlaca yüksek olup bütünü ile çinilerle süslenmiştir. Meşhed Ulu Cami'nin Şahruh'un saray mimarı olarak hizmetinde bulunan ve dönemin öne çıkan mimarı olan Mimar Kıvameddin Şirazi (ö.1438?) tarafından yapıldığı, caminin kitabelerinin Gevherşad Ağa'nın oğlu Baysungur tarafından yazıldığı ve 1418'de tamamlandığı bilinmektedir. Caminin açılışına Şahruh ve Gevherşad Ağa'nın katıldığı ve Şahruh'un Meşhed Ulu Cami'nin yanında olan İmam Ali er-Rıza'nın türbesine 3.000 miskallik[182] altın bir kandil bağışladığı, bölgede bulunan halka ve seyyidlere armağanlar bahşettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Ayrıca Şahruh'un söz konusu külliyeye ek olarak bir medrese yaptırıp İmam Rıza Türbe'sine zengin vakıflar bağışladığı da bilinmektedir.[183] Togan, Gevherşad Ağa'nın Meşhed'de yaptırdığı camiyi önemli bir milli eser olarak nitelendirmekte, Wilsonda Meşhed Ulu Cami sayesinde Mâverâünnehir mimari tarzının İran'da tanınarak Horasan coğrafyasını mimarı açıdan etkilendiğini ifade etmektedir.[184] Gevherşad Ağa'nın, Timurlu hanedan kadınları arasında Ulu Cami (mescid-i cami) inşası konusuna büyük bir himaye gösterdiği ve bu çapta gösterişli cami yaptıracak kadar ekonomik bir güce sahip olduğu söylenebilir.

Şahruh döneminde zikredilen Emir Çakmak'ın eşi olan Timurlu hanedan üyesi Fatma Bibi'nin de imar faaliyetlerine katıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Fatma Bibi'nin eşi Emir Çakmak ile 1436 yılında Yezd şehrinde Mescid-i Nev (Yeni Mescid) olarak bilinen bir mescid-i cami yapım emrini verdiklerini ve bu yapımının 1445 tarihli bir vakıf

---

[182] Bir ağırlık ölçüsü ve para birimi olan miskal İslâm devletlerinde ve İran Moğolların da (İlhanlılar) kullanılmıştır. Zaman zaman altın para olan dinar ile eş değer olarak görülmüştür. Cengiz Kallek, "Miskal", *DİA (*İstanbul: TDV Yayınları 2005), 30: 182-183.

[183] *HBS*, 3: 388*;* M. Streck, "Meşhed", *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 8: 150-152; Biancamaria Scarcia Amoretti, "Religion in the Timurid and Safavid Periods", *HOI*, ed. P. Jackson-L. Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 6: 615-616; Ralph Pinder-Wilson, "Timurid Architecture", *HOI*, ed. P. Jackson-L. Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 6: 745; Donald Wilber,"Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi: A Fifteenth-Century Timurid Architect", *Architectural History* 30 (1987): 32; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 115-195; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 186-196; O'Kane, *Timurid Architecture*, 227; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 328-329; Alan, "Gevherşad Ağa", 248; Manz, "Gowhar-šād Āgā", 11: 181; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage", 62; Sussan Babaie, "Qavam Al-Din Shirazi", *The Great Builders*, ed. Kenneth Powell (London: Thames & Hudson, 2011), 31; Mustafa Öz, "Meşhed", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 364; Engin Beksaç, "Meşhed Ulucamii", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 366-367; May Farhat, *Islamic Piety and Dynastic Legitimacy*, 99-104.

[184] Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*), 3. Baskı (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981), 1: 89; Wilson, "Timurid Architecture", 6: 745.

belgesinin olduğu bilinmektedir. Bu vakfiyeye göre burada yıllık 360 dinar alan bir imam, aynı miktar maaş alan bir hafız, 216 dinar maaş alan hafız adayları, 120 dinar maaşlı bir hatip, 360 dinar maaşlı iki müezzin, 150 dinar maaşlı bir vaiz, 1200 dinar maaşlı (yıllık) bir müderris bulunmaktadır. Ayrıca burada öğrencilerin, temizlik görevlilerinin ve bekçilerin olduğu da zikredilmektedir. Vakfın gelirlerinden olup bizzat Fatma Bibi'nin yaptırdığı su kanalı, bağışta bulunduğu muhtelif araziler ve binalar sayesinde ihtiyaç sahiplerine yemek dağıtıldığı ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı da görülmektedir. Ek olarak bu caminin içerisinde toplumun faydası için hamam, şeker fabrikası, su değirmeni ve kervansaray da yapılmıştır. Fatma Bibi'nin eşi Emir Çakmak ile eski camilerinin tadilatını desteklediği de görülmektedir.[185] Timurlu hanedan kadınlarının gerek bizzat gerekse eşleri ile mescid-i cami veya normal cami yapımına katıldıkları, yıpranmış olan camilerin tamirine ön ayak oldukları, toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına yönelik binalar inşa ettirdikleri ve böylece dönemin sosyal hayatında büyük ölçüde pay sahibi olduklarını söylemek mümkündür.

3.1.2. Medrese

Timurlular zamanında medreseler de büyük himaye görmüştür. Himayenin esas nedeni Türk-İslâm devletlerinde yönetici hanedanın toplum nezdinde dini meşruiyetlerini sağlamak adınadır. Bu bağlamda devletin resmî ideolojisini yayacak memurlar medreselerde yetiştirilmiştir. Söz konusu memurlar toplumun yönetici hanedana itaati noktasında büyük katkı sağlamışlardır. Timurlu hanedan kadınlarının da zikredilen bu politikaya katkı sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda Timur döneminin ünlü hanımlarından olan Saray Mülk Hanım'ın Semerkant'ta kendisi adına yaptırılan Bibi Hanım Cami'nin karşısında bir medresesinin olduğunu ve Timur'un da bu medreseyi sık sık ziyaret ettiğini biliyoruz. Saray Mülk Hanım'ın Semerkant'taki medresesinin daha sonra Gevherşad Ağa gibi Timurlu hanedan kadınları tarafından örnek alındığı da ortadadır. Timur'un hanımlarından Tuman Ağa'nın da 1440 yılında Kusiye kasabasında bir medrese yaptırdığını ve Timur'un ablası Kutluk Terken Ağa'nın ise "hayır işlerinde

[185] *TK*, 111; Aka, *Timur ve Devleti*, 179-180; O'Kane, *Timurid Architecture*, 164-173; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 421-424; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 186-187; Manz, *Timurlu İran'ında*, 208; Babek Rahimi, "Iran", *EIC*, ed. Suad Joseph (Leiden-Boston: Brill, 2007), 5: 382; Iwatake Akio, "The Waqf of A Timurid Amir: The example of Chaqmaq Shami in Yazd", *Persian Documents: Social history of Iran and Turan in the fifteenth to nineteenth centuries*, ed. Kondo Nobuaki (London-New York: RoutledgeCurzon, 2003), 91-96.

döneminde yaşamış tüm hanımları geçtiği" ve medreseleri himaye ettiğini biliyoruz.[186] Bu bağlamda Timur'un eşleri ve ablası Timurlu Devleti'nde ilk medreseleri yaptırarak veya himaye ederek hanedana mensup olan kadınlar içerisinde böyle bir kültürün ve geleneğin oluşmasında etkili olmuşlardır.

Şahruh döneminde ise eşi Gevherşad Ağa Herat'ta 1417 yılında Musalla Meydanı yaptırmıştır. Ayrıca Gevherşad Ağa'nın yaptırdığı ve 1438'de tamamlanan mescid-i cumanın içerisinde de dört müderrisin görev yaptığı, gösterişli bir medresenin yer aldığı bilinmektedir.[187] Şahruh'un bir diğer eşi olan Mülket Ağa'nın da Herat'ın dışında bir medrese ve 1441'de öldüğünde gömüleceği Belh'de bir medrese yaptırmıştır. Bunun yanında onun Herat'ta Darü's-siyade ve Darü'l-hadis gibi dini içerikli eğitim kurumları da inşa ettirdiği kaynaklarda yer almaktadır.[188] Mülket Ağa, Gevherşad Ağa'nın baskısı ile başkent Herat'ı terk etmek zorunda kalsa da Cengiz Han soyuna mensup bir hanım olarak imar faaliyetleri konusunda Gevherşad Ağa'dan geri kalmamıştır.

Fatma Bibi'nin eşi Emir Çakmak ile Yezd'de yaptırdığı caminin içerisinde bulunan ve bir müderris ile sekiz öğrenciyi barındıran küçük bir medresede burada zikredilebilir. Ayrıca Sultan Hüseyin Baykara'nın annesi Firuze Begim için inşa ettirdiği hazireye müderris ve talebe tayin ettiği ve Sultan Hüseyin Baykara'nın kızlarından Hanım Sultan Begim'in de Herat'ta bir medrese yaptırdığı bilinmektedir.[189]

Timurlu hanedan kadınlarının Timurlu ülkesinde medrese yapımına önem verdikleri, bizzat medrese yaptırdıkları veyahut bu türden yapıları himaye ettikleri açıkça görülmektedir. Timurlu hanımlarının da diğer hükümdarlar gibi Türk-İslâm devletlerinde büyük bir öneme haiz olan medrese yapımına katılmaları devlet-toplum ilişki içerisinde yer aldıklarının da bir göstergesi olmuştur.

3.1.3. Hankâh

Timurlular döneminde hanedan kadınlarının himaye ettikleri bir diğer dini eser de dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları ve belirli bir süre kalıp bazen dinlenmeye

---

[186] *NŞZ*, 108; *AYZ*, 441; O'Kane, *Timurid Architecture*, 162-163-164. Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 254-325; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 187; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 236; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage", 66.

[187] Togan, "Herat", 5/1: 436; Terry Allen, *Timurid Herat*, 74; Richard N. Frye, "Harāt", *EI²*, ed. Bernard Lewis v.dğr. (Leiden: Brill, 1986), 3: 177; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 178-179-188; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage", 66; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 302-306.

[188] *HBS*, 3: 346; Allen, *Timurid Herat*, 75; O'Kane, *Timurid Architecture*, 163; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 197; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 188; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 591; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 128.

[189] Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 181; O'Kane, *Timurid Architecture*, 164; Rahimi, "Iran", 5: 382.

çekildikleri mekânlardan biri olan hankâhlardır. Timur'un hanımlarından olan Tuman Ağa'nın Semerkant ve Kusuye'de birer hankâh yaptırdığı ve Timur'un gelinlerinden olan Hanzade'nin de Herat'ta bir hankâk inşa ettirdiği bilinmektedir.[190]

Şahruh'un hanımlarından olan Mülket Ağa'nın da Herat yakınlarında bir hankâh, iki tane hamam ve bir kervansaray yaptırdığı, Şahruh'un torunu Fatma Bibi'nin eşi Emir Çakmak ile Yezd'de beraber yaptırdıkları mescid-i caminin içerisinde bir hankâkın bulunduğu ve ayrıca Fatma Bibi ve eşinin bir değirmen ve bir kümbet yaptırdıkları da bilinmektedir. Ayrıca Sultan Hüseyin Baykara'nın eşlerinden olan Zübeyde Ağa da Herat'ta bir hankâk yaptırmıştır.[191] Timurlu hanedan kadınlarının daha Timur döneminden itibaren dini ve toplumsal hayat için önemli bir kurum olan hankahların yapımına ve himayesine önem vermiş olmaları konumuz açısından önem arz etmektedir.

3.1.4. Türbe

Timurlu hanedan kadınlarının gerek kendi adlarına gerekse vefat eden diğer hanedan kadınları ve kızları adına türbeler yaptırdıkları ve hanedan kadınlarının bir kısmının kendi yaptırdıkları türbelere veya medreselere gömüldükleri görülmektedir. Timur'un hanımlarından Tuman Ağa Semerkant'ta Şah-ı Zinde yapıları içerisinde mavi tuğlalar ve mozaikler kullanılarak 1404'te yaptırdığı türbesinin olduğu ve öldükten sonra buraya gömüldüğü bilinmektedir. Şahruh'un eşi Gevherşad Ağa'nın da 1457 yılında öldüğünde Herat'ta kendi yaptırdığı medreseye gömülmüştür. Ayrıca bu medreseye Şahruh'un oğlu Baysungur, Muhammed Cuki, Baysungur'un kızı Ayşe Sultan, Şahruh'un kızı Meryem Sultan, bir süre için Şahruh'un kendisi[192] Baysungur'un oğlu Mirza Sultan Muhammed ve Mirza Alaüddevle, Alaüddevle'nin oğlu Mirza Sultan İbrahim, Sultan Ebu Said'in oğlu Şahruh Mirza, Gevherşad'ın kardeşi Emir Hasan Sufi Tarhan gibi birçok hanedan üyesinin ve hanedan ile akrabalığı olan kişilerin gömüldükleri bilinmektedir.[193]

Timurlu hanımlarının türbeler gibi mezar yeri olarak isimlendirilebilecek bir diğer yer ise Semerkant'ta bulunan ve Sultan Ebu Said'in hanımı Habibe Sultan Begim

---

[190] Süleyman Uludağ, "Hankâk", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 42-43; O'Kane, *Timurid Architecture*, 163-164; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage", 64.

[191] *HBS*, 3: 346; Aka, *Timur ve Devleti*, 174-175; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 197; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 190-191; O'Kane, *Timurid Architecture*, 163-164; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage", 64; Manz, *Timurlu İran'ında*, 208; Iwatake Akio, "The Waqf of A Timurid Amir", 91.

[192] Şahruh'un cesedi daha sonra Uluğ Bey tarafından Semerkant'a götürülmüştür. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 159.

[193] *HBS*, 3: 343; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 246-248; Engin Beksaç, "Şâh-ı Zinde", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 269; O'Kane, *Timurid Architecture*, 163; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 196; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 235.

tarafından 1464 yılında inşa edilip bir de vakıf bağışlanan İşrethâne adlı yapıdır. Habibe Sultan Begim, İşrethâne'yi ilk olarak genç yaşta ölen kızı Sultan Bike'nin mezarı olarak yaptırmış ancak daha sonra Timurlu hanedan kadınlarının ve çocuklarının gömüldüğü ve 20 mezarın olduğu bir mezarlık halini almıştır. İşrethâne, Habibe Sultan Begim tarafından bağışlanan vakıf sayesinde büyük ve ihtişamlı bir yapı olarak inşa edilmiş ve değerli birçok malzeme kullanılarak dönemin mühendislik ve mimari açıdan öne çıkan eseri olmuştur. Ayrıca bizzat kurucusu tarafından buraya bronz kaplar ve muhtelif değerli eşyalar bağışlanmıştır.[194] Bu da bize Timurlu hanedan kadınlarının ekonomik olarak büyük bir güce sahip olduklarını ve söz konusu gücü olabildiğince serbest bir şekilde imar faaliyetlerinde kullandıklarını açıkça göstermektedir.

Sultan Hüseyin Baykara'nın eşlerinden olan Afak Begim'in (ö.1527) de türbe inşa ettirdiği ve türbesinin kocası tarafından Herat'ta İncil kanalının yanında yaptırdığı medresenin içerisinde olduğu bilinmektedir. Afak Begim'ün türbesi 22 Temmuz 1506'da inşa edilmiş ve türbe içinde bir vakıf kurulmuştur. Afak Begim'ün buraya tarım arazileri, değirmen, su kanalı ve dükkânlar açtığı veya bağışladığı görülmektedir.[195] Ayrıca önemli dini günlerde, Ramazan ve Kurban bayramlarında ve kış aylarında ihtiyaç sahiplerine buradan yemek dağıtıldığı gibi eğitim faaliyetleri de icra edilmiştir. Bu bağlamda Afak Begim türbesinde yıllık 1200 dinar alan bir müderris, aynı maaşı alan bir şeyh, 200 dinar alan beş hafız, maaşları 288 ile 144 dinar arası değişen 11 öğrenci, 200 dinar alan bir müezzin ile idari, temizlik ve güvenlik işlerine bakan ve yıllık 200 dinar maaş alan görevlilerin olduğu bilinmektedir.[196] Afak Begim'in türbesi de Timurlu hanedan kadınlarının hayır kurumları yaptırmak, bol gelirli arazi ve yapılar vakfetmek ve bunları himaye etmek konusunda ne denli ileri seviyede olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

3.2. Hanedan Kadınlarının Sosyal, Kültürel ve Dini Hayat Üzerindeki Rolü

Timurlu hanedanına mensup olan kadınlar yaptırdıkları imar faaliyetleri ile toplum nezdinde büyük itibar görmüş ayrıca devletin dini ve toplumsal politikalarının uygulamasına katkıda bulunmuşlardır. Mesela, Saray Mülk Hanım'ın Semerkant'ta

---

[194] Galina Anatolevna Pugachenkova,"Ishrat-Khaneh and Ak-Saray, Two Timurid Mausoleums in Samarkand", *Ars Orientalis* 5 (1963): 177-183; Roziye Mukminova, "Central Asia: 15th to Mid-18th Century", *EIC*, ed. Suad Joseph (Leiden-Boston: Brill, 2003), 1: 83; Golombek–Wilber, *The Timurid Architecture*, 1: 268; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage", 68-69.

[195] Subtelny, *Timurids in Transition*, 171-183.

[196] Subtelny, *Timurids in Transition*,184-187. Afak Begim'in türbesinin vakfiyesi Maria Eva Subtelny tarafından yayınlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Subtelny, *Timurids in Transition*, 257-348.

bulunan medresesi, Gevherşad Ağa'nın Herat'ta ve Meşhed'de yaptırdığı camiler ve içerisindeki medreseler, Fatma Bibi ve eşi Emir Çakmak'ın Yez'de yaptırdığı Cuma cami Timurlu ülkesinde eğitimin yaygınlaşmasını sağlamış, devletin memur, din adamı ihtiyacını ve en önemlisi devletin resmi görüşü olan Sünnî İslâm görüşünü koruyacak ve yayacak nitelikli kimseler yetişmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca Gevherşad Ağa ve Şahruh'un döneminde yapılan medreselerdeki eğitim müfredatları Safevîler (1501-1736) öncesi İran'da ve Şeybânîler (1500-1599) zamanında Mâverâünnehir'de kullanılmıştır. Gevherşad Ağa'nın Meşhed'de yaptırdığı caminin de bu konuda büyük önem arz ettiği görülmektedir. On iki imam inancına mensup olan Şîi'lerin sekizinci imamı İmam Ali er-Rıza'nın türbesinin yanında olan Meşhed Ulu Cami'nin Şahruh ve Gevherşad Ağa tarafından planlı bir şekilde yapıldığı açıkça görülmektedir. Çünkü o dönemde Hz. Peygamber soyundan gelenlere duyulan büyük sevgiden dolayı sürekli artan bir prestije sahip bulunan Meşhed'deki sekizinci İmam Ali er-Rıza'nın türbesini himaye ediyorlardı ki, toplumun ilgi gösterdiği türbeleri ve kimseleri himaye etmek Timurlu hanedanının toplum nezdindeki nüfuzunu arttıran bir dindarlık göstergesi olmuştur. Ayrıca toplumda Şiîliğe meyledebileceklerin Sünnî iktidarın propagandasının[197] etkisiyle Şiîliğe geçmesini önlemeyi ve Sünnî İslâm'ın Mâverâünnehir ve İran'da korunmasını amaçlamıştır.[198] Şahruh ve Gevherşad Ağa'nın himayesinde bulunduğu bir diğer türbede de İran'da Câm şehrinde Şeyhülislâm Ahmed-i Câm'ın (ö.1141) türbesidir. 1426 tarihli vakıf belgesine göre Gevherşad Ağa'nın buraya büyük miktarda arazi bağışladığı, kanallar, değirmenler ve dükkânlar açtırdığı görülmektedir. Ayrıca Şahruh'un Ahmed-i Câm'ın türbesine farklı zamanlarda beş kere ziyaret etmesi de hanedan kadınlarının doğrudan katkısıyla Timurlu hanedanının hâkimiyeti altında bulunan coğrafyalardaki halk tarafından kabul görmesini de kolaylaştırmıştır. Ayrıca Şahruh'un 1444 yılında Kâbe'ye örtü göndermek için oluşturduğu elçilik heyetine onun hanımlarından biri de dâhil olmuştur.[199] Timurlu Devleti'nin toplum nezdindeki meşruiyetini dini açıdan sağlama konusunda hanedan kadınlarının büyük bir role sahip olmuştur.

Timurlu hanedan kadınlarının dini nitelikli mimari eserler yaptırması devlet-toplum ilişkilerine de müdahil olduklarını göstermektedir. Müslüman toplum Müslüman

[197] Şahruh zamanında uygulanan bu politika için bk. Maria Eva Subtelny- Anas B. Khalidov, "The Curriculum of Islamic Higher Learning in Timurid Iran in the Light of the Sunni Revival Under Shâh-Rukh", *JAOS* 115/2 (April-June 1995): 210-236; Musa Şamil Yüksel, "Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti", *Tarih Okulu* 5 (Sonbahar 2009): 95-110.

[198] Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 196-197-200; Manz, *Timurlu İran'ında*, 252-265; Maria Eva Subtelny, "Tamerlane and his descendants: from paladins to patrons", *The New Cambridge History of Islam*, ed. David O. Morgan- Anthony Reid (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 3: 182.

[199] Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 69-194-195; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage" 64.

hükümdarlardan ve idarecilerden doğal olarak cami, medrese, hankâh gibi ibadet ve hayır kurumları inşa ettirmelerini ve söz konusu kurumları zengin vakıflar ile donatmasını beklemektedir. Timurlu hükümdarları ve hanedan kadınları da bu konuya gereken önemi vermişlerdir. Mesela, Timurlu hükümdarlarından Şahruh ve Sultan Hüseyin Baykara'nın Herat'ta yaptırdığı hankâh, cami ve medreselerde imam, müezzin, müderris ve vaiz gibi görevliler olduğu ve buralarda tasavvuf eğitimi başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh ve Arapça gibi temel İslâmi bilgilerin de öğretildiği görülmektedir.[200] Afak Begim örneğinde olduğu gibi hanedan kadınlarının yaptırdığı, cami, medrese, hankâh ve türbelerde bu tarz İslâmi bilgilerin verilip, İslâm dini açısından önemli olan gün ve gecelerde ücretsiz yemek dağıtılmasıyla da toplumun beklentilerinin karşılanmasında büyük hizmetlerinin geçtiğini söylemek mümkündür.

Timurlu hanedanına mensup olan hanımların himaye ettiği ve yaptırdığı kurumlar dönemin sosyal, kültürel ve kamusal bir alanı olmuştur. Gevherşad Ağa başta olmak üzere hanımların yaptırdığı camilerin ve hamam, kervansaray gibi diğer yapıların toplumun bir araya gelip kaynaştığı, hikâyeler, öyküler ve şiirler okuduğu bir kuruma dönüşmüştür. Nitekim Gevherşad Ağa'nın kadın şairleri de himaye etmesi konumuz açısından önemlidir. Bunlardan Herat'lı bir doktor alan Hoca Abdülaziz ile evli Mehri isimli kadın şair Gevherşad Ağa'nın sarayında bulunmuştur.[201] Timurlu hanedan kadınlarının yaşadıkları dönemi sosyal, kültürel ve dini açıdan etkiledikleri, himaye ettikleri kurumlar veya kişiler vasıtasıyla toplumun yaşam ve eğitim koşullarını iyileştirdiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca hanedan kadınlarının bu türden faaliyetleri hem devletin toplum üzerindeki gücünü ve denetimini sağlamlaştırmış hem de toplumun beklentilerinin devlet nezdinde karşılık bulmasını ve gerçekleşmesini sağlamıştır.

[200] Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 76, 185-191.

[201] Maria Szuppe, "Female Intellectual Milieu in Timurid and Post-Timurid Herāt: Faxri Haravi's Biography of Poetesses Javāher al-ʿAjāyeb", *Oriente Moderno La civiltà timuride come fenomeno internazionale*. (Storia- I Timuridi e l.Occidente) 1 (1996): 127; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 236; Arbabzadah, "Women and Religious Patronage", 62.

IV. BÖLÜM

TİMURLULARDA HAREM, EVLİLİK VE AİLE

4.1. Harem

Arapça'da korunan ve mukaddes olan şey veya yer anlamında olan harem, ev, konak ve saraylarda çoğu kez iç avluya bakacak şekilde tasarlanan hanımların yabancı erkekler ile karşılaşmadan gündelik hayatlarını sürdürdükleri bir alandır. Timurlularda da kadınların ikamet ettiği muhtelif alanlar mevcuttur. Timur'un hanımlarından olan Saray Mülk Hanım, Tuman Ağa ve Tükel Hanım adına bahçeler yaptırdığı daha önce zikredilmiştir. Hanımların kendilerine ait olan söz konusu bahçelerde ve kendilerine özel yapılan otağlarda (çadır) muhtelif zamanlarda yaşadıkları görülmektedir. Şahruh zamanında ise Gevherşad Ağa'nın daha çok hükümdarın yanında sarayda bulunduğu bilinmektedir. Sultan Hüseyin Baykara'nın hanımları ile çocukları Bedîüzzaman Mirza ve Muzaffer Mirza'nın eşlerinin de Herat'ta İhtiyareddin Kalesi'nde ikamet ettikleri de kaynaklarda belirtilmiştir.[202] Dolayısıyla Timurlularda sabit bir harem alanının olmadığı hanımlarının ikamet yerlerinin hükümdardan hükümdara değiştiği söylenilebilir. Bunun yanında haremdeki hanedan kadınlarının hizmetinde hanımların ve harem ağalarının olduğu görülmektedir. Timur döneminde Saray Mülk Hanım'ın maiyetinde birçok kadın ile güvenliğini sağlayan harem ağalarının bulunduğu kaynaklarda açıklanmıştır.[203] Söz konusu durum Timur'un halefleri döneminde de devam etmiştir.

Timurlu hükümdarlarının ve mirzalarının haremlerinde birden fazla kadın bulunmaktadır. Burada Timur, hükümdar olamayan üç büyük oğlu, Semerkant ve çevresini kısa bir süreliğine (1405-1409) elinde tutan torunu Halil Sultan, ardından Timurlu ülkesinde 1409'da birliği sağlayan ve hükümdar olan Timur'un en küçük oğlu Şahruh, Şahruh'un oğlu Uluğ Bey ve son olarak uzun süre hükümdar olan Sultan Ebu Said ve Sultan Hüseyin Baykara'nın haremlerindeki kadın sayısı ve çocukları hakkında bilgi verilecektir. Timurlu kaynaklarına göre hanedan kurucusu Timur'un hareminde toplamda 40'tan fazla hanım olduğu ve söz konusu hanımlardan Timur'un yedi erkek, dokuz tanesi kız çocuğu olmak üzere toplamda 16 tane çocuğu olduğu bilinmektedir. Timur'un hareminde olan kadınlar iki gruba ayrılmaktadır: I. Hanımlar, II. Kumalar (cariyeler).

[202] *ZMH*, 2: 325; Abdülkerim Özaydın- Nebi Bozkurt, "Harem", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 132.
[203] *CS*, 162; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 573.

Timur'un nikâhlı eşleri olan I. gruptaki hanımlar 18 tanedir. Bunlar arasında ilki Timur'a Sultan Baht Ağa ve Saadet Sultan adlı iki kız veren Olcay Terken Ağa'dır. Aynı şekilde Saray Mülk Hanım, Tükel Hanım ve Tuman Ağa da bu grupta yer alıp çocuğu olmayan hanımlar arasındadır. Bu grupta bulunan Turmuş Ağa, Timur'a iki erkek çocuk vermiştir. Bunlardan birisi Timur'un dört büyük oğlundan olan ve 1356'da doğan Cihangir (ö.1376), diğeri ise 1367'de doğup bebek iken ölen Cihanşah'dır. Timur'un yine bu gruba dâhil olan Sultan Ağa'dan ise 40 günlük iken ölen bir oğlu, Dilşad Ağa'dan ise bebek iken ölen iki kızı ve Saadet Sultan Ağa'dan da bebek iken ölen bir kızı olmuştur. [204]

Timur'un hareminde olan II. gruptaki hanımların sayısı kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Bu hanımların sayısı 20'den fazla olup[205] dört büyük oğlundan diğer üçü kuma kategorisindeki bu hanımlardan doğmuştur. Bu oğullarından 1354'te doğan Ömer Şeyh (ö.1394) Tulun Ağa'dan, 1367'de doğan Miranşah (ö.1408) Minglicek (Mengli Beg) Ağa'dan ve son olarak 1377'de doğan Şahruh (ö.1447) ise Tugay Terken Ağa'dan olmuştur. Bunların yanında bu gruptaki hanımlardan Han Melik Hanım, 1384'te İbrahim adlı bir çocuk doğurmuş ama İbrahim bir yaşındayken ölmüştür. Ayrıca Timur'un, oğlu Şahruh'un da annesi olan Tugay Terken Ağa'dan, Kutluk Sultan Ağa adlı bir kız çocuğu ve diğer iki kumasından da bebek iken ölen iki kız çocuğu olmuştur.[206] Timur'un büyük oğullarının üçünün kuma durumunda olan hanımlardan doğması Timur'un veliaht seçimini de şüphesiz etkilemiştir. Timur ölmeden önce nikâhlı eşlerinden Turmuş Ağa'dan olan Cihangir'in oğlu, Muhammed Sultan'ı veliaht ilan etmiş ancak Muhammed Sultan'ın Anadolu'da 1403'te ölümü üzerine onun kardeşi Pir Muhammed'i (ö.1407) kendisine veliaht tayin etmiştir.[207] Buradan da Timur'un meşruiyet kavramına ne kadar çok önem verdiğini görülmektedir.

Timur'un oğullarının haremi hakkında bilgi vermek de tezin bütünlüğü açısından tamamlayacı olacaktır. Timur'un 1354'te doğan oğlu Ömer Şeyh'in hareminde 11 hanım bulunmaktadır. Bunlar; Mülket Ağa, Kutluk Terken Ağa, Sultan Ağa, Bey Melik Ağa, Baht Sultan, Tuğluk Sultan, Mihr Hanım, Kutluk Terken Hanım, Takish Hatun, adı zikredilmeyen Hacı Bey'in kızı ve Sevinç Kutluk Ağa'dır. Ömer Şeyh'in, 12 erkek, beş kız olmak üzere toplamda 17 çocuğu vardır. Erkek çocukları, Mülket Ağa'dan doğan Pir

[204] *NŞZ*, 87; *AYZ*, 115; *HBS*, 3: 299-300; Woods, *The Timurid Dynasty*, 17-18-19; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 241; Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair", 81.
[205] Hândmîr Timur'un kumalarının sayısını 22 olarak vermiştir. *HBS*, 3: 300. Woods ise 26 olarak vermektedir. Woods, *The Timurid Dynasty*, 18-19.
[206] *HBS*, 3: 300; *AYZ*, 120; Woods, *The Timurid Dynasty*, 18-19; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 6; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 241; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 91.
[207] *TK*, 48; *AYZ*, 447; *HBS*, 3: 296; *AMT*, 59-324; *NŞZ*, 325; Aka, *Timur ve Devleti*, 11-45; Manz, "Family and Ruler", 58.

Muhammed Mirza (ö.1409), İskender Mirza (ö.1415), Ahmet Mirza (ö.1425), Mirza Baykara (ö.1423) ve bebek iken ölen İsfendiyar'dır. Kutluk Terken Ağa'dan olan Rüstem Mirza (ö.1424), Tuğluk Sultan'dan olan Seyyid Ahmet Mirza, Sultan Ağa'dan doğan Muhammed Mirza, Baht Sultan'dan olan ve bebek iken ölen Bistam, Mihr Hanım'dan olan Ali ve Ömer Mirza, Tekiş Hatun'dan olan ve bebek iken vefat eden Dastan'dır. Kız çocukları ise Sultan Ağa'dan olan Neseb Sultan, Bey Melik Ağa'dan olan Baba Bike, Baht Sultan Ağa'dan Zübeyde Sultan, Mihr Hanım'dan olan Saadet Sultan ve Kutluk Terken Ağa'dan olan Cihan Sultan'dır.[208]

Timur'un 1356'da doğan oğlu Cihangir'in hareminde üç hanım bulunmaktadır. Bunlar; Hanzade, Rukiye Hanike ve Baht Mülk Ağa'dır. Cihangir'in iki erkek, dört kız olmak üzere toplamda altı çocuğu vardır. Erkekler, Hanzade'den olan Muhammed Sultan (ö.1403) ve Baht Mülk Ağa'dan olan Pir Muhammed (ö.1407)'dir. Kız çocukları ise Hanzade'den olan Yadiğar Sultan, Rukiye Hanike'den olan Cihan Sultan, Baht Mülk Ağa'dan olan Fatma Sultan ve bebek iken vefat eden Payende Sultan'dır.[209]

Timur'un 1367'de doğan bir diğer oğlu Miranşah'ın ise hareminde 10 hanım bulunmaktadır. Bunlar; Devletgeldi Hanım, Hanzade, Urun Sultan Hanike, Murad ve Fakire Hanım, Ruh Perver, Nigâr ve Bah Sultan Hanım, Devlet Baht ve Mihr Hanım'dır. Miranşah'ın 12 oğlu ve altı kızı olmak üzere toplamda 18 çocuğu vardır. Erkek çocukları, Devletgeldi Hanım'dan olan Seydi Ahmet Mirza, Hanzade'den olan Halil Sultan Mirza (ö.1411) ve Muhammed Kasım Mirza, Urun Sultan Hanike'den olan Ebubekir Mirza (ö.1409) ve Ömer Mirza (ö.1407), Murad Hanım'dan doğan Cemşid Mirza, Ruh Perver Hanım'dan olan Karaçar Mirza, Devlet Baht Hanım'dan olan Muhammed Timur Mirza, Mihr Hanım'dan olan Sultan Muhammed Mirza, ismi ve annesi belirli olmayan bir erkek çocuk, anneleri kaynaklarda zikredilmeyen İçil (ö.1415) ve Suyargatmış Mirza'dır. Kız çocukları ise bebek iken ölen Fatma Sultan, Bike Sultan, Kutluk Sultan, Saadet Sultan, Receb Sultan ve Rabia Sultan olup annelerinin isimlerine yer verilmemiştir.[210]

Timur'un ölümünden sonra başkent Semerkant ve çevresini kısa bir süreliğine hâkimiyeti altına alan Halil Sultan'ın ise hareminde Cihan Sultan Bike, Şad Mülk Hatun ve Tokmak Hanım bulunmaktadır. Halil Sultan'ın, dört erkek dört kız çocuğu olmuştur. Erkek çocukları, Cihan Sultan Bike'den olan Burgul ve Muhammed Bahadır, Şad Mülk Hatun'dan olan Muhammed Bakır (ö.1434) ve Tokmak Hanım'dan Ali Mirza'dır. Kız

[208] Woods, *The Timurid Dynasty*, 20-28.
[209] Woods, *The Timurid Dynasty*, 29-32.
[210] Woods, *The Timurid Dynasty*, 33-42.

çocukları ise Cihan Sultan Bike'den olan Kiçlik ve Şirin Bey Ağa, Şad Mülk Ağa'dan olan Sultan Bediül Mülk ve Saray Mülk Ağa'dır.[211]

Timur'un 1377'de doğan ve 1409'da Timurlu ülkesine hâkim olan oğlu Şahruh'un ise hareminde altı hanım bulunmaktadır. Bunlar; Mülket Ağa, Gevherşad Ağa, Tutu Hatun, Ak Sultan Hanım, Mihr Nigâr Hanım ve Lal Tekin Hanım'dır. Şahruh'un dokuz erkek ve altı kız olmak üzere toplamda 15 çocuğu vardır. Erkek çocukları Suyurgatmış (ö.1426) ve bebek iken vefat eden Cihanşah Mülket Ağa'dan, Uluğ Bey (ö.1449), Muhammed Cuki (ö.1444) ve Baysungur Mirza (ö.1434) Gevherşad Ağa'dan olmuştur. Ak Sultan Hanım'dan bebek iken vefat eden iki oğlu, Lal Tekin Hanım'dan ise bebek iken vefat eden bir oğlu ve annesi zikredilmeyen İbrahim Sultan (ö.1435) adlı bir oğlu olmuştur. Kız çocukları ise Gevherşad Ağa'dan olan Meryem Sultan (ö.1441), bebek iken ölen Saadet Sultan ve Kutluk Terken Ağa, Tutu Hatun'dan olan ve bebek iken vefat eden Tagay Terken Ağa ve Kutluk Terka Ağa, Ak Sultan Hanım'dan olan Payende Sultan Ağa'dır.[212]

Şahruh'un ölümüden sonra Timurlu ülkesine bir süre (1447-1449) hâkim olan Uluğ Bey'in hareminde 16 hanım bulunmaktadır. Bunlar; Aka Bike (Öge Bike-Öge Begim), Sultan Bediül Mülk, Ak Sultan Hanike, Hüsn Nigâr Hanike, Suhur Bi Hanike, Rukiye Hatun, Mihr Sultan, Devlet Baht Hatun, Devlet Sultan Hatun, Baht Hatun, Saadet Baht Hatun, Sultan Malik Hatun, Sultanım Hatun, ismi zikredilmeyen Cuci soyundan Ebu'l Hayır Han'ın bir kızı, Hatun Hanım ve ismi zikredilmeyen Akile Sultan'ın bir kızıdır. Uluğ Bey'in 12 erkek ve 10 kız olmak üzere toplamda 22 evladı vardır. Erkek çocukları, Sultanım Hatun'dan doğan Abdülsamed ve Abdülcabbar, ismi bilinmeyen Ebu'l Hayır Han'ın kızından olan ve bebek iken ölen Timur, annelerinin ismi zikredilmeyen Abdullah, Abdurrahman (ö.1432), Abdülaziz (ö.1449), Abdülmelik, Abdürrezzak, isimleri zikredilmeyen üç erkek çocuk ve Rukiye Hatun'dan olan Mirza Abdüllatif (ö.1450)'dir. Kızları çocukları ise annelerinin ismi kaynaklarda geçmeyen Rabia Sultan Begim, Aka Begim Tagay Şah, Hanzade Ağa, Tagay Terken, Hatun Hanım'dan doğan Sultan Bediül Mülk, Rukiye Hatun'dan olan Sultan Baht ve Ak Baş, Saadet Baht Hatun'dan olan Kutluk Terken Ağa ve Aka Bike (Öge Bike-Öge Begim)'den doğan Habibe Sultan (Hanzade Begim)'dır.[213]

---

[211] Woods, *The Timurid Dynasty,* 34.
[212] Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 185; Woods, *The Timurid Dynasty*, 43-47; Manz, "Gowhar-šād Āḡā", 11: 180.
[213] Woods, *The Timurid Dynasty,* 43-45; karş. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 143-147.

Sultan Ebu Said'in ise hareminde 36 hanımı vardır. Bunlar, Habibe Sultan Begim[214], Hanzade Begim, Rabia Sultan, Aka Begim, Kutluk Sultan Hanım, Melik Sultan Begim, Şah Sultan Begim, Şahzade Begim, Hanzade Begim, Saliha Sultan, Cemil Bike Ağa, Devlet Baht Ağa, Kenizek Bike Ağa, Ümid Ağa, Kutluk Bike Ağa, Rukiye Sultan Begim, Hurşid Bike Agaçe, Dilşad Agaçe, Bey Melik Ağaçe, Afak Ageçe, Şahım Ageçe, Hanife Sultan Ageçe, Devlet Sultan Ageçe, Bulgan Ağaçe, Makdum Ageçe, Saadet Baht Ageçe, Afak Ağaçe, Gevher Sultan Ağaçe, Gülşah Ağaçe, Şah Sultan Ağaçe, Sabur Sultan Ağeçe, Hatice Bike, Nusret Sultan Ağa, Bibi Sultan Ağaçe, Zeynep Bike Ağa ve Gülruh Sultan Ağaçe'dir. Sultan Ebu Said'in, 25 erkek ve 34 kız olmak üzere toplamda 59 evladı vardır. Erkek çocukları, Hanzade Begim'den doğan Sultan Muhammed, Aka Begim'den olan Sultan Ahmed (ö.1494) ve Sultan Mahmut (ö.1495), Şehzade Begim'den doğan Ebu Bekir (ö.1479), Hanzade Begim'den doğan Şah Muhammed, Devlet Baht Ağa'dan olan Muhammed Cihangir, Sultan Cihangir ve Sultan Halil, Kenizek Bike Ağa'dan olan Sultan İbrahim, Kutluk Bike Ağa'dan Ömer (ö.1478'den sonra), Rukiye Sultan Begim'den Şahruh (ö.1493) ve Baysungur, Dilşad Ağa'dan olan Sultan Sencer, Bey Melik Ağaçe'den olan Abdullah ve Sultan Murat (ö.1475'den sonra), Hanife Sultan Ağaçe'den olan Sultan Muhammed, Devlet Sultan Ağaçe'den olan İskender, Bulgan Ağaçe'den olan Şah Mansur, Gevher Sultan Ağaçe'den olan Miranşah, Gülşah Ağaçe'den olan Rüstem, Sabur Sultan Ağaçe'den olan Sultan Osman, Nusret Sultan Ağa'dan olan Sultan Veled (ö.1469'dan sonra) ve Bibi Sultan Ağaçe'den olan Muzaffer'dir. Ömer Şeyh (ö.1494) ve Uluğ Bey isimli erkek çocukların annelerinin ismi zikredilmemiştir. Kız çocukları ise Aka Begim Tagay Şah'dan olan Sultan Bediül Mülk, Gevherşad Begim ve Hanzade Begim, Melik Sultan Begim'den olan Hatice Sultan Bike, Saliha Sultan Ağa'dan olan Zübeyde Sultan Bike, Devlet Baht Ağa'dan olan Saadet Sultan ve Sahib Sultan Bike, Kenizek Bike Ağa'dan olan Sultan Baht ve Cihan Sultan Bike, Umid Ağa'dan olan Aman Sultan Bike, Rukiye Sultan Begim'den olan Urun Sultan Hanım, Hurşid Bike Agaçe'den olan Kutluk Terken Ağa, Dilşad Ağaçe'den olan Payende Sultan Begim, Rabia Sultan Bike ve Ayşe Sultan Bike, Bey Melik Ağaçe'den olan Sihr Banu Bike, Mihr Nuş Bike ve Sultan Bike, Afak Ağaçe'den olan Sultan Bike ve Bedr Cemal Bike, Şahım Ağaçe'den olan Tuman Ağa ve Şirin Bey Ağa, Bulgan Ağaçe'den olan Meryem Sultan, Makdum Ageçe'den olan Kutluk Sultan Bike, Saadet Baht Ağaçe'den olan Sultan Bike, Gevher Sultan Ağaçe'den

[214] Woods ve Alan, Habibe Sultan Begim'i Sultan Ebu Said'in hanımlarına dahil etmemişlerdir. Woods, *The Timurid Dynasty*, 35-36; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 145-149. Yüksel, Arbabzadah ve Pugachenkova Habibe Sultan Begim'i, Sultan Ebu Said'in hanımı olarak ifade etmişlerdir. Yüksel, "Timurlularda Kadın", 591; Arbabzadah,"Women and Religious Patronage", 68; Pugachenkova,"Ishrat-Khaneh", 177-178.

olan Bibi Han Bike ve Cihan Bike, Gülşah Ağaçe'den olan Devlet Sultan Bike, Şah Sultan Ağaçe'den olan Zeynep Bike, Zeynep Bike Ağa'dan olan Kutluk Sultan Bike, Gülruh Sultan Bike'den olan Ayşe Sultan Bike'dir. Ayrıca Hond Sultan Bike ve Hatice Sultan Bike adlı kız çocuklarının annelerinin adı zikredilmemiştir.[215]

Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın ise hareminde 12 hanım bulunmaktadır. Bunlar; Bike Sultan Begim, Sihr Banu Bike, Payende Sultan Begim, Afak Begim, Tulak Begim, Hatice Begim, Zeynep Sultan, Latife Sultan, Mingli Bi Ageçe, Baba Ağeçe, Bike Sultan ve Zübeyde Sultan'dır. Sultan Hüseyin Baykara'nın 21 erkek ve 18 kız evlat olmak üzere toplamda 39 çocuğu vardır. Erkek çocukları Bike Sultan Begim'den olan Bedîüzzaman Mirza (ö.1517) ve bebek iken ölen Efrasiyab, Payende Sultan Begim'den Haydar Muhammed (ö.1502), Hatice Begim'den olan Şah Garip Mirza (ö.1496), Muzaffer Hüseyin Mirza (ö.1507) ve bebek iken ölen Sultan Cihangir ve Cihangir Hüseyin, Latife Sultan Begim'den olan Muhsin Hasan (ö.1501) ve Muhammed Muhsin Kipik (ö.1507), Zeynep Sultan Bike'den olan ve bebek iken ölen Masum Ali, Mingli Bike Agaçe'den doğan Ebu Turab, Muhammed Hüseyin (ö.1503) ve Feridun Hüseyin (ö.1509) Mirzalar, Baba Ağaçe'den olan Muhammed Masum (ö.1501), Faruk Hüseyin (ö.1509), İbrahim Hüseyin (ö.1504), İbn Hüseyin (ö.1513), Muhammed Kasım (ö.1507) ve annelerinin ismi kaydedilmeyen Muhammed Sohrab, Muhammed Cihangir ve Muhammed Badi'dir. Kız çocukları ise Payende Sultan Begim'den olan Ak Begim (ö.1504'den sonra), Kiçik Begim, Bike Begim, Ağa Begim ve bebek iken ölen Uluğ Begim, Tulak Begim'den olan Zeynep Sultanım, Hatice Begim'den olan ve bebek iken ölen Hanım ve Salime Bike, Latife Sultan Begim'den olan ve bebek iken ölen Bediül Mülk Bibi, Mingli Bi Ageçe'den olan Meryem Sultan Bike ve Fatma Sultan Bike, Baba Ağaçe'den olan Sultan Nizhad, Münevver Sultan, Saadet Baht Bike ve bebek iken ölen Salime Sultan Begim, annesinin ismi zikredilmeyen Begim Sultan ve son olarak Bike Sultan'dan olan Ayşe Sultan'dır.[216] Böylece Timurlu hükümdarları içerisinde hareminde en fazla kadın bulunan devletin kurucusu Timur'dur. Timur'dan sonra ise Sultan Ebu Said gelmektedir. Ayrıca Sultan Ebu Said, Timurlu hükümdarları içerisinde en fazla çocuğa sahip olan hanedan üyesidir.

4.2. Evlenme

Genel bir ifadeyle aile bir toplumu oluşturan ve hemen hemen her dönemde önemini koruyan en küçük yapı taşlarından biridir. Timurlu hükümdarları ve mirzaları da evlenip

[215] Woods, *The Timurid Dynasty*, 35-42; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 145-149.
[216] *HBS*, 3: 510-511; Woods, *The Timurid Dynasty*, 25-27.

aile kurmayı önemsemişlerdir. Timurlularda evlilik sürecine bakıldığında hem Türk-Moğol örf ve adetlerinin uygulandığı hem de İslâmi kurallara göre gerçekleştiği görülmektedir. Timurlularda hanedan evlilikleri genel olarak siyasi ittifak kurmak veya meşruiyet kazanmak adına yapıldığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca levirat evliliği de Timurlularda sıklıkla görülmüştür.

Timurlu hanedanında evlilik çoğunlukla hanedan içerisinde gerçekleşmiştir. Ayrıca ittifak kurmak ve iktidarın meşruiyetini sağlamak adına da evliliklerin yapıldığı görülmektedir. Timurlularda evlilikler genellikle isteme yolu ile gerçekleşmiştir. Mesela, Timur, Fars hâkimi Şah Şüca'ya elçi yollayarak aralarındaki muhabbetin kuvvetlenmesi ve devamı için kızını kendi torunlarından Pir Muhammed'e istemiş ve bunun için adamlarını göndermiştir. Aynı şekilde Timur 1397'de Moğol Hanı Hızır Hace'nin kızı Tükel Hanım'ı istemek üzerine Gevherşad Ağa'nın babası Gıyaseddin Tarhan'ı beraberinde muhtelif hediyeler ile Hızır Hace'ye yollamış ve aynı yıl evlilik gerçekleşmiştir.[217] Şahruh zamanında da bu durumun devam ettiği görülmektedir. Şahruh 1419 yılında oğlu Muhammed Cuki'ye Cengiz soyundan gelen Şem-i Cihan'ın kızı Mihr Nigâr Ağa'yı istemiş ve başkent Herat'a ulaşan gelin Gevherşad Ağa tarafından karşılanmıştır. Bununla beraber Şahruh'un torunlarından Ebu'l Kasım Babür'ün evli bir kadına âşık olduğu, aracılar vasıtasıyla kadının kocasına mal teklif edip boşanması sağladığı da görülmektedir.[218] Ayrıca Timurlularda İslâmi bir uygulama olup, kocanın karsına ödemek zorunda olduğu para veya mal olan mehirin var olduğu bilinmektedir. İkinci bölümde bahsedildiği üzere Pir Muhammed, Halil Sultan ile anlaşmış ve 1403'te vefat eden abisi Muhammed Sultan'n hanımı Hanike'ye 100 Tuman para yollayarak kendi nikâhını almayı istemiştir.[219] Böylece Türk-İslâm kültüründe var olan mehir uygulaması ve kız isteme merasimi muhtelif hediyeler eşliğinde Timurlularda da uygulanmıştır.

Timurlularda gelin ile çeyiz göndermenin veya çeyiz olarak muhtelif eşyaların verildiği kaynaklarda yer almıştır. Mesela, Timur'un oğlu Cihangir ile Hanzade'nin 1374'te olan evliliğinde Hanzade'nin babası Ak Sufi, kızını altın ve gümüşten olan kıymetli eşyaların bulunduğu çeyiz ile gönderdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Ayrıca Timur'un 1404'te torunları evlendirdiği düğünde Şahruh'un oğlu Uluğ Bey ve Muhammed Sultan'ın kızı Aka Bike (Öge Bike-Öge Begim)'de evlendirilmiş ve Aka Bike'ye çeyiz

[217] İsenbike Togan, "Turkic Dynasties: 9th to 15th Century", *EIC*, ed. Suad Joseph (Leiden-Boston: Brill, 2003), 1: 25; *NŞZ*, 107; *AYZ*, 136-273; Aka, *Timur ve Devleti*, 16; Woods, *The Timurid Dynasty*, 18-30.
[218] Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 235; Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", 67.
[219] *HBS*, 3: 308; *TH*, 44; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 65.

olarak birçok hizmetkâr, at, katır ve deve verilmiştir.[220] Timurlular döneminde çeyizin miktarı ve içinde neleri barındıracağı konusu görüldüğü üzere zenginliğe ve aileye göre farklılıklar göstermektedir. Beyânî'nin, hanımlara çeyiz olarak hizmetkâr ve uşak verilmesinin Moğol geleneklerinden biri olduğu ifadeleri[221] Timurlularda Moğol adetleri ile İslâmi geleneklerin birbirleri ile çatışmadan uyum içerisinde uygulandığını göstermektedir.

4.3. Düğün

Evlilik sürecinin bir parçası olan düğünler Timurlularda büyük toylar[222] ve ziyafetler verilerek gerçekleştirilmiş ve toplumun hemen hemen hepsi düğün ve öncesindeki süreçte meydana gelen kutlamalarda pay sahibi olmuşlardır. Örneğin Timur'un oğlu Cihangir ile Cengiz Han soyundan olan eşi Hanzade'nin 1374 yılında düğünden önce yüksek mevkili devlet adamları, ulema, kadılar ve hanedan kadınları Hanzade'yi karşılamak üzere yola çıkmışlardır. Semerkant şehri baştan aşağıya süslenmiş düğününün gerçekleşeceği alanda çadırlar kurularak içleri değerli taşlar ve mücevherler ile donatılmıştır. Daha sonra şeriat kurallarına göre nikâh yapılarak çok miktarda saçılar saçılmıştır. Son olarak düğün yapılmış ve bu süreçte gösterişli ziyafetler verilmiştir. Ziyafetlerde çalgılı müzikler söylenmiş ve içkiler içilmiştir. Timur'un 1375'te Duğlat emirlerin olan Şemseddin Duğlat'ın kızı Dilşad Ağa ile düğününde de gösterişli toylar verilmiş ve "nereye bakarsan elinde şarap kadehi ile gezenlerin ve nereye kulağını verirsen güzel sesiyle şarkı söyleyenlerin" bulunduğu bir ziyafet gerçekleştirilmiştir.[223] Böylece Timur devrinde düğünlerin sadece hanedana mensup kişilerin katıldığı kapalı bir törenden ziyade toplumun her kesiminin katılımıyla gerçekleştirilen bir sosyal olay olduğu görülmektedir.

Timur döneminde her ne kadar sazlı sözlü ve içkili eğlenceler eşliğinde düğünler yapılsa da İslâmi kurallarında uygulandığı bilinmektedir. Mesela, Timur 1397 yılında Emir Musa Taycut'un kızı Tuman Ağa'yı şeriata uygun olarak nikâhına almıştır. Aynı durum Timur ile Moğol Hanı Hızır Hace'nin kızı Tükel Hanım'ın 1397'deki düğünlerinde göze çarpmaktadır. Timur, Tükel Hanım'ı karşılaması için hanedan kadınlarını ve ileri gelen emirlerini görevlendirmiştir. Şeri nikâh kıyılırken de tüm ileri gelenler ve ulema huzurda bulunmuştur. Nikâhtan sora ise Timur, Tükel Hanım olmak üzere orada bulunanlara

[220] *NŞZ*, 81-82; *TH*, 13; Woods, *The Timurid Dynasty*, 29-30.
[221] Beyânî, *Moğol Dönemi*, 37.
[222] Timurlularda toylar hükümdar ve ailesinin büyük önem verdiği sosyal bir olaydır. Bu dönemde düğün, sünnet ve doğum gibi durumlarda toylar verilmiştir. Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", 69.
[223] *NŞZ*, 82; *AYZ*, 108-111; *HBS*, 3: 242; *DTR*, 43.

hediyeler dağıtmış ve saçılar saçılmıştır. Bu düğün Semerkant yakınlarındaki Kanıgil/Kangül çayırlığında yapılmış ve düğün alanı baştan aşağıya süslenmiştir. İpekten kurulan çadırların içi altın ve gümüş gibi kıymetli eşyalar ile donatılmıştır. Düğünde Timur'un haremindeki hanedan kadınları ve onların hizmetinde bulunan hizmetçiler de yer almış ve asayişi sağlamak adına askeri birlikler tahsis edilmiştir.[224] Benzer olay Timur'un 1404'te başta hanedan üyeleri ile bütün şehir halkının katılımıyla gerçekleştirdiği torunlarının düğünün de görülmektedir. Timur, burada Şahruh'un oğullarından Uluğ Bey ve İbrahim Sultan'ı (ö.1451), Miranşah'ın oğlu İcil (ö.1415) ve Ömer Şeyh'in çocukları Ahmed (ö.1425), Seydi Ahmet ve Baykara'yı (ö.1423) ziyafetler ve Türk-Moğol geleneğince toylar düzenleyerek evlendirmiştir. Bu süreçte kımız ve şaraplar içilmiş, koyun ve at etleri yenilmiştir. Toyun düzenlenmesinde hiçbir masraftan kaçınılmamış kadehlerin ve sürahilerin değerli taşlar ile süslendiği, içkilerin altın sürahilerde sunulduğu belirtilmiştir. Düğün devam ederken kıymetli eşyalardan saçılar saçılmış ve Timur'un Hindistan'dan getirttiği fillerde süslenerek alanda sergilenmiştir. Tacü's-Selmânî'nin "Orası cennete benzedi. İnsan ne isterse göz neden hoşlanırsa vardı. Ortalık cennet gibi olup insanın kalbinden ne geçerse o gelirdi. Altın ve gümüş çanaklarda yenilip içildi. O günlerde orada içki içmek o dereceye varmıştı ki, eğlenmek ve kırmızı şarap içmek hususunda kimse başka birinin soru sormasından korkmuyordu. Kulağa çalgı sesinden başka ses gelmiyordu. Armağan olarak dağıtılmak üzere dağlar gibi kumaşlar yığılmıştı" ifadeleri yapılan düğünün zenginliğini ve ihtişamını anlamak açısından önemlidir. İfade edildiği üzere tüm bu süreç Türk-Moğol geleneğine göre idare edilmiştir. Ancak bu hanedan üyelerinin nikâh hutbesini Timur'un Anadolu'dan getirttiği zamanın meşhur âlimi Şemseddin Muhammed el-Cezerî (ö.1429) Hanefî geleneklerine göre okumuş nikâh akdi de dönemin Semerkant baş kadısı Mevlâna Selehaddin tarafından Hanefî usulüne göre yapılmıştır. Timur'un mensup olduğu Hanefî mezhebi devletin resmi görüşü haline geldiği için Timur'un halefleri zamanında da düğünlerde hutbenin ve nikâh akdinin Hanefi mezhebine göre yapıldığı bilinmektedir.[225] Benzer durum Sultan Hüseyin Baykara'nın 1457'deki Mirza Sencer (Ahmed b. Ömer Şeyh)'in kızı Bike Sultan ile evliliğinde ve oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza'nın Sultan Hüseyin Baykara'nın kız kardeşi Bediül Cemal Begim'ün kızı Hanzade Begim'ün 1487 yılındaki nişanında görülmektedir. Sultan Hüseyin Baykara ile eşi Bike Sultan'ın nikâhında dönemin din adamları ve âlimler hazır bulunmuş

[224] *NŞZ*, 205-206; *AYZ*, 122, 273-275; *HBS*, 3: 244.
[225] *AYZ*, 437-438; *CS*, 155; *TH*, 13-14; *TK*, 45-46; *AMT*, 349-355; *HBS*, 3: 292-293; Aka, *Timur ve Devleti*, 43-172; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 23-24; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 51-52.

ve şeriata göre nikâh kıyılmıştır. Ardından kutlamalara geçilmiş ve kutlamalar birkaç gün sürmüş burada kadın şarkıcılar ve dansçılar sahne alarak içki içilmiştir. Muzaffer Hüseyin Mirza ile Bediül Cemal Begim'ün nişan törenini ise dönemin Şeyhülislâmı Mevlâna Seyfeddin Ahmet gerçekleştirmiştir. Ardından hediyeler dağıtılarak paralar saçılmış ve toylar düzenlenerek düğün yapılmıştır. Sultan Hüseyin Baykara bir diğer oğlu Muhammed Masum'u, Sultan Ebu Said'in oğlu Uluğ Beg'in kızı Bike Begim ile 1490'da evlendirmiştir. Düğünde hiçbir masraftan kaçınılmamış, şarkıcılar ve dansçılar hazır bulunmuştur. Dönemin ulemasının da bu düğüne katıldığı hutbeyi ve nikâh akdini Hanefî mezhebine göre gerçekleştirdiği bilinmektedir.[226] Böylelikle Timur ve halefleri döneminde yapılan düğünlerde Türk-Moğol gelenekleri ile İslâmi kuralların aynı anda uygulandığı görülmektedir. Düğünlerin gerçekleşmesinde hiçbir masraftan kaçınılmaması ve olabildiğince lüks içinde yapılması Timurlular döneminde devletin zenginliği ve ihtişamını yansıtan bir durumdur.

Hanedan kadınlarının düğün sürecinde de etkin bir rol oynadığı bilinmektedir. Mesela, Timur'un torunu Pir Muhammed (Cihangir'in oğlu), Fars hâkimi Şah Suca'nın kızının 1384'teki düğünü sırasında Saray Mülk Hanım, Tuman Ağa ve diğer hanedan kadınları gelini karşılamaya çıkmış saçılar saçmışlardır. Miranşah'ın oğlu Ebubekir ile Hacı Seyfeddin'in kızı Şah Melik Ağa 1389'da nişanlanmış ve Miranşah'ın karısı Hanzade saçılar saçmıştır. Benzer durum Şahruh döneminde de görülmektedir. Moğol Han'ı Şem-i Cihan'ın kızı Mihr Nigâr Ağa ile Şahruh'un oğlu Mirza Cuki'nin 1419'daki düğünlerde Herat'a ulaşan gelini Gevherşad Ağa karşılamış ve toylar vermiştir. Gevherşad Ağa, 1437-1438'de Sultan Mes'ud ile Şahruh'un bir diğer oğlu olan Baysungur'un kızı Ayşe Sultan'ın evlilik işlerini ayarlamış ve büyük toylar vererek birçok kıymetli eşyalar saçılmıştır.[227] Bu durum Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara dönemine denk devam etmiştir. Örneğin Sultan Hüseyin Baykara'nın kızı Begim Sultan ile Ömer Şeyh'in torunlarından Sultan Mes'ud'un 1498'deki Herat'taki düğününde Hatice Begim başta olmak üzere haremdeki tüm kadınlar hazır bulunmuştur.[228] Böylece sosyal hayatın bir parçası olan düğünlerde Timurlu hanedan kadınlarının düğün sürecinin başından sonuna kadar aktif bir şekilde yer aldıkları görülmektedir.

---

[226] *HBS*, 3: 443-446; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 75; Woods, *The Timurid Dynasty*, 25-27.
[227] *AYZ*, 146-181; *HBS*, 3: 248; *TK*, 115; Woods, *The Timurid Dynasty*, 30-34-43; Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa", 236; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 235; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 227; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 123.
[228] *HBS*, 3: 470; Woods, *The Timurid Dynasty*, 27.

Burada izah edilmesi gereken bir diğer husus ise düğünlerde misafirlere sunulan ikramlar meselesidir. Nişan, nikâh ve düğünlerde orada hazır bulunanlara bolca değerli hediyeler dağıtılmıştır. Timur döneminde değinildiği üzere misafirlere daha çok gümüş ve altın tabaklarda at ve koyun etleri ikram edilmiştir. İçecek olarak ise kımız ve şarapların verildiği görülmektedir. Timurlu hükümdarlarının ve mirzaların düğünlerinde genellikle şarap ve kımız içildiği kaynaklara yansımıştır. Ancak bu nokta da birkaç istisna mevcuttur. Bunlar Timurlu hükümdarları arasında samimi bir Müslüman olarak bilinen Şahruh, Uluğ Bey'in oğlu Mirza Abdüllatif ve Sultan Ebu Said'dir. Bu hükümdarların kımız ve şarap gibi alkollü içecek içtiği veya İslâmî görüşe ters olan eğlenceler düzenlediği konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.[229] Böylece Timurlularda düğün sürecinde belirli kutlamaların olduğu ancak bu faaliyetlerin dönem dönem farklılık gösterdiği söylenebilir.

4.4. Boşanma

Timurlularda boşanma durumu yaygın olmamakla birlikte kaynaklara yansıyan birkaç boşanma olayı da görülmektedir. Sultan Ebu Said'in oğullarından olan Sultan Ahmed'in (ö.1494) Kutuk Begim'den doğan kızı Ayşe Sultan Begim, Zahirüddin Muhammed Babür ile 1499'da evlenmiştir. Çiftin bir kızları olmuş ve bebek iken ölmüştür. Bundan sonra Zahirüddin Muhammed Babür, Ayşe Sultan Begim'den ayrılmıştır.[230] Benzer bir olay Sultan Hüseyin Baykara döneminde de görülmektedir. Sultan Hüseyin Baykara ilk evliliği olan Timur'un oğlu Ömer Şeyh'in torunlarından Sencer Mirza'nın kızı Bike Sultan'dan boşanmıştır. Zahirüddin Muhammed Babür'ün, "Bike Sultan ters tabiatlı idi ve Sultan Hüseyin Baykara'ya çok eziyet ederdi" ifadeleri ve Gülbeden Begim'in "Bu begim son derece hırçındı ve Sultan Hüseyin Baykara'nın canını yakardı" sözleri boşanmanın niçin gerçekleştiğini açıklamaktadır. Sultan Hüseyin Baykara'nın benzer sebeplerden ötürü Sultan Ebu Said'in kızlarından olan Şehrbanu Begim'den ayrıldığı da görülmektedir.[231] Böylelikle Timurlularda boşanma durumunun siyasi ve ekonomik kaygılar güdülmeden sadece aile içi anlaşmazlıklardan ötürü gerçekleştiği söylenilebilir.

4.5. Evlilik Türleri

Türk-İslâm tarihinde birçok devlette olduğu gibi Timurlularda da evlilik büyük bir öneme sahip olmuştur. Timurlularda evlilik yoğun olarak iki gerekçe ile gerçekleşmekle

[229] Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 35-76.
[230] *ZMH*, 1: 29-30; Woods, *The Timurid Dynasty*, 37-39
[231] *ZMH*, 2: 262-263; *GH*, 239; Woods, *The Timurid Dynasty*, 25-26; Subtenly, *Timurids in Transition*, 52-61.

beraber Levirat evliliği de sıkça görülmüştür. Bunlardan ilki siyasi ittifak kurmak amacıyla yapılan evliliklerdir. Bir diğeri ise hükmetme meşruiyetini sağlama adına Cengiz Han soyundan gelen hanımlar ve Timur'dan sonra yaşanan iktidar mücadelelerinde Cengiz soyuna mensup olmayan Timurlu hanedan kadınları ile yapılan evliliklerdir.

4.5.1. Siyasi Araç Olarak Yapılan Evlilikler

Hanedan kurucusu olarak Timur'un gerek iktidar öncesi döneminde gerekse iktidara geldikten sonra siyasi evliliklere fazlasıyla önem verdiği görülmektedir. Timur'un, Emir Hüseyin kız kardeşi Olcay Terken Ağa ile evliliğin ona bozkır aristokrasisinde önemli bir prestij kazandırdığı ikinci bölümde ifade edilmiştir. Timur'un ve hanedan üyelerinin Çağatay Hanlığı içerisindeki Barlas, Bisuud, Sulduz, Yesuri, Taycut, Apardi, Hatlani, Kıpçak, Celayir ve Duğlat gibi boylardan (aşiret)[232] evlendiği kaynaklara yansımıştır. Bu bağlamda Timur, 1370 yılında Sulduz boyundan Ulus Ağa'yı, Yesuri boyundan ise İslâm Ağa'yı nikâhına almıştır. Ayrıca 1375'te Şemseddin Duğlat'ın kızı Dilşad Ağa ve 1378'de Musa Taycut'un kızı Tuman Ağa ile evlenmiştir. Timur'un, hanedanın hanım üyelerine de bu tarz evlilik yaptırdığı bilinmektedir. Onun kız kardeşi Şirin Beğ Ağa, Müeyyed Arlat ile evlenmiş, ablası Kutluk Terken Ağa'da Sultan Duğlat daha sonra eşinin ölümünden sonra da Emir Davut Duğlat ile evlenmiştir. Ayrıca Timur'un hanımı Turmuş Ağa'dan olan kızı Aka Bike, ilk olarak Ali Yesuri ile nişanlamıştır. Ali Yesuri Timur'a karşı geldiği için idam edildikten sonra Aka Bike, Muhammed Taycut ile evlenmiştir. Timur'un Olcay Terken Ağa'dan olan ve İbn Arabşah tarafından "kendini erkek gibi gören ve erkekleri sevmeyen" şeklinde ifade edilen kızı Sultan Baht Ağa'da, 1388'de Muhammed Mirke Apardi ile evlenmiş eşinin ölümünden sonra ise 1389 yılında Şemseddin Duğlat ile evlenmiştir.[233] Timur ve ailesi Çağatay Hanlığın'da ileri gelen boylar ile evlilik münasebeti kurarak söz konusu gruplardan siyasi ve askeri anlamda destek bulmuşlardır.

Timur'un oğul ve torunları için de siyasi evlilikler düzenlediği bilinmektedir. Bu bağlamda Timur'un oğullarından Ömer Şeyh'in hareminde Apardi boyundan Bey Melik Ağa, Arlat boyundan Sevinç Kutluk Ağa ve Celayir boyundan Baht Sultan Ağa adlı hanımların olduğu, diğer oğlu Cihangir'in hareminde Apardi boyundan Rukiye Hanike ve Yesuri boyundan Baht Melik Ağa adlı hanımların varlığı bilinmektedir. Aynı şekilde bir diğer oğlu Miranşah'ın hareminde Barlas boyundan gelen Devletgeldi Payende Sultan adlı

[232] Detaylı bilgi için bk. Manz, *Timurlenk*, 273-298.
[233] *AMT*, 443; Woods, *The Timurid Dynasty*, 17-18; Aka, *Timur ve Devleti*, 7; Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair", 81-82.

hanımın bulunduğu ve son olarak Şahruh'un hareminde Bisuud boyundan Mihr Nigâr Hanım'ın var olduğu görülmektedir. Ayrıca Timur'un önemli beylerden olan Gıyaseddin Tarhan'ın kızlarından Nigar Ağa'nın ve Saadet Sultan'ın 1392'de Timur'un oğlu Ömer Şeyh'den olan torunlarından Pir Muhammed ve Rüstem ile evliliği, yine Timur'un önde gelen beylerinden olan Hacı Seyfeddin'in kızlarından Şah Mülk Ağa'nın Timur'un oğlu Miranşah'dan torunu Ebubekir (ö.1409) ile evlenmesi, Emir Davut Duğlat'ın torunlarından Yusuf'un, Timur'un kız torunlarından Ayşe Bike ile evlenmesi Timur'un siyasi destek bulmak ve iktidarını kuvvetlendirmek adına yaptırdığı evliliklerinden sadece bir kaçıdır. Timur söz konusu evlilikler ile Çağatay Hanlığın'daki muhtelif boylar ile akrabalık kurmuş ve iktidara geldikten sonra ordu başta olmak üzere önemli mevkilere kendisine akrabalık bağlarıyla bağlı olan kimseleri getirerek tamimiyle kendisine bağlı güçlü bir seçkinler grubu oluşturmuştur.[234] Böylelikle Timur'un oluşturduğu yeni elitler grubunun Timur ile Avrasya bozkırlarından Delhi'ye Anadolu'dan Çin'e kadar uzanan seferlerinde bulunmuş olması Timur'un siyasi evlilikler sayesinde elde ettiği başarısının bir göstergesidir.

Ayrıca Timur ele geçirdiği yerlerdeki hanedanlıklar ile de siyasi evlilikler kurma yoluna gitmiştir. Mesela Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Yıldırım Beyazıt'ın (ö.1403) kızlarından birini ve Mardin hâkimi Artuklu Sultanı Melik İsa'nın kızlarından birisini Miranşah'ın oğlu Mirza Ebubekir ile nişanlamıştır.[235] Timur'un sadece Çağatay Hanlığı'nın içerisindeki güçler ile evlilik yoluyla ittifaklar kurmadığı, faaliyet gösterdiği coğrafyalardaki yerel aileler ile de akrabalık bağı kurarak ittifaklar tesis ettiği görülmektedir.

Timur'un ardılları tarafından da siyasi evliliklere büyük önem verilmiştir. Şahruh yerel bağları güçlendirmek için 1421'de Ebubekir b. Miranşah'ın kızını, Şeyh İbrahim'in oğlu Şirvan Valisi Halilullah ile evlendirmiştir. Ayrıca Şahruh'un Gevherşad Ağa'dan olan oğlu Uluğ Bey'in hareminde Arlat boyundan Rukiye Hatun, Celayir boyundan Mihr Sultan Ağa, Barlas boyundan Devlet Baht Hatun ve Sulduz boyundan Devlet Sultan Hatun adlı hanımlar bulunmaktadır. Yine Şahruh döneminde etkili isimlerden olan Yadigarşah Arlat, Timur'un oğlu Ömer Şeyh'in kızı Zübeyde Sultan ile evlenmiştir. Aynı şekilde Şahruh'un torunlarından olan ve Gevherşad Ağa'nın saltanat için desteklediği Mirza Alaüddevle'de, 1434'de Arlat boyundan Zeynep Ağa ile evlenmiş ve Şahruh'un 1447'deki ölümünden sonra Mirza Alaüddevle, Arlat boyunun desteğini alarak ikinci bölümde ifade edildiği

[234] Woods, *The Timurid Dynasty*, 20-29-33-43; Manz, *Timurlenk*, 141-142-275; Syed Jamaluddin, "Status of Women of the Ruling Timurid Family", *Proceedings of the Indian History Congress* 45 (1984): 791; Jamaluddin, "The Political Significance", 916-917; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 19.
[235] *NŞZ*, 317; *AYZ*, 397-413.

üzere iktidar mücadelesine girişmiştir.[236] Görüldüğü üzere Şahruh'un ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıkta Timurlu hanedanına evlilik ile bağlı olan boyların etkinliği arttırdığını ve hükümdarlık mücadelesinde taraf olduğunu söylemek mümkündür.

Sultan Ebu Said (1451-1469) döneminde de benzer durumlar görülmektedir. Sultan Ebu Said, Argun boyunun desteğini alarak saltanat mücadelesine başlamıştır. Onun döneminde Argun boyundan olan kimseler devlet yönetiminde büyük etkiye sahip olmuşlardır. Ayrıca Sultan Ebu Said'in harеminde Buga Tarhan'ın kızı Melik Sultan Begim, Şah Muhammed Bedahşi'nin kızı Şehzade Begim, Emir Muhammed Hudaydad'ın kızı Kutluk Bike Ağa ve Şah Veli Sulduz'un kızı Zeynep Ağa gibi dönemin öne çıkan boylarından ve ailelerden gelen hanımlar bulunmak ile beraber çeşitli akrabalık bağları kurarak iktidarını sağlamlaştırmaya çalıştığı da görülmektedir. Ayrıca Sultan Ebu Said, oğullarından Sultan Ahmed'e, Argun boyundan Habibe Sultan'ı ve Barlas boyundan Latif Begim'i almıştır. Bir diğer oğlu Sultan Mahmud'a (ö.1495) Tirmizli Hanzade Begim'ü ve dönemin öne çıkan beylerinden Ali Bey'in kızı Paşa Begim'i almıştır.[237] Verilen bilgiler ışığında Sultan Ebu Said döneminde Timurlularda merkezi otoritenin zayıflamasından ve iç karışıklıklardan ötürü hanedana evlilik yoluyla ile bağlanan grupların devlet idaresinde etkilerini fazlasıyla arttırdıkları söylenebilir.

Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara (1470-1506) döneminde de siyasi evlilikler sıklıkla görülmektedir. Sultan Hüseyin Baykara iktidar mücadelesinde kendisine destek veren ve daha sonraları Emir rütbesine yükselterek devlet idaresinde yer verdiği Emir Hüseyin Cakars'ın kızları Afak Begim ve Zeynep Sultan ile evlenmiştir. Yine dönemin önde gelen emirlerinden Emir Sultan Hüseyin'in kızı Latife Sultan'ı, Hoca Muhammed Ata'nın kızı Baba Ağaçe'yi ve Azak beylerinden Hüseyin Sufi'nin kızı Tulak Begim'i nikâhına almıştır. Ayrıca Sultan Hüseyin Baykara kızlarından Ak Begim'i (ö. 1504'den önce) Muhammed Kasım Arlat ile ve Kicik Begim'i Seyyid Ata ailesinden ve aynı zamanda veziri olan Molla Hoca ile evlendirmesi bu dönemde yapılan siyasi evliliklere örnek olarak gösterilebilir.[238] Böylelikle hanedanın kurucusu Timur döneminden itibaren siyasi ve askeri destek sağlamak, yerel ve bölgesel bağları güçlendirmek adına dönemin öne çıkan aileleri ve boyları ile siyasi evliliklerin sıklıkla yapıldığı ve söz konusu durumun Timur'un ardılları tarafından da devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

---

[236] *HBS*, 3: 316; Woods, *The Timurid Dynasty*, 43-44-46; Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", 66-67; Manz, *Timurlenk*, 277; Manz, *Timurlu İran'ında*, 43.

[237] *HBS*, 3: 403; Woods, *The Timurid Dynasty*, 35-37; Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Argun: Bir Türkmen Boyu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 37 (2002): 8-15; Alan, *Sultan Ebu Said Devri*, 145-149; Roemer, "The Successors of Tîmûr", 6: 117.

[238] *HBS*, 3: 510-511; *GH*, 280; Woods, *The Timurid Dynasty*, 25-27; Subtenly, *Timurids in Transition*, 174.

4.5.2. Meşruiyet Aracı Olarak Evlilik

Timur'un hâkimiyet kuruduğu coğrafyada Cengiz Han soyundan gelen kimselerin hükmetme meşruiyetine sahip olduğu ve bu sebeple Timur'un Cengiz Han soyuna mensup olan Saray Mülk Hanım ve Tükel Hanım ile evlenerek Çağatay Hanlığın'da hâkimiyetini sağlamlaştırdığı bilinmektedir. Aynı şekilde Timur'un çocukları ile torunlarını da Cengiz Han soyundan gelen hanımlar aldığı ikinci bölümde ifade edilmiştir. Timur'un halefleri zamanında da bu tarz evlilikler sıklıkla görülmüştür. Örneğin Şahruh, Cengiz Han'ın oğlu Ögedey ailesine mensup Sultan Muhammed Han'ın kızı Ak Sultan Hanike'yi, Çağatay Han ailesine mensup Şem'i Cihan'ın kızı Hüsnü Nigâr Hanike'yi ve Cengiz Han'ın bir diğer oğlu Cuci Han soyundan gelen Derviş Han'ın kızı Şükür Bike Hanike'yi, Özbek Han soyundan gelen Baht Bike Hatun'u ve Cuci Han soyundan gelen bir kızı almak üzere toplamda beş hanımı oğlu Uluğ Bey'e eş olarak almıştır. Bu durumdan dolayı Uluğ Bey, "Küregen (Gürgân)" unvanını taşımış ve adı kaynaklarda bu şekilde geçmiştir. Ayrıca Şahruh, Şem'-i Cihan'ın bir diğer kızı Mihr Nigâr Hanım'ı da bir diğer oğlu Muhammed Cuki ile evlendirmiştir.[239] Böylece Şahruh'un da tıpkı babası Timur gibi Cengiz soylu gelinlere önem verdiği görülmektedir.

Sultan Ebu Said'in de Cuci Han soyundan gelen Ebu'l Hayır Han'ın kızı Hanzâde Begim'ü kendi haremine alarak kaynaklarda "Küregen (Gürgân)" unvanı ile anıldığı görülmektedir. Ayrıca Sultan Ebu Said, Çağatay Han soyundan gelen Yunus Han'ın kızı Mihr Nigâr Hanım'ı oğlu Sultan Ahmed'in haremine, Yunus Han'ın diğer kızı Sultan Nigâr Hanım'ı oğlu Sultan Mahmud'un ve son olarak Yunus Han'ın bir diğer kızı Kutluk Nigâr Hanım'ı[240] ise oğlu Ömer Şeyh'in (ö.1494) haremine almıştır. Ömer Şeyh'in de Küregen (Gürgân)" unvanı kullandığı kaynaklarda zikredilmişti.[241] Böylece Sultan Ebu Said döneminde de Cengiz Han soylu hanımlar ile meşruiyet aracı olarak evliliklerin devam ettiği görülmektedir.

Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara döneminde diğer Timurlu hükümdarlarına nazaran Cengiz Han soylu hanımlar ile sadece bir kere evlilik yapılmıştır.

---

[239] *HBS*, 3: 322; Togan, "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", 523; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 111; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 235; Woods, *The Timurid Dynasty*, 43-45; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 241-242; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 123; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 233; Thackston, *A Century of Princes*, 27.

[240] Kutluk Nigâr Hanım, Hindistan Türk İmparatorluğu'nun kurucusu olan Zahirüddin Muhammed Babür'ün annesidir. Kutluk Nigâr Hanım, 1505'te kendi ölümüne kadar oğlunun yanından ayrılmamış ve oğlunun Özbeklere karşı olan iktidar mücadelesinde yanında olmuştur. *DTR*, 96-117; *ZMH*, 1: 13; Woods, *The Timurid Dynasty*, 38; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 158.

[241] *HBS*, 3: 403-405-464-465; *ZMH*, 1: 9-16; *GH*, 294-395; *DTR*, 94-96; *AT*, 418; Woods, *The Timurid Dynasty*, 35-38; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 157-158; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 121.

Sultan Hüseyin Baykara, Özbek Han soyundan gelen Mingli Bi Ageçe'yi haremine almış oğullarına bu tarz evlilik yaptırmaya gerek duymamıştır.[242] Mingli Bi Ageçe dışında herhangi bir Cengiz soylu hanım ile evlilik görülmemektedir. Dolayısıyla Sultan Hüseyin Baykara döneminde Cengiz Han soyuna mensup hanımların önemi tam olarak ortadan kalkmasa da azalmıştır.

Cengiz Han'ın ailesinden olan kadınlar ile evlilik Timur döneminden Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara dönemine kadar devam etmiştir. Ayrıca Cengiz soylu hanımların çocuklarına da anne tarafından akraba olan kimselerin isimleri verilmiştir ki böylece anneden gelen soyun önemi vurgulanmıştır. Mesela, Şahruh'un Çağatay soyundan gelen hanımı Mülket Ağa'dan 1399'da olan oğluna Suyurgatmış ismi verilmiştir ki bu isim Timur'un 1370'te Çağatay Hanlığı'nın Mâverâünnehir kolunu ele geçirdiğinde tahta Cengiz soyundan gelen kukla Han olarak atadığı ve onun adına ülkeyi yönettiği Suyurgatmış Han ile aynıdır. Bir diğer örnek Uluğ Bey'in, Muhammed Sultan'ın Cengiz soylu kızı Aka Bike ile evliliğinden olan kızına Hanzade ismi verilmesidir. Şahruh'un Gevherşad Ağa'dan olan oğlu Muhammed Cuki'nin, Cengiz soylu hanımı Mihir Nigâr Ağa'dan olan oğluna da Suyurgatmış adı verilmiştir.[243] Cengiz soylu hanımların Timurlu ailesinde büyük bir önem gördüğü ve hanedanın yönetim meşruiyetinin kaynağı olduğu görülmektedir. Ancak bu durumun Sultan Hüseyin Baykara zamanında etkisini yitirdiği de bilinmektedir.

Cengiz Han soyuna mensup Moğol Hanlarının Timurlu hanedan kadınları ile evlilikler yaptıkları da konu açısından önemli olup burada kısaca bahsedilmesi uygun görülmüştür. Bu bağlamda Özbek hükümdarı Ebu'l Hayr Han, 1451'de Sultan Ebu Said ile birlikte Semerkant'ı ele geçirdiğinde Uluğ Beg'in kızı Rabia Sultan Begim'i nikâhına almıştır. Sultan Ebu Said'in oğullarından Sultan Ahmed'in kızı Rabia Sultan Begim ilk olarak Çağatay ailesinden Sultan Mahmud Han ile evlenmiş onun ölümünden sonra ise Özbeklerden Canı Bek Han ile evlenmiştir. Sultan Ahmed'in bir diğer kızı Sultanım Begim, ilk olarak amcası Sultan Mahmud'un oğullarından Sultan Ali evlenmiş onun ölümünden sonra da Cuci ailesinden Timur Sultan ve daha sonra Mehdi Sultan ile evlenmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın kız kardeşi Bediül Cemal Begim, Cuci ailesinden Pir Budak Sultan ve onun ölümünden sonra Ahmet Han Hacıtarhani ile evlenmiştir. Son

[242] Woods, *The Timurid Dynasty*, 26; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 242.
[243] *NŞZ*, 69; *AYZ*, 95; *AMT*, 49-50; Woods, *The Timurid Dynasty*, 43-45; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 244; İsenbike Togan," Central Asia and Eurasia", *EIC*, ed. Suad Joseph (Leiden-Boston: Brill, 2007), 5: 203; Lisa Balabanlilar, "The Begims of the Mystic Feast: Turco-Mongol Tradition in the Mughal Harem", *The Journal of Asian Studies* 69/1 (February 2010): 127; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 211; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 90-91.

olarak Özbeklerden Şeybani Han, 1507'de Herat'ı ele geçirdiğinde Sultan Hüseyin Baykara'nın oğullarından Muzaffer Mirza'nın 1487'de evlendiği hanımı Hanzade'yi kendi nikâhına almıştır.[244] Sultan Ebu Said döneminden itibaren Cengiz Han soyuna mensup olan hükümdarların da Timurlu hanedan kadınlarını birer meşruiyet aracı olarak görerek onlar ile evlendikleri görülmektedir.

Timurlu hükümdarlarının meşruiyet aracı olarak yaptıkları evliliklere dönülecek olursa bu bağlamda ikinci evlilik türü Timur'dan sonra yaşanan iktidar mücadelelerinde Cengiz soyuna mensup olmayan Timurlu hanedan kadınları ile yapılanlardır. Timur'un ölümünden sonra dört oğlundan birisi olan Cihangir'in ailesinden hiçbir hanedan üyesi hükümdar olamamıştır. Diğer üç oğluna ait aile üyelerinden birer kişi hükümdar olmuşlardır. Bunlar bilindiği üzere oğlu Şahruh, Miranşah kolundan Sultan Ebu Said ve Ömer Şeyh kolundan Sultan Hüseyin Baykara'dır. Timurlu Devleti'nin başına geçerek iktidarı ele geçiren hükümdarlar bu kollar arasında hem kendisine hem de çocukları ve torunlarına iktidarı kaybeden hükümdarın ailesine mensup hanımları haremlerine alarak veya çok sık görülmemekle birlikte kendi kızlarını iktidardan düşen kola mensup erkekler ile evlendirmiş ve bu tarz evlilikler sayesinde iktidarlarına meşruiyet kazandırmışlardır. Yüksel ve Manz'a göre "Timur'un haleflerinin böyle bir çabaya girmesinin temel sebebi, bu tarz iktidar değişikliğinin Timurlu Devleti bünyesinde kolaylıkla kabul görmeyen bir durum olması ve iktidarı ele geçiren yeni kola mensup hanedan üyesinin meşruiyetini kabul ettirmeye ihtiyaç duymasıdır."[245]

Timur kendisine halef olarak Cihangir'in oğlu Muhammed Sultan'ı belirlemiş, Muhammed Sultan'ın Anadolu'da 1403 yılında vefatından sonra onun kardeşi Pir Muhammed'i (ö.1407) kendisine veliaht tayin etmiştir. Ancak Timur'un 1405'te ölümünden sonra kimse onun veliahdını desteklememiş ve Halil Sultan Semerkant'ı ele geçirerek tahta oturmuştur. Ancak Halil Sultan göstermelik olarak 1403'te vefat eden Muhammed Sultan'ın oğlu ve Timur'un kendisine veliaht tayin ettiği Pir Muhammed'in henüz dokuz yaşında olan yeğeni Muhammed Cihangir'i (ö.1433) "Han" ilan etmiştir.[246] Halil Sultan, bu şekilde davranarak Timur'un vasiyetine göstermelik olsa da itaat etmiş ve kendi iktidarının meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır.

Şahruh'da 1409'da Halil Sultan'ı iktidardan uzaklaştırdıktan sonra oğullarından Suyurgatmış'ı Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'in kızı Fatma Sultan ile kızlarından

[244] *ZMH*,1: 29-30; *ZMH*, 2: 326; Aka, *Timur ve Devleti*, 120; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 172; Woods, *The Timurid Dynasty*, 27-37-45.
[245] Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 242; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 123-124.
[246] *AYZ*, 462; Aka, *Timur ve Devleti*, 54; Woods, *The Timurid Dynasty*, 29.

Payende Sultan Ağa ve Meryem Sultan Ağa'yı, Cihangir'in oğlu Muhammed Sultan'ın çocukları Yahya ve Muhammed Cihangir ile ve torunu olan Suyurgatmış'ın kızı Rukiye Sultan Bike ile diğer oğlu Baysungur'un kızı Sahip Sultan'ı da Cihangir'in oğlu Muhammed Sultan'ın torunlarından Muhammed Sultan ve Muhammed Halil ile evlendirmiştir. Ayrıca Şahruh oğlu Uluğ Bey'i, Halil Sultan'ın kızlarından Sultan Badi Mülk Hanım ile evlendirmiştir.[247] Görüldüğü üzere Şahruh da hem Cihangir'in hem de Halil Sultan'ın soyundan gelenler ile evlilik bağı kurmuştur.

Şahruh'un ölümünden sonraki iktidar mücadelelerinden galip çıkan ve Timurlu ülkesindeki hükümdarlığı Miranşah'ın ailesine geçiren Sultan Ebu Said de Şahruh'un soyundan gelen hanedan üyeleri ile evlilik bağları kurmuştur. Bu bağlamda kendi haremine Şahruh'un oğlu Uluğ Bey'in kızı Aka Begim, Şahruh oğlu Baysungur'un torunu Alaüddevle'nin kızı Rukiye Sultan Begim ve Alaüddevle'nin oğlu İbrahim'den olan torunu Afâk Agaçe'yi almıştır. Sultan Ebu Said bu evliliklerden meydana gelen çocuklarına ve torunlarının bir kısmına Şahruh, Uluğ Bey, Baysungur ve Gevherşad gibi Şahruh ailesine mensup hanedan üyelerinin isimlerini verdiği görülmektedir.[248] Böylece Sultan Ebu Said'in de bu tarz evlilikler yaparak iktidarının meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır.

Sultan Ebu Said'in vefatının ardından iktidar mücadelelerinden galip çıkan ve iktidarı Timur'un oğullarından Ömer Şeyh'in ailesine geçiren Sultan Hüseyin Baykara'da, Sultan Ebu Said'in kızı Şehr Banu Bike ile evlenmiş ardından boşanarak Sultan Ebu Said'in bir diğer kızı Payende Sultan Begim ile evlenmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın Payende Sultan Begim'den doğan oğlu Haydar Muhammed (ö.1502) 1487'de Sultan Mahmud'un (Sultan Ebu Said'in oğlu) kızı Bike Begim ile ve diğer oğlu Muhammed Masum da (ö.1501) 1490'da Ebu Said'in oğlu Uluğ Bey'in aynı ismi taşıyan kızı Bike Begim ile evlenmiştir. Son olarak Sultan Hüseyin Baykara kızlarından Saadet Baht Bike'yi de Ebu Said'in oğlu Sultan Mahmud'dan olan torunu Sultan Mesud ile evlendirmiştir.[249] Böylelikle Timur'un ölümünden sonra ortaya çıkan ve Timurlu hanedanı içerisinde iktidar değiştikçe görülen Timurlu hanedan kadınları ile evlilik bir gelenek haline almış ve Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığı döneminde de devam etmiştir.

---

[247] Woods, *The Timurid Dynasty*, 43-47; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 243.
[248] *HBS*, 3: 394; *GH*, 328; Woods, *The Timurid Dynasty*, 37-39-45-46; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 243; Manz, "Family and Ruler", 75; Alan, *Sultân Ebû Said Devri*, 145-147.
[249] *ZMH*, 2: 259-263; *GH*, 219-301; *HBS*, 3: 446; Woods, *The Timurid Dynasty*, 26-27-38-39-40; Yüksel, "Meşruiyet Kaynağı", 243; Subtelny, *Timurids in Transition*, 61.

4.5.3. Levirat Evliliği

Yengeyle evlenme ya da kayın alma anlamına gelen ve Türk-Moğol[250] kültüründe de var olan levirat evliliği Timurlularda sıklıkla görülmüştür. Türk toplumunda ve Timurlularda levirat evliliği konusu Yüksel tarafından giriş bölümünde zikredildiği üzere "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı" adlı çalışmasında detaylıca ele alınmıştır. Burada Timurlularda levirat evliliği hakkında kısaca genel bir çerçeve çizilecektir.

Timur, oğlu Cihangir'in 1376'da ölümü üzere onun eşi Hanzade'yi bir diğer oğlu Miranşah ile evlendirmiştir. Aynı şekilde Timur, 1394 yılında ölen oğlu Ömer Şeyh'in eşi Mülket Ağa'yı bir diğer oğlu olan Şahruh ile evlendirmiştir. Burada leviratın bir türü olan ölen kardeşin dul eşi ile evlilik görülmekte olup adı zikredilen hanımların soyunun Cengiz Han'a uzanması da önem arz etmektedir. Soyu Cengiz Han ulaşmayan hanımların da levirat evliliği yapmış olduğu görülmektedir. Mesela, Timur'un torunu Ömer Şeyh oğlu Pir Muhammed'in 1409'da ölmesinden sonra hareminde olan eşi Adil Sultan Ağa, Pir Muhammed'in kardeşi Baykara ile evlenmiştir.[251]

Levirat evliliğinin bir diğer türü olan ve kocası ölen hamının, kocasının bir akrabası ya da yeğeni ile evlenmesi de Timurlularda görülmüştür. Bu bağlamda Timur'un oğlu Ömer Şeyh'in ölümünden sonra haremindeki Tukluk Sultan, Ömer Şeyh'in yeğeni Cihangir'in oğlu Pir Muhammed ile evlenmiştir. Yine Ömer Şeyh'in oğullarından İskender'in (ö.1415) ölümünden sonra hareminde olan eşi Can Melik, o dönemde evlenmemiş olan kocasının akrabası Şahruh'un oğlu Baysungur ile evlenmiştir. Ayrıca Timur'un Cihangir'den olma torunu Pir Muhammed'in ölümünden sonra eşi Fatma Sultan kocasının kuzeni Şahruh'un oğlu Baysungur ile evlendirilmiştir.[252] Levirat evliliğinin Timur ve ardılları döneminde de uygulandığı görülmektedir. Yüksel, "Timurlularda levirat evliliğin diğer Türk devletlerine nazaran daha fazla yapıldığını ve Timurlu Devleti'nde dul kalan hanedan mensubu kadınların levirat ile tekrardan evlendirmelerini önem verildiğini" ifade etmiştir.[253] Böylece levirat evliliğinin Timurlu Devletin'de Timur'un, Cengiz Han'ın soyuna mensup hanımlar ile evlenmeye verdiği önem neticesinde bir gelenek haline

[250] İlhanlılar özelinde Moğollarda evlilik hakkında bk. Mustafa Uyar, "Ulemanın Zorlu Tercihi: İslam Padişahı Gazan Han'ın Aşkı mı, Ümmetin Geleceği mi?", *Toplumsal Tarih Dergisi* 267 (Mart 2016): 68-72
[251] Woods, *The Timurid Dynasty*, 20-24-29-33-43; Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", 2047-2049.
[252] Woods, *The Timurid Dynasty*, 20-30-43-46; Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", 2049-2050.
[253] Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", 2051-2052.

dönüştüğünü ve dolayısıyla anne tarafından gelen soyun öneminin vurgulandığı görülmektedir.

4.6. Kız Çocukların Eğitimi

Timurlularda hanedan mensubu kişilerin eğitimine özel bir önem verilmiştir. Timurlu erkek hanedan üyelerinin yetişmesinde anne-babanın fazla bir rolü olmamıştır. Doğum süreci yaklaştığında hamile olan hanedan kadını saraya getirilerek kendisine dikkatlice bakılmıştır. Çocuk doğduktan sonra da yetiştirilmesi ile alakalı saraydaki özel görevliler devreye girerek çocuk annesinden alınmak suretiyle sütanne veya saraydaki hanedana mensup büyük hanımlardan birinin nezaretine verilmiştir. Bu şekilde aile uyumunu korunmuş olup, doğum yapan annenin gelecekte taht için kendi çocuklarını desteklemesinin önüne geçilmiştir.

Aynı hususlar kız çocuklarının eğitimi içinde geçerlidir. Mesela, Uluğ Bey'in ilk hanımı Muhammed Sultan'ın kızı Öge Begim 1412'de hamile kaldığında Semerkant'tan Herat'a getirilmiş ve burada 19 Ağustos Cuma günü bir kız doğurmuştur. Arabşah, "Çağataylıların (Timurlular), hanımların ve kızların adlarını zikretmeden başka sözler ile onlardan bahsettiklerini ve insanların bu konuya dikkat etmesi gerektiğini ifade ederek eğer birinin hanımı kız doğursa, ondan "perdelik çocuk", "ziynet sahibi" veya "mesture" gibi ifadelerle söz ederlerdi" şeklindeki isimlendirmeler hanımlara ve kız çocuklarına verilen önemin göstergesidir. Hanedan mensubu kız çocukların da eğitimine fazlasıyla önem verildiği ve eğitimleri için "ateke" tayin edildiği bilinmektedir. Hanedan kadınlarının, kız çocuklarının eğitiminde de büyük pay sahibi olduğu görülmektedir. Mesela, Şahruh'un ve Uluğ Bey'in kızlarının eğitimi Miranşah'ın eşi Hanzade tarafından verilmiştir. Kız çocuklarının eğitiminin, Timurlu hanedanı içerisindeki saygın hanedan kadınları tarafından verilmesi hanedan kadınlarının muhtelif değerleri ve gelenekleri nesilden nesile aktarılmasında büyük pay sahibi oldukları da görülmektedir.[254]

Kız çocuklarına verilen eğitimler hakkında ise Alan, "Timurlu mirzaların ve kız çocukların (prenseslerin) hepsi ata binmeyi ve silah kullanmayı yaşadıkları hayatın bir gereği olarak biliyorlardı. Kızlara da mektep terbiyesi veriliyor, Kur'an öğretiliyordu" şeklinde ifadeleri ve Gülbeden Begim'in "Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Muzaffer

[254]*AMT*, 295; Nazmiye Togan, "Temür Zamanında", 7; Aka, *Timur ve Devleti*, 160; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 25; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 35-143; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 275; Nurten K. Schubel, "Central Asia", *EIC*, ed. Suad Joseph (Leiden-Boston: Brill, 2007), 4: 333-334; Dalkesen, *Gender Roles and Women's Status*, 222-223; Manz, "Women in Timurid Dynastic Politics", 126.

Hüseyin'in kızı Mihrengiz Begim silah kullanırdı" şeklindeki kayıtları[255] kız çocuklarına hem ilmi hem de o dönemin şartlarına uygun olarak askeri eğitimin verildiğini göstermektedir.

4.7. Hanedan Kadınlarında Kıyafet ve Süslenme

Timurlularda hanedan kadınlarının kullandığı giysiler ve süs eşyaları hakkında kaynaklarda fazlaca bilgi bulunmayıp muhtelif bilgi kırıntıları mevcuttur. Bu bağlamda en önemli bilgilere Timur'a elçi olarak giden Clavijo'nun seyehâtnâmesinden ulaşılmaktadır. Timur'un 1404'te verdiği ve hanımlarından Saray Mülk Hanım, Tükel Hanım, Tuman Ağa, Çolpan Mülk Ağa, Munduz Ağa, Nigâr Ağa, Ruh Perver Ağa ve Yadiğar Ağa?'nın hazır bulunduğu bir toyda (ziyafet) yer alan Clavijo, "Timur'un büyük hanımı (Saray Mülk Hanım) kırmızı ipekten altın sırma işlemeli bir elbise giymişti. Eteği yere kadar uzanıyordu. Hatunun yüzünde beyaz krem (pudra?) vardı. Bu pudra sayesinde yazın sıcaklığından kışın ise soğuktan kendileri koruyorlardı. Saraya mensup olan kadınların tamamı böyle idi. Büyük Hatun bir başlık takmıştı. Bu başlık üzerinde yakut, inci ve firuzeler barındırıyordu. Ayrıca bu değerli taşların üzerinde tüy asılıydı. Saçları siyahtı ve parlıyordu. Burada en çok tercih edilen saç rengi siyahtır. Onun hizmetinde birçok kadın vardı. Başının üzerine beyaz ipekten yapılmış bir şemsiye açılmıştı. Bunun amacı yüzüne güneş vurmasını önlemekti. O, Timur'un yanı başına oturdu. Büyük Hatun'dan sonra Timur'un diğer hanımları geldi. Bunlarda benzer elbiseler giymiş aynı mücevherler ile süslenmişti"[256] ifadeleri konu açısından önem arz etmektedir. Buradan hanedan kadınlarının kullandıkları giysilerin hiçbir masraftan kaçılmadan dikildiği ve kıymetli taşlar ile süslendiği söylenebilir. Ayrıca kadınların uzun elbiseler tercih ettiği, Faegheh'e göre uzun kollu elbiselerin Timurlu kadınları tarafından yaygın olarak kullanıldığı ve bu elbiselerde ya uzun bir sıra halinde ya da çiftler halinde düğmelerin var olduğu düşünülmektedir.[257] Clavijo'nun ifadelerinden ve Timur'un 1389-1390 yılları arasında düzenlediği bir kurultaydan sonra beylerinin haremlerini görmek için evlerine gittiği ve hatunların başlarında mücevherler ile süslenen başlıklar ve taçların olduğu ziyaretinden yola çıkarak Timurlu hanedan kadınlarının kıymetli taşlar ile bezeli başlıklar ve taçlar taktığını söylemek mümkündür. Bu başlıkların Timurlu toplumunda küpe ve kemer gibi

[255] Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", 68; *GH,* 292.
[256] *CS*, 161-163; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 575-576.
[257] Shirazi-Mahajan Faegheh, *Costumes and Textile Designs of the Il-Khanid, Timurid and Safavid Dynasties in Iran from the Thirteenth to the Seventeenth Century* (Doktora Tezi, The Ohio State University, 1985), 90-99.

sıklıkla kullanılan bir aksesuar olduğu ve başta inci olmak üzere kıymetli madenler ile süslendiği de bilinmektedir.[258]

Aynı zamanda bu dönemde hâkim olan rengin kırmızı olduğu görülmektedir. Çünkü Clavijo, Timur'un 1404 yılında verdiği toyda kurulan çadırların ve içinin genellikle kırmızı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Timur'un İspanya Kralı III. Enrique'nin hediyeleri arasında bulunan kırmızı bir kumaşı kestirerek hanımları arasında paylaştırma hususu da önemlidir. Ancak sadece kırmızı rengin kullanılmadığı beyaz, yeşil ve sarı gibi renklerinde tercih edildiği açıklanmıştır.[259]

Timurlu hanedan kadınları gerek Timurlu hükümdarlarının gerekse Timurlu mirzalarının ölümlerinden sonra matem elbisesi olarak siyah renk giysi giymişlerdir. Mesela, Timur'un birinci veliahdı Cihangir oğlu Muhammed Sultan 1403 yılında Anadolu'da öldüğünde mirzanın naaşı Semerkant'a getirilmiş ve hanedan kadınları olmak üzere tüm şehir halkı siyah matem elbiseleri giymiştir. Aynı durum Timur'un ölümünden sonra da görülmektedir. Timur vefat ettiğinde hanımlar kendi yüzlerine yırtıp (çizip), saçlarını yolarak siyah matem elbiseleri giymişler bir müddet sonra ise beyaz elbise ile değiştirmişlerdir. Bu durum Timur'un halefleri döneminde de devam etmiştir. Örneğin Şahruh'un oğlu Baysungur'un 1434'te ölümünden sonra hanedan kadınları ve tüm devlet erkânı mor ve siyah elbiseler giymiştir.[260] Görüldüğü üzere Timurlularda hanedan kadınları siyah renk ağırlıklı olmak üzere matem elbiseleri kullanmışlardır.

4.8. Hanedan Kadınlarının Ölüm ve Cenaze Uygulamaları

Eski Türklerde ve Türk-İslâm devletlerinde var olduğu gibi Timurlu Devleti'nde hanedana mensup olan kimselerin ölümlerinden sonra belirli bir cenaze merasiminin olduğu ve muhtelif uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Timurlu mirzaları vefat ettiğinde belirli bir süre yas tutulmuş, matem elbiseleri giyilerek ölünün arkasından ölü aşı (yemeği) verilmiştir. Örneğin Timur'un 1376 yılında vefat eden oğlu Cihangir'in ardından ve 1384'te ölen bir diğer oğlu Ömer Şeyh'in ardından bir süre yas tuttuğu, bu süreçte siyah matem kıyafetleri giyilerek fakirlere, halka yemek ve sadaka dağıtıldığı görülmektedir. Söz konusu uygulamanın hanedan kadınlarının ölümünden sonra da gerçekleştirildiği kaynaklarda yer almıştır. Mesela, Timur'un hanımı Turmuş Ağa'dan olan çok sevdiği kızı Aka Bike, 1381 yılında vefat ettiğinde şeriata uygun olarak kefenlenerek

[258] *AYZ*, 182-274; Faegheh, *Costumes and Textile*, 103-104.
[259] *CS*, 143-165.
[260] *NŞZ*, 330; *AYZ*, 449-458; *AT*, 206; *TH*, 22; *AMT*, 324-325; *HBS*, 3: 298-299; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 153.

defnedildiği ve ardından fakir fukaraya yemek verip sadaka dağıtıldığı zikredilmiştir. Timur'un ablası Kutluk Terken Ağa'nın 1383 yılında vefatından sonra Semerkant'ta Şah-ı Zinde kompleksine defnedilerek belirli bir süre yas tutulmuş, fakir halka sadaka ve yemek dağıtılmıştır. Ayrıca Timur'un ablasının ve aynı yıl ölen eşi Dilşad Ağa'nın vefatından ötürü devlet işleri ile bir süre ilgilenmediği dönemin ulemasının ve Seyyid Bereke gibi önde gelen âlimlerin Timur'un huzuruna çıkarak onu teselli ettiği kaynaklarda yer bulmuştur. [261]

Timur'un halefleri zamanında da bu tarz uygulamalar devam etmiştir. Örneğin Şahruh babasının hanımı Olcay Terken Ağa'dan doğan kız kardeşi Sultan Baht Begim'in 1430'da vefatından sonra onun ruhu için Kur'an okutup, yemekler verdirerek fakirlere sadaka dağıtmıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın eşlerinden olan Bike Sultan da 1488'de öldüğünde de birkaç gün yas kıyafetleri giyilmiş, fakirlere, ihtiyaç sahiplerine sadaka ve yemek dağıtılmıştır.[262] Böylece Timurlularda Timur döneminden itibaren hanedana mensup kadınların vefatından sonra sadaka dağıtma, yemek verme ve Kur'an okutma gibi adetlerin olduğu ve söz konusu uygulamaların Timur'un ardılları tarafından da devam ettirildiği görülmektedir.

[261] *NŞZ*,102-104-108; *AYZ*, 115-139-140-235-241; *HBS*, 3: 248; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 153; Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet*, 101.
[262] *HBS*, 3: 445; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 145.

SONUÇ

Kadın, yazının ortaya çıkmasından önce ve yazıyla beraber tarihi süreçte ferdi, ailevi ve toplumsal hayatta önemli bir figür olarak yer almıştır. Böylelikle tarihin en erken dönemlerinden günümüze kadar etkin konumunu devam ettirmiştir. Bu bağlamda tarihi dönemler içerisinde devleti kuran veya yöneten hanedana mensup olan kadınların siyasal ve toplumsal alanda da faaliyetleri görülmüştür.

Türk-İslâm tarihinde birçok devlette görüleceği üzere Timurlularda da hanedan kadınlarının siyasi ve sosyal hayatta yoğun bir şekilde yer aldığı kaynaklara yansımıştır. Timurlu Devleti'nde hanedan kadınları, siyasi alanda hükümdardan hükümdara değişmek kaydıyla devlet adamlarını atama, elçilik görevleri, veliahdın belirlenmesi hususuna müdahil olma ve hükümdar öldükten sonra ortaya çıkan karışıklıklarda desteklediği adayını tahta çıkarma hususlarında aktif olarak yer almışlardır. Timur döneminde hanedan kadınları her ne kadar Timur'un gölgesinde kalsalar da Olcay Terken Ağa, Kutluk Terken Ağa, Saray Mülk Hanım ve Hanzade gibi hanımlar onun eylemlerini etkilemiş veya siyasi amaçlarına hizmet etmiştir. Timur'dan sonraki dönemlerde, Şad Mülk Hanım ve Gevherşad Ağa gibi hanedana mensup kadınların devleti yöneten hükümdardan daha fazla devlet işleri ile meşgul oldukları da kaynaklarda zikredilmiştir. Hatice Begim gibi hanımlar da hükümdar hayattayken onun kararlarını doğrudan etkilemiş hükümdar öldükten sonra ise nüfuzlarını artarak siyasi hayatta etkin olmaya devam etmiştir.

Timurlu hanedan kadınlarının siyasi alana bu şekilde katılım göstermesine olanak sağlayan birkaç husus mevcuttur. Bunlar Cengiz soyuna veya dönemin güçlü Emir-Beylerinin ailesine mensup olma ve şahsi zekâdır. Bu hususların sadece birine sahip olup, Timurlu Devleti'nin siyasi hayatının hemen hemen her alanında yer alan hanımlar mevcuttur. Dolayısıyla Timurlu Devleti'nin bünyesinde, tıpkı mirası üzerine kurulduğu Çağatay Hanlığın'da olduğu gibi hanedana mensup kadınların siyasi hayatın bizzat içerisinde olduğu ve bu alandan dışlanmadığı görülmektedir.

Timurlu Devleti'ndeki hanedan kadınları sosyal, kültürel ve dini hayata katılım noktasında bir süreklilik sergileyerek söz konusu alanlara yoğun bir şekilde müdahil olmuşlardır. Timur döneminden itibaren hanedana mensup kadınlar cami, medrese, türbe, hankâh gibi sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda toplumun refahı ile alakalı imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır ki bu durum toplum nezdinde hoşnutluk yaratmıştır. Ayrıca meydana getirilen eserlerin vakıflar yoluyla sürekli bir gelir elde etmesine de yardımcı

olunmuş bu gelirler dönemin ihtiyaç sahibi olan insanlarına aktarılmıştır. Hanedan kadınlarının meydana getirdiği özellikle cami ve medrese gibi yapılar toplumun hem dini eğitim almasını kolaylaştırmış hem de diğer alanlardaki eğitim faaliyetleri icra edilmiştir. Bu sayede Timurlu toplumunda eğitim yaygınlaşmıştır. Aynı zamanda hanedan kadınlarının önemli türbeleri himaye etmesi ve oraya vakıflar yoluyla destekte bulunması dönemin insanları tarafından memnuniyetle karşılanmış ve hâkim siyasi idareye bağlılık göstermelerinin nedenlerinden biri olmuştur. Ayrıca hanedan kadınlarının söz konusu imar faaliyetleri neticesinde toplum üzerinde kayda değer bir etkinliklerinin olduğuda görülmektedir. Sonuç olarak Timurlu hanedan kadınlarının faaliyetleri hem devletin toplum üzerindeki gücünü ve denetimini sağlamlaştırmış hem de toplumun beklentilerinin devlet nezdinde karşılık bulmasını ve gerçekleşmesini sağlamıştır.

Diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Timurlularda harem, evlilik ve aile kurma hususu kendine has bazı özellikler barındırmaktadır. Timurlu hükümdarlarının haremlerinde birden fazla kadın olduğu ve bu kadınlar arasında her zaman bir "Baş Hatun" olan hanımın var olduğu görülmektedir. Haremdeki kadınların kendilerine ait hizmetçilerinin ve harem görevlilerin olduğu da kaynaklarda yer bulmuştur. Ayrıca Timurlu hükümdarlarının ve mirzaların genellikle Timurlu hanedanı içerisinden evlilik yaptıkları bununla beraber tezin içeriğinde bahsedildiği üzere hükümdarların meşruiyet kazanmak için Cengiz soyuna mensup olan hanımlar ve siyasi ittifak kurabilmek adına dönemin güçlü Emir-Beylerinin kızlarıyla evlendikleri görülmektedir.

Timur döneminde gerçekleştirilen evliliklerde hiçbir masraftan kaçınılmayarak ve devletin ihtişamını gösteren büyük toylar düzenlemek suretiyle düğünler yapılmıştır. Düğünlerde içkiler içilerken aynı zamanda gerek düğünlerin gerekse evlilik sürecindeki uygulamaların İslâmi kurallara göre yapılmasına özen gösterilmiştir. Timur'un ardılları zamanında da İslâmi kurallara riayet edildiği ve özellikle nikâh hutbesinin şeriata göre yapıldığı kaynaklarda yer almıştır. Aynı şekilde hanedan kadınlarının vefatlarından sonra da şeriata uygun olarak defin merasimlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Timurlularda evlilik sürecinde, kız isteme, mehir ve çeyiz gibi uygulamaların varlığı da görülmüştür ki bu durum Timurlularda İslâmi kuralların ve Türk-Moğol geleneklerinin birbirleriyle çatışmadan gerçekleştirildiği göstermektedir.

Tez de kullanılan ve Timurlu hanedanı tarafından himaye edilen dönemin tarihçilerin eserlerinde hanedan kadınlarının büyük bir bölümünden saygıyla bahsedilmiştir. Ancak Şad Mülk Hatun'un faaliyetleri hemen hemen tüm kaynaklarda eleştirilmiştir. Bunun yanında Devletşâh, eserinde Gevherşad Ağa'nın devlet içerisindeki faaliyetlerini

eleştirmiştir. İbn Arabşah gibi Timurlu hanedanı tarafından desteklenmeyip tersine Timur'a düşman olan tarihçilerin kayıtlarında ise hanedana mensup hanımların Timur'un siyasi çıkarları için kullanıldığı ifade edilmiştir. Latin kaynağı olarak nitelendirilebilecek Sultaniyeli Johannes'in eserinde ise hanedan kadınlarına önem verildiği ve saygı duyulduğu izlenimi oluşmaktadır.

Sonuç olarak Timur tarafından kurulan Timurlu Devleti'nde hanedan kadınlarının siyasi ve sosyal alandaki faaliyetleri dönemden döneme değişmekle beraber bir süreklilik arz ederek kadınların etkin bir konumda bulundukları görülmüştür. İslâm öncesi Türk kültüründe ve Türk-İslâm devletlerinde hanedan kadınlarının siyasi ve sosyal hayattaki etkin faaliyetleri Timurlularda da devam etmiştir ki bu durum Türk kültürünün devamlılığının güzel bir örneğini teşkil eder. Timurluların sahip olduğu Moğol mirası da hanedan kadınlarının olabildiğince özgür bir şekilde dönemin neredeyse tüm olaylarına müdahil olmalarına katkı sağlamıştır. Tez çalışmamız ile bu zamana kadar üzerinde müstakil bir tez araştırması yapılmamış olan Timurlu hanedan kadınlarının siyasi, sosyal ve kültürel hayattaki faaliyetleri bütüncül ve kronolojik bir anlatımla ortaya konulmuştur. Ayrıca Timurluların da kendisinden önce kurulan Türk ve Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi hanedan kadınlarına büyük önem verdikleri görülmüştür. Son olarak özellikle yabancı araştırmacılar tarafından dile getirilen *Timurlu Rönesansı* ifadesi Timur, kendisinden sonra gelen hükümdarlar ve Timurlu hanedan kadınlarının dönemin önde gelen bilim adamlarına, âlimlerine, sanatkârlarına, mimarlarına ve şairlerine verdikleri önem sayesinde ortaya çıkmıştır ki bu durum Türk-İslâm mediniyetinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

Aka, İsmail. "Acâibü'l-Makdûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 318. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Aka, İsmail. "Hândmîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 550-552. İstanbul: TDV Yayınları, 1987.

Aka, İsmail. "Timurlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 177-180. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Aka, İsmail. "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı". *Türk Kültürü* 37/430 (Şubat 1999): 84-88.

Aka, İsmail. "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlularda Ziraî ve Ticarî Faaliyetler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1979/1980): 111-120.

Aka, İsmail. *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Akbıyık Alan, Hayrunnisa. "Argun: Bir Türkmen Boyu". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37 (2002): 2-25.

Akio, Iwatake. "The Waqf of A Timurid Amir: The example of Chaqmaq Shami in Yazd". *Persian Documents: Social history of Iran and Turan in the fifteenth to nineteenth centuries*. Ed. Kondo Nobuaki. 87-105. London-New York: RoutledgeCurzon, 2003.

Alan, Hayrunnisa. "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhanî Emîrler". *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı (İzmir 1999).* Ed. M. Ersan- Nejdet Bilgi- Turan Gökçe. 231-248. İzmir: Beta Yayıncılık, 1999.

Alan, Hayrunnisa. "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri". *Belleten* 78/ 282 (Ağustos 2014): 527-549.

Alan, Hayrunnisa. "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi". *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı: Bildiriler (23 Mayıs 2005)*. 63-77. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi. İstanbul: "Globus" Dünya Basımevi, 2006.

Alan, Hayrunnisa. *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*. 2. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

Alan, Hayrunnisa. *Sultân Ebû Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*. Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1996.

Alinge, Curt. *Moğol Kanunları*. Trc. Coşkun Üçok. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1967.

Allen, Terry. *Timurid Herat*. Wiesbaden: Dr. Ludwıg Reıchert Verlag, 1983.

Allsen, Thomas Theodore. *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*. California: University of California Press, 1987.

Amoretti, Biancamaria Scarcia. "Religion in the Timurid and Safavid Periods". *The Cambridge History of Iran*. Ed. P. Jackson-L. Lockhart. 6: 610-655. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Arbabzadah, Nushin. "Women and Religious Patronage in the Timurid Empire". *Afghanistan's Islam: From Conversion to the Taliban*. Ed. Nile Green. 56-70. California: University of California Press, 2017.

Babaie, Sussan. "Qavam Al-Din Shirazi". *The Great Builders*. Ed. Kenneth Powell. 29-33. London: Thames & Hudson, 2011.

Babayar, Gaybullah. *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*. Ankara: TİKA, 2007.

Balabanlilar, Lisa. "The Begims of the Mystic Feast: Turco-Mongol Tradition in the Mughal Harem". *The Journal of Asian Studies* 69/1 (February 2010): 123-147. https://doi.org/10.1017/S0021911809992543.

Barthold, V.V. "Bâliş". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 2: 280. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Four Studies on the History of Central Asia*. Trans. V. and T. Minorsky. 1. Cilt. Leiden: Brill, 1956.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Trc. Râgıp Hulûsi Özdem. Haz. Kâzım Yaşar Kopraman- İsmail Aka. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Uluğ Beg ve Zamanı*. Trc. İsmail Aka. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Beksaç, Engin. "Meşhed Ulucamii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 366-367. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Beksaç, Engin. "Şâh-ı Zinde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Beyânî, Şîrîn. *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. Trc. Mustafa Uyar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Bezer. Gülay Öğün. "Terken Hatun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 510. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Biran, Michal. *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State In Central Asia*. The Quadrant, Richmond: Curzon Press, 1997.

Boyle, John A. "The Death of the Last Abbasid Caliph: A Contemporary Muslim Account". *Journal of Semitic Studies* 6/2 (Ekim 1961): 145-161. https://doi.org/10.1093/jss/6.2.145.

Buell, Paul D. *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. Ed. Jon Woronoff. Oxford: The Scarecrow Press, 2003.

Ca'feri b. Muhammed el-Hüseynî. *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*. Trc. İsmail Aka. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Carpini, Plano. *Moğolistan Seyahatnamesi (13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk 1245-1247)*. Trc. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc. *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. Trc. Mustafa Uyar. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*. Trc. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Çakır, Serpil. "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası". *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*. Ed. Serpil Sancar. 505-533. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Dale, Stephen. "The Later Timurids c.1450-1526". *The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age*. Ed. Nicola Di Cosmo- Allen J. Frank- Peter B. Golden. 199-217. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Dalkesen, Nilgün. "Cult of Alan-Gho'a and the Unique Position of Women in the Chinggisid Dynasties". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 5/ 10 (Ocak 2017): 191-201. https://doi.org/10.33692/avrasyad.509572.

Dalkesen, Nilgün. *Gender Roles and Women's Status in Central Asia and Anatolia Betweenn the Thirteenth and Sixteenth Centuries*. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2007.

Devletşâh Semerkandî. *Devletşâh Tezkiresi (Tezkire-i Devletşâh)*. Trc. Necati Lugal. 3-4. İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1977.

Donuk, Abdülkadir. "Eski Türk Devlet Teşkilatında Tarhan Unvanı ve Tarihi Gelişmesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 34 (1984): 81-90.

Donuk, Abdülkadir. *Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

Duglath, Mirza Muhammed Haidar. *Tarikh-i-Rashidi*. Trc. E. Denison Ross. Ed. (yorumlar-notlar-harita) N. Elias. London: Curzon Press, 1972.

Durak, Neslihan. "Çingizli Hatunları 1: Sorgaktani Beki". *Turkish Studies* 3/1 (Kış 2008): 251-258. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.270.

Ebu Bekr-i Tihranî. *Kitab-ı Diyarbekriyye*. Trc. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Erdoğan, Coşkun. "Moğollarda Kullanılan Beki/Begi Unvanı Üzerine Notlar". *Mavi Atlas* 7/1 (2019): 255-273. https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.545537.

Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. 47. Baskı. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.

Faegheh, Shirazi-Mahajan. *Costumes and Textile Designs of the Il-Khanid, Timurid and Safavid Dynasties in Iran from the Thirteenth to the Seventeenth Century*. Doktora Tezi, The Ohio State University, 1985.

Farhat, May. *Islamic Piety and Dynastic Legitimacy: The Case of the Shrine of Ali al-Rida in Mashhad (10th-17th Century)*. Doktora Tezi, Harvard University, 2002.

Favereau, Marie. “Tarkhan: A Nomad Institution in an Islamic Context”. *REMMM* 143 (2018): 165-189. doi: 10.4000/remmm.10955.

Fazlullah, Reşidüddin. *Câmiu’t- Tevârih (İlhanlılar Kısmı).* Trc. İsmail Aka- Mehmet Ersan- A. Hesamipour Khelejani. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Frye, N. Richard. “Harāt”. *The Encyclopaedia of Islam* (EI^2). Ed. Bernard Lewis- Victor L. Ménage- Charles Pellat- Joseph Schacht. 3: 177-178. Leiden: Brill, 1986.

Golombek Lisa- Wilber Donald. *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. 1. Princeton: Princeton University Press, 1988.

Golombek, Lisa. “The Gardens of Timur: New Perspectives”. *Muqarnas* 12 (1995): 137-147.

Gömeç, Saadettin. *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

Gömeç, Saadettin. Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 42/26 (Eylül 2007): 2-8. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000332.

Gregory Abûl-Farac. *Abûl Farac Tarihi*. Trc. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Grousset, René. *Stepler İmparatorluğu (Attilâ, Cengiz Han, Timur)*. Trc. Halil İnalcık. Haz. Ertuğrul Tokdemir- Mustafa Dönmez. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Gülbeden. *Hümayunnâme*. Trc. Abdürrab Yelger- Eymen Manyas. (Giriş ve tarihi özet) Hikmet Bayur. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Gürbüz, Meryem. “Tekiş Alâeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40: 364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Haider, Mansura. “Timurlular Devletinde Hâkimiyet Anlayışı (XIV.-XV. Yüzyıllar)”, Trc. Ekrem Memiş, *Türk Kültürü-Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü* 22/25 (Ekim 1984): 611-632.

Hamil, Donna. “Doquz Khatun”. *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*. Ed. Timothy May. 1. 146-147. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017.

Hamil, Donna. “Sorqoqtani-Beki”. *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*. Ed. Timothy May. 1. 183-186. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017.

Hamil, Donna. “Toregene Khatun”. *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*. Ed. Timothy May. 1. 51-53. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017.

Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't-Tevârîh*. Trc. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Hinz, Walter. “Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki”. Trc. Mehmet Altay Köymen. *Belleten* 6/21-22 (1942): 85-120.

Hope, Michael. *Power, Politics and Tradition in the Mongol Empire and the Īlkhānate of Iran*. New York: Oxford University Press, 2016.

İbn Arabşah. *Acâibu'l Makdûr fi Nevâib-i Tîmûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. Trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.

Jackson, Peter. *The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion*. New Haven: Yale University Press, 2017.

Jackson, Peter. *The Mongols and the West: 1221-1410*. New York: Routledge, 2005.

Jamaluddin, Syed. “Status of Women of the Ruling Timurid Family”. *Proceedings of the Indian History Congress* 45 (1984): 790-796.

Jamaluddin, Syed. “The Political Significance of the Matrimonial Alliances of Amir Timur”. *Proceedings of the Indian History Congress* 39/2 (1978): 915-923.

Kafalı, Mustafa. “Timur”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 12/1: 336-356. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Kafalı, Mustafa. *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. 36. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Kalan, Ekrem. “Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollarda Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler”. Y*alım Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı*. Ed. Hatice Şirin User- Bülent Gül. 373-382. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013.

Kallek, Cengiz. “Miskal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 182-183. İstanbul: TDV Yayınları 2005.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi. *Târih-i Güzide*. Trc. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Khwandamir. *Habibu's-Siyar, Tom Three*. Trc.- Haz. Wheeler M. Thackston. 3 Cilt. Cambridge: Sources of Oriental Languages and Literatures 24, Harvard University, 1994.

Kitapçı, Zekeriya. *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2005.

Koçak, Muhammed Emin. "Timurlu Medeniyetine Örnek Bir Şehir: Semerkant (1370-1405)". Ankara *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (Aralık 2020): 67-76.

Kortel, Saim Haluk. *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Lane, George. "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat". *Iranian Studies* 32/4 (September 1999): 459-482. https://doi.org/10.1080/00210869908701965.

Lane, George. *Daily life in the Mongol Empire*. London: The Greenwood Press, 2006.

Lane, George. *Early Mongol rule in thirteenth-century Iran: A Persian renaissance*. London; RoutledgeCurzon, 2003.

Manz, Beatrice Forbes. "Family and Ruler in Timurid Historiography". *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel*. Ed. Devin DeWeese. 57-78. Bloomington: Indiana University, 2001.

Manz, Beatrice Forbes. "Gowhar-šād Āğā". *The Encyclopaedia Iranica*. Ed. Ehsan Yarshater. 11: 180-181. New York: The Encyclopaedia Iranica Foundation, 2003.

Manz, Beatrice Forbes. "Temür and the early Timurids to c.1450". *The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age*. Ed. Nicola Di Cosmo- Allen J. Frank- Peter B. Golden. 182-198. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Manz, Beatrice Forbes. "Women in Timurid Dynastic Politics". *Women in Iran From the Rise of Islam to 1800*. Ed. Guity Nashat- Lois Beck. 121-139. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2003.

Manz, Beatrice Forbes. *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatihi)*. Trc. Zuhal Bilgin. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.

Manz, Beatrice Forbes. *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*. Trc. Dilek Şendil. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Mîrhând, Muhammed bin Hâvenşâh bin Mahmûd. *Ravzatu's-safâ fî Sîreti'l- Enbiyâ ve'l Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. Trc. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Moğolların Gizli Tarihi 1. Trc. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Mukminova. Roziye. "Central Asia: 15th to Mid-18th Century". *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. 1: 82-85. Leiden-Boston: Brill, 2003.

Nicola, Bruno De. "Orghina Khatun". *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*. Ed. Timothy May. 1. 176-178. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017.

Nicola, Bruno De. "Women's Role and Participation in Warfare in the Mongol Empire". *Soldatinnen: Gewalt und Geschlecht im Krieg vom Mittelalter bis Heute*. Ed. K. Latzel- S. Satjukow- F. Maubach. 95-112. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2010.

Nicola, Bruno De. *Women in Mongol Iran (The Khatuns, 1206-1335)*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.

Nizâmeddin-i Şâmî. *Zafernâme*. Trc. Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

O'Kane, Bernard. *Timurid Architecture in Khurasan*. Doktora Tezi. University of Edinburgh, 1982.

Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Öz, Mustafa. "Meşhed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 363-365. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Öz, Yusuf. "Tezkire". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 68-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özaydın, Abdülkerim- Bozkurt, Nebi. "Harem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Paydaş, Kazım. "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması". *Bilig* 39 (Güz 2006): 195-218.

Pinder, -Wilson Ralph. "Timurid Architecture". *The Cambridge History of Iran*. Ed. P. Jackson-L. Lockhart. 6: 728-758. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Pugachenkova, Galina Anatolevna. “Ishrat-Khaneh and Ak-Saray, Two Timurid Mausoleums in Samarkand”. *Ars Orientalis* 5 (1963): 177-189.

Quentin, Simon de Saint. *Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*. Trc. Erendiz Özbayoğlu. Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.

Rahimi, Babek. “Iran”. *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. V: 382-384. Leiden-Boston: Brill, 2007.

Rashid al-Din Tabib. *The Successors of Genghis Khan*. Trc. J. A. Boyle. New York, London: Columbia University Press, 1971.

Rashiduddin Fazlullah. *Jami‘u’t-Tawarikh, Compendium of Chroniclers: A History of the Mongols*. Trc. Wheeler M. Thackston. Ed. Şinasi Tekin- Gönül Alpay Tekin. 1. Boston: Harvard University Press, 1999.

Riasanovsky, Valentin A. *Fundamental Principles of Mongol Law*. Bloomington: Indiana University, 1965.

Roemer, Hans Robert. “The Successors of Tîmûr”. *The Cambridge History of Iran*. Ed. P. Jackson-L. Lockhart. 6: 98-146. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Roemer, Hans Robert. “Timur in Iran”. *The Cambridge History of Iran*. Ed. P. Jackson-L. Lockhart. 6: 42-97. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Roux, Jean-Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Trc. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Roux, Jean-Paul. *Orta Asya (Tarih ve Uygarlık)*. Trc. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Rubruk, Wilhelm Von. *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*. Trc. Ergin Ayan. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012

Ruy Gonzales de Clavijo. *Anadolu Orta Asya ve Timur*. Trc. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Ses Yayınları, 1993.

Schubel-K. Nurten. “Central Asia”. *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. 4: 333-334. Leiden-Boston: Brill, 2007.

Sertkaya, Osman Fikri. “Timurlu Şeceresi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı* 9/10 (1979-1980): 241-258.

Smith, John Masson Jr. “Hülegü Moves West: High Living and Heartbreak on the Road to Baghdad”. *Beyond the legacy of Genghis Khan*. Ed. Linda Komaroff. 111-134. Leiden: Brill, 2006.

Spuler, Bertold. *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*. Trc. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.

Storey, Charles Ambrose, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*. 2/2 London: Luzac & Company, 1936.

Streck, M. “Meşhed”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 8: 145-159. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Subtelny Maria Eva. “Tamerlane and his descendants: from paladins to patrons”. *The New Cambridge History of Islam*. Ed. David O. Morgan- Anthony Reid. 3: 169-200. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Subtelny, Maria Eva- Khalidov, Anas B. “The Curriculum of Islamic Higher Learning in Timurid Iran in the Light of the Sunni Revival Under Shâh-Rukh”. *JAOS* 115/2 (April-June 1995): 210-236. https://doi.org/10.2307/604666.

Subtelny, Maria Eva. *Timurids in Transition (Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran)*. Leiden: Brill, 2007.

Sultaniyeli Johannes. *Timur’un Sarayında (Fransa’ya Gönderdiği Elçinin Kaleminden Emir Timur’un Hayatı, Devleti ve Halkı).* Trc. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.

Sümer, Faruk. *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan Şah’a Kadar)*. 3. Baskı. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Szuppe, Maria. “Female Intellectual Milieu in Timurid and Post-Timurid Herāt: Faxri Haravi’s Biography of Poetesses Javāher al-ʿAjāyeb”. *Oriente Moderno La civiltà timuride come fenomeno internazionale*. (Storia- I Timuridi e l.Occidente) 1 (1996): 119-137.

Şerefeddin Ali-i Yezdî. *Zafernâme*. Trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.

Tacü’s-Selmânî. *Tarihnâme*. Trc. İsmail Aka. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Taşağıl, Ahmet. *Gök-Türkler*. 2. Baskı. 1-2-3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Tauer, Felix. “Timurlular Devrinde Tarihçilik”. Trc. Ahmet Ateş. *Belleten* 29/113-116 (Ocak 1965:) 49-69.

Thackston, Wheeler M. *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art*. Cambridge, Massachusetts: The Aga Khan Program for Islamic Architeture, 1989.

Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*). 3. Baskı. 1. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981.

Togan, İsenbike.” Central Asia and Eurasia”. *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. 5: 200-204. Leiden-Boston: Brill, 2007.

Togan, İsenbike.”Turkic Dynasties: 9th to 15th Century”. *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. 1: 22-28. Leiden-Boston: Brill, 2003.

Togan, Nazmiye. “Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 5/1-4 (1973): 3-14.

Togan, Zeki Velidi. “Büyük Türk Hükümdarı Şahruh”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/3-4 (1949): 520-538.

Togan, Zeki Velidi. “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma”. Trc. İsmail Aka. *Tarih Dergisi* 26 (1972): 75-84.

Togan, Zeki Velidi. “Herat”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 5/1: 429-442. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.

Togan, Zeki Velidi. “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* 1 (1931): 1-42.

Türker, Özgür- Ükten, S. Serkan. “Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu’da Haçlı-Moğol Münasebetleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54/1 (2014): 319-344. doi:10.1501/Dtcfder_0000001384.

Uludağ, Süleyman. “Hankâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Uslu, Recep. “Gevher Şad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Uyar, Mustafa. “Ulemanın Zorlu Tercihi: İslam Padişahı Gazan Han’ın Aşkı mı, Ümmetin Geleceği mi?”. *Toplumsal Tarih Dergisi* 267 (Mart 2016): 68-72.

Üçok, Bahriye. *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.

Vladimirtsov, Boris Y. *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı (Moğol Göçebe Feodalizmi)*. Trc. Abdülkadir İnan. Ankara: TTK, 1995.

Wilber, Donald. "Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi: A Fifteenth-Century Timurid Architect". *Architectural History* 30 (1987): 31-44. https://doi.org/10.2307/1568512.

Woods, John E. *The Timurid Dynasty*. Bloomington: Indiana University, 1990.

Woods, John E. "The Rise of Tīmūrid Historiography". *Journal of Near Eastern Studies* 46/2 (Nisan 1987): 81-108.

Woods, John E. "Timur's Geneaology". *Intellectual Studies on Islam: Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*. Ed. Michel M. Mazzooui - Vera B. Moreen. 85-126. Salt Lake City: University of Utah Press, 1990.

Woods, John E. "Turco-Iranica II: Notes on a Timurid Decree of 1396/798". *Journal of Near Eastern Studies* 43/4 (October 1984): 331-337. https://doi.org/10.1086/373094.

Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Yüksel, Musa Şamil. "Meşruiyet Kaynağı Olarak Timurlu Kadını". *Ekev Akademi Dergisi* 14/45 (Güz 2010): 237-246.

Yüksel, Musa Şamil. "Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti". *Tarih Okulu* 5 (Sonbahar 2009): 95-110.

Yüksel, Musa Şamil. "Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009): 231-247.

Yüksel, Musa Şamil. "Timurlularda Kadın". *Ortaçağda Kadın*. Ed. Altan Çetin. 569-592. Ankara: Lotus Yayınevi, 2011.

Yüksel, Musa Şamil. "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı". *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (Yaz 2010): 2027-2058. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1607.

Yüksel, Musa Şamil. *Timurlularda Din ve Devlet İlişkisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.

Zahirüddin Muhammed Babür. *Baburnâme, (Babur'un Hatıratı)*. Trc. Reşit Rahmeti Arat. 1-2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.